

5

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика Михайла Вербицького

Слова Павла Чубинського

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Євгенія Волощук

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти**

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

Київ
«Генеза»
2022

УДК 821(1-87).09(075.3)

В68

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140)

Відповідає модельній навчальній програмі «Зарубіжна література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (авторка Волощук Є. В.)

Продаж заборонено

На с. 13, 14, 67, 169–170, 205–206, 213, 223 використано завдання з «Навчального посібника із зарубіжної літератури» Євгенії Волощук та Олени Слободянюк, створеного для 5 класів закладів загальної середньої освіти, які беруть участь в інноваційному освітньому проєкті всеукраїнського рівня за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти (Київ: Генеза, 2021)

Волощук Є. В.

В68 Зарубіжна література : підруч. для 5-го кл. закл. заг. серед. освіти / Євгенія Волощук. – Київ : Генеза, 2022. – 240 с. : іл.

УДК 821(1-87).09(075.3)

© Волощук Є. В., 2022
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2022

ЗМІСТ

<i>Путівник до підручника</i>	5
-------------------------------------	---

ВСТУП

<i>Долучитися до надбань зарубіжної літератури</i>	6
--	---

Частина перша

БІБЛІЯ – ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА

<i>Розділ 1. Відкриваючи скарби Книги книг</i>	14
<i>Розділ 2. Зі Старого Заповіту</i>	17
Початок світу	17
Вигнання з раю	19
<i>Розділ 3. З Нового Заповіту</i>	22
Народження Ісуса Христа	22
Притча про доброго самарянина	26

Частина друга

У СВІТІ КАЗОК

<i>Розділ 1. Перлини народної фантазії</i>	32
<i>Розділ 2. Казки народів світу</i>	38
<i>Розділ 3. Пригоди казкових тварин</i>	41
Фарбований шакал (Індійська народна казка)	42
<i>Розділ 4. Чари чарівної казки</i>	47
<i>Розділ 5. Давні збірки народних казок</i>	51
Третя подорож Сіндбада (Арабська народна казка. Скорочено)	53
<i>Розділ 6. Мудрість народних казок</i>	59
Пані Метелиця (Німецька народна казка)	62
Цвіт папороті (Польська народна казка. Скорочено)	67
<i>Розділ 7. Дива літературної казки</i>	85
<i>Розділ 8. Дива повсякденного життя</i>	89
Ганс Крістіан Андерсен	
Снігова королева (Скорочено)	93
<i>Розділ 9. Маестро витончених казок</i>	112
Оскар Вайлд	
Хлопчик-зірка (Скорочено)	114

Частина третя
У СВІТІ ПРИРОДИ

<i>Розділ 1. Природа в літературі</i>	135
<i>Розділ 2. Захисник «наших пернатих і волохатих родичів»</i>	137
<i>Ернест Сетон-Томпсон</i> Лобо – володар Курумпо (<i>Скорочено</i>)	142
<i>Розділ 3. Краса природи в західноєвропейській поезії</i>	154
<i>Роберт Бернс</i> Моє серце в верховині.....	156
<i>Джон Кітс</i> Про коника та цвіркуна	161
<i>Розділ 4. Розмаїття природного життя у віршах єврейських поетів з України</i>	162
<i>Лейб Квітко</i> Жук	165
<i>Перець Маркіш</i> Врожай	169

Частина четверта
У СВІТІ ДИТИНСТВА

<i>Розділ 1. Яскраві миті дитинства</i>	177
<i>Марк Твен</i> Пригоди Тома Соєра (<i>Уривки</i>)	182
<i>Розділ 2. Бестселери дитячої літератури XX–XXI ст.</i>	206
<i>Туве Янссон</i> Капелюх Чарівника (<i>Уривки</i>)	210
ПІДСУМКИ РОКУ: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО	233
Літературознавчий словник	236

ПУТІВНИК ДО ПІДРУЧНИКА

Дорогі п'ятикласники й п'ятикласниці! Сьогодні ви розпочинаєте вивчення нового шкільного предмета – «Зарубіжної літератури». Цей курс має на меті долучити вас до найкращих надбань світового письменства.

У підручнику, який ви тримаєте в руках, розміщено художні твори, відомості про їхніх авторів, літературні явища та наукові поняття. Аби вам було зручно й цікаво працювати з підручником, до нього введено низку рубрик.

Рубрика **«Словник Мудрого Гнома»** містить визначення літературознавчих понять, які слід запам'ятати. **«Чарівний клубочок»** розкриває секрети побудови художніх творів і таємниці письменницької майстерності. Рубрика **«Із записника Мумі-троля»** надає коментарі щодо літературних явищ, які вивчаються. **«Авторитетна цитата»** пропонує взяти до уваги висловлювання митців і літературних критиків.

Також є рубрики для опрацювання нових тем. Перша з них – **«Літературна розминка»** – містить запитання і завдання, які спрямовують на засвоєння нового матеріалу. Друга – **«Перевірте себе»** – показує, наскільки уважно ви прочитали матеріал і наскільки його зрозуміли та запам'ятали. Третя – **«Літературний практикум»** – пропонує запитання і завдання для застосування здобутих знань на практиці. **«Український мотив»** розкриває зв'язки між творчістю зарубіжних авторів та українською культурою. **«Літературний навігатор»** містить стислу інформацію про твори, які вам варто прочитати самостійно, а також запитання і завдання для їх опрацювання. Рубрика **«У світі мистецтва»** ознайомить вас із творами музики, живопису, кіно та мультиплікації, в основу яких покладено програмові художні твори. Наприкінці кожного розділу підручника є рубрика **«Творчо повторюємо та узагальнюємо прочитане»**. Інформаційні та художні тексти супроводжуються блоками запитань і завдань, до яких увіходять додаткові рубрики: **«Робота в парах»**, **«Робота в групах»**, **«Доведіть!»**, **«Знайдіть!»**, **«Подискутуйте!»**, **«Пофантазуйте!»**, **«Мандруємо інтернетом»** тощо. Усі ці рубрики допоможуть вам якнайліпше засвоїти навчальний матеріал.

Бажаю вам захопливого й успішного читання!

Авторка

ВСТУП

ДОЛУЧИТИСЯ ДО НАДБАНЬ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Зі вступу ви дізнаєтеся:

- яку літературу називають зарубіжною і чому деякі автори, що народилися в Україні, вважаються зарубіжними;
- чим відрізняється оригінал від перекладу, а художній твір – від звичайного тексту;
- і чи може кінострічка замінити літературний твір.

Літературна розминка

1. Наведіть приклади відомих вам літературних творів, які написали зарубіжні автори.
2. Чим, на вашу думку, художній текст відрізняється від енциклопедичної чи газетної статті?
3. Наведіть приклад відомого вам художнього твору, на основі якого створено кінофільм або мультфільм. Чим екранна версія відрізняється від літературної?

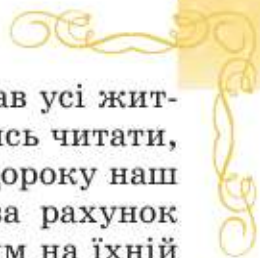
З прадавніх часів люди вірили в чарівну, магічну силу слова. Тих, хто складав перекази чи вірші, уважали обранцями долі, наділеними надприродним даром. Самі ж художні твори шанобливо, немов скарби, передавали від попереднього покоління до наступного. Спочатку – з уст у вуста. Потім, коли виникла писемність, їх почали записувати. Так виникла *художня література*.

Із записника Мумі-троля

Слово «література» у перекладі з латини означає «написане». Однак не все написане – художня література. Існують, наприклад, навчальні, довідкові, наукові, науково-популярні, технічні та інші тексти. Художня література відрізняється від них тим, що становить окремий вид мистецтва (нарівні з музикою, співом, живописом, скульптурою, архітектурою, хореографією, театром, кіно тощо).

Ми знайомимося з художньою літературою ще в дитинстві, коли слухаємо казки про кмітливого Кота в чоботях, який перемудрував не надто тямущого людожера, про непо-

хитного олов'яного солдатика, що мужньо подолав усі життєві знегоди, та інших героїв. Із часом, навчившись читати, ми вже самостійно опановуємо художні твори. Щороку наш літературний багаж поповнюється. І не лише за рахунок нових прочитаних книжок, а й завдяки створеним на їхній основі картинам, операм, балетам, виставам, кінофільмам, мультфільмам тощо. У цьому розумінні всі ми – читачі уявної всесвітньої бібліотеки, що охоплює художні твори різних країн і епох, тобто *світової літератури*.

Словник Мудрого Тнома

Світова література – сукупність творів художньої літератури всіх країн світу від давнини до наших днів. Світова література охоплює багатоманітні *національні літератури*.

Національна література – сукупність літературних творів певного народу, створених його рідною мовою. Наприклад, національною літературою французького народу є французька література, австрійського – австрійська, чеського – чеська тощо. Національна література створюється передусім у країні, у якій живе цей народ. Однак до неї належать також твори митців-емігрантів¹, які мешкали за кордоном, але писали рідною мовою. Наприклад, українська література охоплює україномовні твори письменників України та української еміграції. Однак поруч із рідною літературою існують численні національні літератури інших країн.

Зарубіжна література – це сукупність творів національних літератур, що розвиваються поза межами певної країни й написані мовами, відмінними від мови її національної літератури. ~~~~~

Мовний чинник дозволяє віднести до зарубіжної літератури також твори, написані іншими мовами не лише за кордоном, а й усередині певної країни. Такі тексти позначають поняттям *«іншомовна література рідного краю»*. Тож зарубіжною літературою в Україні можна вважати не

¹ *Емігрант* – особа, що залишила батьківщину й виїхала в іншу країну для постійного чи тривалого проживання.

лише твори, що виникли в інших країнах (наприклад, тексти іспанських, італійських, японських авторів), а й книжки, які написали представники національних меншин та корінних народів України (наприклад, польські, єврейські, румунські та інші автори) мовами, відмінними від української.

Долучитися до найкращих надбань зарубіжної літератури нам допомагають перекладачі. Завдяки їхній копіткій праці ми можемо читати твори різних національних літератур у перекладі нашою рідною мовою.

Словник Мудрого Тнома

Переклад – відтворення тексту іншою мовою.

Оригінал – авторський твір.

Наприклад, читаючи німецьку народну казку «Бременські музиканти» німецькою мовою, ви опрацюєте її в *оригіналі*, а українською – у *перекладі*. На відміну від творів української літератури, які ви, звісно, читаете в оригіналі, більшість текстів зарубіжної літератури ви поки що вивчатимете в перекладах.

Та чи є різниця, – можливо, запитає хтось, – як читати книжку? Адже хоч в оригіналі, хоч у перекладі зміст твору залишається незмінним. Однак у тому-то й річ, що жоден художній текст неможливо буквально скопіювати іншою мовою. Перекладач не може механічно перекласти слова й речення оригіналу. Він має майстерно перенести на ґрунт іншої мови твір в усій єдності його художніх засобів, від найдрібніших деталей до загального настрою. Зробити це не так просто, бо перекладений твір має не лише якомога точніше донести до іншомовного читача художню красу тексту, а й добре звучати мовою перекладу. От чому талановитий переклад ніколи не буває буквальним. Зазвичай професіонал створює якнайближчий до оригіналу, та все ж таки власний варіант художнього твору.

Отже, у спілкуванні читача з книжкою перекладачі відіграють неабияку роль. Це – одна з важливих рис, притаманних саме художній літературі. Адже ні картина, ні музична п'єса, ні архітектурна пам'ятка перекладу не потребують. Вони зрозумілі людям з різних країн, що розмовляють різними мовами. А от літературі переклад необхідний. Чому?

Будівельний матеріал живопису – фарби, музичного твору – звуки, а літератури – слово. Зі слів, з яких складається літературний твір, у нашій уяві виникають художні образи. Саме завдяки фантазії звичайні рядки перетворюються на яскраві картини: морський шторм, усмішку Дюймовочки або лицарський турнір. От які дива творить слово. Звісно, не просте, а наділене особливою силою, що її називають *художньою виразністю*. Як ця сила проявляється, ви можете відчувати, якщо порівняєте два зразки тексту: повсякденного (1) та художнього (2).

1. У саду співають птахи.
2. Три пташки вищебечують
В зеленім у саду.
Три дзьобики пташинії...

(Л. Квітко, переклад П. Тичини)

Чарівний клубочок

На чому тільки не записувалися літературні твори в давні часи: на папірусі та шовку, на глиняних і дерев'яних табличках, навіть на панцирі черепахи. Лише після того, як люди навчилися робити папір з деревини, книжка почала набувати знайомого нам вигляду. ~~~~~

Літературний практикум

Розгляньте малюнок, на якому зображено елементи друкованої книжки. Знайдіть ці елементи у вашому підручнику із зарубіжної літератури.

Форзац

Титульний аркуш

Зміст

Книжковий блок

Обкладинка

Ілюстрація

Звісно, нікому не до снаги прочитати всі книжки світу. Проте долучитися до найзначніших літературних здобутків може й повинна кожна культурна людина. Адже в найкращих художніх творах у досконалій мистецькій формі закарбовано духовний і життєвий досвід.

Тривалий час книжка залишалася єдиною «домівкою» літературного твору. Однак у минулому столітті ситуація докорінно змінилася. Розповсюдження радіо, кіно, телебачення, мультиплікації, комп'ютерних технологій надало людству нові засоби збереження інформації. А водночас – нові шляхи поширення літературних творів. Художні тексти, які раніше приходили до публіки лише у вигляді друкованих видань, тепер оживають на кіно- й телеекранах, лунають по радіо, з'являються в інтернеті й навіть перетворюються на комп'ютерні ігри. Завдяки таким новаціям мільйони людей, які не прочитали тієї чи тієї книжки, можуть скласти певне уявлення про її зміст. І це – безперечний плюс сучасної культури.

Щоправда, така ситуація має свої мінуси, як-от зниження інтересу до читання і применшення значення книжки в сучасному житті. Сьогодні нерідко можна почути думку про те, що не варто читати літературний твір, якщо про його зміст можна довідатися, скажімо, з кінофільму. Проте насправді це не так.

Адже жоден фільм не відтворює літературної основи в повному обсязі. Навіть у найточніших екранізаціях часто упущено деякі другорядні епізоди¹, персонажів, художні описи. До того ж існує чимало кінострічок, які досить вільно «прочитують» літературні тексти: привносять у нього нові деталі, змінюють перебіг подій або навіть фінал твору. Жодна екранізація не в змозі вповні відтворити художні особливості тексту. Інакше кажучи, кінострічка – це режисерська версія літературного твору. Усе це можна відчутися лише під час читання.

Отже, кінофільм не може замінити літературного твору, за яким його знято. Та й саме читання художньої літератури – надзвичайно захоплива творча справа, у якій корисна

¹ *Епізод* – тут: відносно самостійний і завершений уривок художнього твору.

для розуму й душі праця поєднується з насолодою від ося-
янь і відкриттів.

Наприкінці ХХ сторіччя в друкованої книжки з'явився
серйозний суперник – електронний, або цифровий, текст,
який читач може, наприклад, скачати з інтернету.

Словник Мудрого Гнома

Друкований текст – текст, відтворений засобами друку
на папері.

Цифровий текст – текст в електронному форматі,
який можна відтворювати й читати на електронних
пристроях. ~~~~~

Чи зможе друкована книжка витримати суперництво з
електронною, покаже час. А тим часом можливості електрон-
ної книжки активно досліджують *літературознавці* поруч
із багатьма іншими цікавими питаннями в царині худож-
ньої літератури.

Словник Мудрого Гнома

Літературознавство – наука, яка вивчає художню літе-
ратуру. ~~~~~

Кожна талановито написана книжка, навіть адресована
наймолодшим читачам, містить зернини мудрості, які про-
растають у наших душах і з часом дають плоди. Саме тому
літературні твори ще в давнину вважали ціннішими за зо-
лото й палаци, а світову літературу й нині називають духов-
ною скарбницею людства.

Відомо чимало прикладів, які переконливо свідчать про
надзвичайну цінність і дивовижну силу книги. Часом бува-
ло так, що вона докорінно змінювала життя людини або
навіть впливала на долю цілих народів. Гинули могутні ім-
перії, руйнувалися міста, а книжки жили й зберігали
пам'ять про давно минулі події. Так сама історія довела, що
книга іноді надійніша за міцні фортечні мури, а слово –
тривкіше за камінь.

Літературний практикум

Найпопулярніший персонаж англійської дитячої літера-
тури – Хитун-Бовтун. Його зображують у вигляді велико-

го людиноподібного яйця з краваткою. З народних дитячих віршів він потрапив у казку Льюїса Керрола «Аліса в Задзеркаллі», а завдяки кіно став популярним не тільки в англomовних країнах, але й у всьому світі. Старовинну англійську пісеньку перекладено багатьма мовами, зокрема й українською.

1. Порівняйте оригінал тексту, його дослівний переклад та художні переклади.

Хитун-Бовтун
з анімаційного
фільму «Кіт
у чоботях»
(режисер
К. Міллер,
2011 р.)

Оригінал:

Humpty Dumpty sat on a wall,
Humpty Dumpty had a great fall.
All the king's horses,
And all the king's men,
Couldn't put Humpty together again.

Дослівний переклад:

Хитун-Бовтун сидів на стіні,
Хитун-Бовтун сильно впав.
Усі королівські коні
І всі королівські люди
Не змогли знову зібрати Хитуна.

Переклад Миколи Лукаша:

Хитун-Бовтун на стіні стояв,
Хитун-Бовтун додолу впав.
Хоч прибігла вся королівська рать,
Хитуна-Бовтуна не змогли вже підняти.

Переклад Валентина Корнієнка:

Шалам-Балам на мурі сидів.
Шалам-Балам на землю злетів.
Уся королівська кіннота і все лицарство
зі свити
Не можуть Шалама, не можуть Балама
Знов на той мур підсадити!

Переклад Олега Короля:

Хитунко-Бовтунко на мурі сидів,
Та гепнувся так, що зламався напів.
І вся королівська кіннота,
І вся королівська рать
Не можуть сердегу докупити зібрати.

2. Знайдіть розбіжності між оригіналом та перекладами. У чому перекладі їх найбільше? Чи доречними видаються вам заміни, які запропонували перекладачі?
3. Як ви гадаєте, кому з перекладачів удалося точніше передати образ Хитуна-Бовтуна?

Перевірте себе

1. Що означає слово «література» в перекладі з латини?
2. Чим художні твори відрізняються від нехудожніх текстів?
3. Дайте визначення поняття «світова література».
4. Розкрийте зміст поняття «іншомовна література рідного краю». Чи знаєте ви представників такої літератури?
5. Назвіть зображених на малюнку казкових героїв. З яких країн походять ці персонажі?

6. Поясніть відмінності між оригіналом та перекладом. Чому праця перекладачів така важлива?
7. Знайдіть у підручнику титульний аркуш, форзаци, обкладинку, зміст, заголовки, назви рубрик. Поясніть, як вони допомагають у роботі з книжкою.
8. Уявіть ситуацію. Поет, художник і композитор засперечалися про те, чий «будівельний матеріал» кращий: фарба, музичний звук чи слово. Що ви їм сказали б?
9. Порівняйте друкований і цифровий тексти. Запишіть свої спостереження в зошиті у вигляді таблиці:

Друкований текст		Цифровий текст	
Переваги	Недоліки	Переваги	Недоліки

10. **Подискутуйте!** Сьогодні багато дискутують про те, що електронна (цифрова) книжка може замінити друковану. Як ви ставитеся до такої думки?

ЧАСТИНА 1

БІБЛІЯ – ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА

У цій частині ви дізнаєтеся:

- які скарби містить Біблія;
- як Біблія пояснює створення світу та людей;
- чому перші люди були вигнані з райського саду;
- як народився Ісус Христос;
- чим вифлеємська зоря відрізняється від інших зірок;
- про яку любов до ближнього говорив Ісус Христос.

Літературна розминка

1. Що ви знаєте про Біблію?
2. Перекажіть відомі вам біблійні історії.

РОЗДІЛ 1

ВІДКРИВАЮЧИ СКАРБИ КНИГИ КНИГ

З-поміж найвеличніших і найдорожчих для людства книжок особливе місце посідає *Біблія*. Невипадково її шанобливо йменують Книгою книг.

З грецької мови слово «Біблія» перекладається як «книги». Та й справді, Біблія об'єднує багато книг. За різними підрахунками, зумовленими особливостями релігійних правил у тих чи тих країнах, вона охоплює від 66 до 81 текстів. Юдеї¹ та християни шанують Біблію як *Святе Письмо*, що містить учення, яке заповідав Бог.

Біблію писали понад п'ятдесят поколінь із XII ст. до н. е. до II ст. н. е. Книга складається зі *Старого* та *Нового Заповітів*. Саме слово «заповіт» означає «союз», «угоду», яку в далеку давнину, згідно з Біблією, уклав Усевишній зі стародавніми євреями.

¹ Юдеї – прихильники юдаїзму, тобто однієї з релігій, яка виникла за стародавніх часів на території сучасного Ізраїлю. Нині – державна релігія цієї країни.

Рембрандт.
Євангеліст Матей і ангел

В. Боровиковський.
Євангеліст Марк

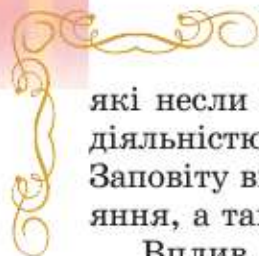
Ель Греко.
Євангеліст Лука

П. П. Рубенс. Євангеліст
Йоанн Богослов

У Старому Заповіті йдеться про те, як Бог створив Усе-світ і людину, про початок людського роду, про важливі події в історії народу Ізраїлю, про царів і пророків. Ця частина – основа юдейської релігії.

Християнське Святе Письмо охоплює поруч зі *Старим Заповітом* також *Новий Заповіт*. Центральна частина Нового Заповіту – розповідь про Ісуса Христа, викладена в чотирьох *Євангеліях*. Слово «Євангеліє» означає «радісна звістка», «добра новина». Сам Ісус не залишив нащадкам жодного рядка. Але сталося диво: його чотири учні Матей, Марк, Лука та Йоанн, які жили далеко один від одного, написали про життя та вчення Сина Божого. Ці автори належали до кола *апостолів* – найближчих послідовників Христа,

які несли проповідь Євангелія в різні куточки світу й своєю діяльністю започаткували християнську церкву. До Нового Заповіту увійшли їхні послання (листи), розповідь про їхні діяння, а також пророцтва про майбутню долю світу.

Вплив Біблії виходить далеко за межі релігії. Книгу книг досліджують представники різних наукових галузей: історики, археологи, географи, фізики, хіміки, біологи, літературознавці¹, мовознавці тощо. Для істориків та археологів, наприклад, вона – джерело цінних відомостей про життя давніх народів. Для лінгвістів² – взірець виразної художньої мови, який збагатив наше мовлення численними прислів'ями та приказками. Для літературознавців – шедевр словесного мистецтва, який вражає багатоманітністю сюжетів та яскравістю образів.

Важко перерахувати письменників, композиторів, скульпторів і малярів, яких біблійні сюжети та образи надихнули на створення чудових творів. Назагал Біблія відіграла надзвичайно важливу роль у розвитку культури багатьох країн. Без знання цієї книги неможливо зрозуміти історію, мистецтво та літературу. Є глибокий символічний сенс також у тому, що саме Біблія стала першою друкованою книгою – так само як і в тому, що вона донині залишається книгою з найширшим колом читачів у світі.

А втім, найцінніший скарб Біблії – закарбовані в ній *моральні цінності*. Біблія дає відповіді на найважливіші питання, які щодня постають перед нами. Що таке справжнє добро? Як учинити по совісті? Яких моральних помилок ми припускаємося і як їх можна виправити або уникнути? У чому полягає відданість і зрада, моральна сила й слабкість? Понад два тисячоліття Біблія навчає людей творити добро, боротися зі злом та любити інших людей і світ.

Перевірте себе

1. Що таке Біблія? Назвіть її головні частини. Для яких релігій вона – головна книга?
2. Як перекладаються слова «Біблія», «Заповіт», «Євангеліє»?
3. Про що розповідається в Старому та Новому Заповіті?
4. Назвіть імена апостолів – авторів чотирьох Євангелій.
5. Чому Біблія вважається духовною скарбницею людства?

¹ Літературознавець – дослідник літератури.

² Лінгвіст – спеціаліст, що вивчає мову.

ЗІ СТАРОГО ЗАПОВІТУ¹

ПОЧАТОК СВІТУ

Спочатку сотворив Бог небо та землю. Земля була пуста та неупорядкована, і темрява вкривала її. Дух Божий витав над водами.

І сказав Бог: «Нехай буде світло». І настало світло. І бачить Бог світло, що воно добре, та й одділив світло од темряви, назвав світло днем, а темряву ніччю. І настав вечір, і настав ранок – день перший.

Сказав Бог: «Нехай проміж водами стане твердь і розлучає води з водами». І сталося так. І розлучив Бог воду, що була під твердю, з водою, що була над твердю. І назвав Бог твердь небом. І настав вечір, і настав ранок – день другий.

Сказав Бог: «Нехай збереться вода, що під небом, в одне місце, і появиться суходіл». І сталося так. І назвав Бог суходіл землею, а куди стекли води, назвав морем. І бачив Бог, що добре, і сказав: «Нехай земля поростить рослину, зілля з насінням і дерево плодове». І бачив Бог, що добре. І настав вечір, і настав ранок – день третій.

Сказав Бог: «Нехай на небі будуть світила, щоб світити на землю й одрізняти день від ночі». І сталося так. З'явилися два світила великі: світило велике про день, світило менше про ніч, і зорі. І настав вечір, і настав ранок – день четвертий.

Сказав Бог: «Нехай породять води живе створіння, і нехай полине птаство над землею під твердю небесною». І бачив Бог, що добре, і благословив їх і сказав: «Плодіться і множтеся, сповняйте воду в морях, і птаство нехай множитися на землі». І настав вечір, і настав ранок – день п'ятий.

Сказав Бог: «Нехай виведе земля живе створіння, і скотину, і гадину, і дикого звіра, по родові їхньому». І сталося так. І бачив Бог, що добре, і сказав Бог: «Створімо чоловіка в наш образ і в подобу, і нехай панує над рибою морською, і над птаством небесним, і над скотиною, і над усяким диким звіром, і над усяким гадом, що повзає по землі». І створив Господь лю-

¹ Біблійні тексти в розділі подано в літературних переробках для дітей.

дину у свій образ – чоловіка й жінку. Бачив Бог: усе, що створив, було добре. І настав вечір, і настав ранок – день шостий.

Докінчив Бог шостого дня діло своє і почив на сьомий день від усього діла, що створив. І благословив Бог день сьомий.

За переказом Олександра Білоусенка

Літературний практикум

1. Як пояснюється в Біблії виникнення світу?
2. Якою була земля на початку творення світу? Знайдіть її опис у тексті.
3. Розгляньте гравюри німецького художника Юліуса Шнорр фон Карольсфелда (1794–1872). Доберіть до них цитати з прочитаного тексту.

4. Установіть дні, до яких належать зображені в цитатах картини:

- А. «Плодіться і множтеся, сповняйте воду в морях, і птаство нехай множиться на землі».
- Б. «І назвав Бог твердь небом».
- В. «З'явилися два світила великі: світило велике про день, світило менше про ніч, і зорі».
- Г. «І бачить Бог світло, що воно добре, та й одділив світло од темряви, назвав світло днем, а темряву ніччю».
- Д. «Докінчив Бог (...) діло своє і почив (...) від усього діла, що створив»
- Е. «І створив Господь людину у свій образ – чоловіка й жінку».
- Є. «І назвав Бог суходіл землею, а куди стекли води, назвав морем».

Намалюйте в зошиті ланцюжок цитат у тому порядку, у якому вони з'являються, за таким зразком:

5. Яким створено світ рослинної природи? Знайдіть відповідні цитати. Чи залишається нині цей світ таким, яким був на початку?

6. Чим відрізняється творення людини від інших живих істот? Яку роль Бог визначив для людини? Обґрунтуйте думку текстом.

7. **Подискутуйте!** Чи можна вважати, що людину створено царем природного світу? Аргументуйте свою думку.

8. Перегляньте мультфільм про створення світу. Чим можна було б, на ваш погляд, його доповнити?

ВИГНАННЯ З РАЮ

Господь Бог зростив із землі кожне дерево, принадне на вигляд і придатне для харчування, а посеред саду – дерево життя і дерево пізнання добра та зла.

Господь Бог наказав першій людині, Адаму: «З кожного дерева в саду ти можеш їсти. Але з дерева пізнання добра й зла не їж, бо тільки-но з'яси з нього – напевно помреш!»

Чоловік поназивав усі живі істоти, а Бог, аби Адам не сумував, створив йому з його ж ребра помічницю – жінку.

Але змії був хитріший над усю польову звірину, яку створив Господь Бог. І спитав він жінку:

– Бог і справді заборонив їсти плоди дерев у саду?

Жінка відповіла:

– Плоди дерев у саду ми можемо їсти, а ось плоди дерева посеред саду Бог заборонив їсти або навіть чіпати, бо через це можна померти.

А змії на те:

– Не вмерете! Бо знає Бог, що тоді просто ваші очі розкриються і ви, як Він, розпізнаєте добро й зло.

Побачила жінка, що плоди ці їстівні й принадні, та й закортіло ж їй усе знати. Тож узяла вона й скуштувала плід

та дала чоловікові, і той з'їв. І розкрилися очі обом, і зрозуміли, що вони голі.

Тоді позшивали фігове листя та поробили собі опаски.

Аж почули вони серед повію денної прохолоди, що наближається до них у саду Господь Бог, і сховалися серед дерев. А Господь Бог гукнув до Адама:

– Де ти?

А той відповів:

– Я почув Твій голос у раю, злякався і сховався, бо я голий.

Господь спитав:

– Хто ж сказав тобі, що ти голий? Чи не їв ти із забореного дерева?

Адам відказав:

– Жінка, яку Ти дав мені, принесла плід з того дерева, і я їв.

Тоді Господь Бог звернувся до жінки:

– Що ти накоїла?

Жінка відказала:

– Змій спокусив мене, і я їла.

І сказав Господь Бог змію:

– Будеш ти за це все проклятий і до кінця днів своїх плазуватимеш на череві та їстимеш землю.

*Г. Доре.
Вигнання Адама і Єви*

*Адам і Єва. Барельєф на стіні
собору Нотр-Дам у Парижі*

А тоді звернувся до жінки:

– Я примножу твої терпіння, і ти в муках народжуватимеш дітей, тягтимешся до чоловіка, а він пануватиме над тобою.

І наказав Адамові:

– За те, що ти послухав жінку та їв з того дерева, проклята через тебе земля! Ти в скорботі будеш їсти від неї все життя. Тернину й осот вона буде тобі родити, і ти будеш їсти польову травину.

У поті свого лица їстимеш хліб, допоки не повернешся в землю, бо з неї тебе взято. Ти – порошок і до пороку повернешся.

Отоді дав Адам ім'я своїй жінці – Єва, бо вона була мати всього людства.

А Господь Бог зробив Адамові та Єві одягу зі шкури, зодягнув їх і мовив:

– Віднині чоловік, немов один з Нас, знає добро й зло. А тепер, може, дотягнеться він ще й до дерева життя, аби з'їсти його плід і жити довіку.

І тоді вигнав його Господь Бог з раю, щоб порати землю, з якої його взято. А на схід від Едему поставив Бог херувима з полум'яним мечем, який обертався, щоб стерегти дорогу до дерева життя.

Переклад із грецької *Леся Герасимчука*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Опишіть райський сад, у якому на початку жили Адам та Єва. Що їм було заборонено там робити?
2. Як перші люди порушили Господню заборону? Які почуття або думки спонукали їх наважитися на такий учинок? Які зміни з ними сталися після цього?
3. Хто, на вашу думку, винний у тому, що заборону порушено? А як на це питання відповіли Адам і Єва? Чи розкаялися вони у своєму вчинку? Обґрунтуйте відповідь цитатами.
4. Розгляньте репродукції картини Г. Доре «Вигнання Адама і Єви» та скульптурного зображення Адама і Єви, що прикрашає Собор Паризької Богоматері (с. 20). Які моменти біблійної історії відтворено в цих зразках образотворчого мистецтва? Які почуття передають ці твори?
5. Як покарано перших людей? Знайдіть відповідні рядки в тексті.
6. Розкрийте повчальний зміст історії вигнання перших людей з раю.

7. Знайдіть у словниках або інтернеті значення усталених біблійних висловів: «фіговий листок», «Адамове ребро», «змій-спокусник». Складіть і запишіть у зошит речення з цими словосполученнями.

8. **Мандруємо інтернетом.** Перегляньте мультфільм «Непослух» з мультсеріалу «Історії Старого Заповіту». Порівняйте його з прочитаним переказом біблійної історії про вигнання людей з раю. Знайдіть відмінності між ними та поясніть їх.

РОЗДІЛ 3

З НОВОГО ЗАПОВІТУ

НАРОДЖЕННЯ ІСУСА ХРИСТА

Послав Бог архангела Гавриїла до міста галілейського, званого Назаретом, до Діви Марії. Марія, вихована при Єрусалимському храмі, з волі Божої була передана під заступництво старенького Йосифа. У його будинку й сталося Благовіщення.

Ангел, прийшовши до Діви, сказав їй:

– Радій, благодатна! Господь з тобою, благословенна ти поміж жінками.

Вона побачила його, збентежилася і міркувала собі, що це за привітання. І сказав їй ангел:

– Не бійся, Маріє, бо ти знайшла благодать у Бога. Ти народиш Сина і даси Йому ймення Ісус, бо спасе Він людей Своїх від їхніх гріхів¹.

А Марія озвалась до ангела:

– Як же станеться це, коли чоловіка не знаю?

І ангел промовив у відповідь їй:

– Дух Святий зійде на тебе, і міць Усевишнього огорне тебе, тому Святого, Якого ти народиш, називатимуть Божим Сином.

І відповідала Марія:

– Я – слуга Господня; нехай станеться мені за словом твоїм.

І пішов од неї Янгол. А старець Йосиф, який також довідався від архангела про цю таємницю, став служити Діві Марії не як звичайній дівчині, але як Матері Божій.

¹ Ім'я Ісус означає «Бог спасає», «Бог спасіння», «Спаситель».

Цар, званий кесарем Августом, наказав зробити перепис усіх людей на землі. Це робили для того, щоб усі платили подушне (подать). Йосиф і Марія пішли до Вифлеєму, тому що колись це місто належало царю Давиду, а вони були його нащадками. Прийшовши до Вифлеєму, вони хотіли зупинитися на заїжджому дворі, але там не знайшлося

Дж. Тіссо. Благовіщення

жодного вільного місця. Тоді вони знайшли притулок у вертепі – печері, де пастухи ховалися разом з вівцями вночі й під час негоди. У цій печері й народився Син, Якого обіцяв Бог. Діва Марія сповила Його, але не мала вона колиски, тому поклала Дитя в ясла¹. Ніхто з навколишніх не здогадувався, що за дивне Дитя лежало в тих яслах. Однак невдовзі це стало відомо пастухам, котрі стерегли свої гурти худоби на полі. Перед ними постав ангел Господній і повідомив їм, що Дитя, сповите пелюшками в яслах, – Спаситель світу. Ангел об'явив їм себе в такому сяйві, що все поле освітілося яскравим світлом. Світло все збільшувалося і збільшувалося, і раптом разом з ангелом з'явилося численне воїнство небесне, прославляючи Бога й вигукуючи: «Слава Всевишньому Богу, і на землі мир, а в людях добра воля». Слова «добра воля» означають добрі почуття або бажання Бога подарувати нам дещо сердечно добре. Господь виявив Свою ласку до нас тим, що послав у цей світ Свого Сина. Як чудово звучав спів ангелів про ласку Божу до людей! Аж ось спів затих. Ангели повернулися на небо, й навколо знову все огорнула пітьма.

Пастухи сказали один одному: «Ходімо до Вифлеєма, там народився Спаситель, Дитя, за Яке нам звістив Господь». Вони поквапливо пішли і справді знайшли там Марію, Йосифа та Дитя в сповиточку, у яслах. Пастухи із завмиранням серця підійшли до Дитини, знаючи, що це Син Божий, а потім розповіли батькам про все, що повідомили їм

¹ Ясла – годівниця, місце в хліві, куди закладають корм для худоби.

ангели. Вийшовши з печери, вони розказали всім зустрічним людям про те, що трапилося тієї ночі. Почувши такі новини, усі дивувалися розповідям пастухів, але були й такі, що слухали не уважно та все забували. Однак Діва Марія заховала ці слова в глибині свого серця, з ніжною любов'ю пригортаючи Дитя своє.

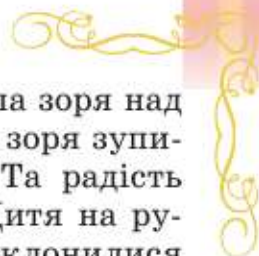
Далеко на сході від Єрусалима жили кілька волхвів (мудреців). Там, де всі поклонялися ідолам, ці мудреці пізнали справжнього Бога й шанували Його. Волхви спостерігали рух зірок на небі й знали їхні імена. Одного разу вони вгледіли на небі дивовижну зорю: такої вони ще досі не бачили.

Е. К. Берн-Джонс. Вифлеємська зірка

Це трапилося саме тієї ночі, коли народився в яслах Ісус-Дитя, але вони нічого не знали про Божественного Хлопчика. Бог відкрив їм очі, що в країні юдейській народився Цар, і саме в тому місці, над яким сяяла зоря. Тоді мудреці вирушили в неблизьку дорогу. Вони були заможними, тому їхали на верблюдах і везли для новонародженого Дитятка дорогоцінні подарунки. Мудреці їхали дуже довго й нарешті приїхали до Єрусалиму. Не відаючи, де Дитя, вони запитували всіх зустрічних перехожих: «Де народжений Цар Юдейський? Бо ми бачили на сході зорю Його й прийшли поклонитися Йому».

Волхви вирушили до Вифлеєма, гадаючи, що їм нелегко буде знайти Дитятко. Однак, поглянувши на небо, вони побачили ту саму зорю. Зоря рухалася попереду волхвів, ука-

зуючи їм шлях; нарешті вони прийшли й застигла зоря над хатиною, де був маленький Ісус. Побачивши, що зоря зупинилася, мудреці зраділи невимовною радістю. Та радість їхня була ще сильнішою, коли вони побачили Дитя на руках у Матері Марії. Упавши на коліна, вони поклонилися Новонародженому і, відчинивши скарбниці свої, піднесли Йому дари: золото – як Цареві царів, пахучий ладан – як Богу (адже ладан запалюють у храмах під час богослужіння) і смирну (дорогоцінну ароматну смолу), якою здійснюють помазання померлих, тому що Син Божий утілювався в людину і Йому, як і всім людям, належало померти. Так волхви показали свою любов до Дитини. Серця їхні палали любов'ю до Ісуса.

За «Біблією для дітей» (видавництво The Master's Foundation, Канада) та Біблією в перекладі Івана Огієнка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Що в перекладі означає ім'я Ісус? У якій родині й у якому місті народився Христос?

2. Розгляньте репродукції картин «Благовіщення» Дж. Тіссо (с. 23) та «Вифлеємська зірка» Е. К. Берн-Джонса (с. 24). Знайдіть у прочитаному тексті цитати до цих картин. Що в біблійній історії художники підкреслюють своїми образами?

3. Перекажіть, як Діві Марії сповіщено про народження Сина Божого. Як вона поставилася до цієї звістки? Які риси її характеру виявилися в цьому епізоді?

4. Як у прочитаному тексті змальовано місце, у якому народився Христос? Наведіть цитату.

Подискутуйте! Як ви гадаєте, чому Ісус Христос народився не в царському палаці, а в бідному вертепі? Про що ця обставина говорить?

5. Чому, на ваш погляд, першими до Немовляти прийшли бідні пастухи?

6. Як потрапили волхви до Ісуса? Які подарунки і чому саме їх вони обрали для привітання Сина Божого?

7. У тлумаченнях Нового Заповіту наголошується, що зоря, яка привела волхвів до маленького Христа, насправді світить кожній людині. Про що, на вашу думку, ідеться?

8. **Робота в парях.** Знайдіть в інтернеті ілюстрації до оповіді про народження Ісуса Христа. Побудуйте їх у послідовності, яка відповідає прочитаному тексту. Перекажіть історію про Різдво, супроводжуючи свою розповідь показом цих ілюстрацій.

Із записника Мумі-троля

За Ісусом ішли звичайні трударі: рибалки, землероби, ремісники. Тому, щоб розкрити перед ними християнські істини, Христос у своїх повчальних розповідях звертається до образів і явищ їхнього повсякденного життя. Однак у, здавалося б, звичні речі Ісус Христос укладав переносний, інакомовний зміст. Наприклад, польові квіти, засохла смоківниця, занедбане поле або зернина в поганому ґрунті увиразнюють у його розповідях думки про добро і зло, милосердя і душевну спустошеність. Зрозуміти прихований смисл таких образів не завжди легко, але саме на нього має бути спрямовано увагу читача Нового Заповіту. ~~~~~

ПРИТЧА ПРО ДОБРОГО САМАРЯНИНА

І ось якийсь законовчитель¹ устав, щоб Його випробувати, та й каже: «Учителю, що мені робити, щоб вічне життя осягнути?» А Ісус мовив до нього: «У законі що написано? Як там читаєш?» Озвався той і каже: «Люби Господа, Бога твого, усім серцем твоїм, усією твоєю душею і всією силою

твоєю, і всією думкою твоєю; а ближнього твого, як себе самого». – «Ти добре відповів, – сказав Ісус, – роби це й будеш жити». Та той, бажаючи себе самого виправдати, каже до Ісуса: «А хто мій ближній?»

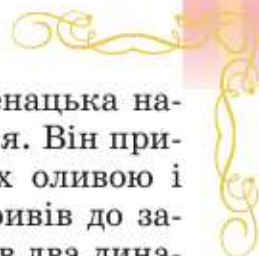
Е. Делакруа.
Добрий самарянин

Мовив тоді Ісус, кажучи: «Один чоловік спускався з Єрусалима до Єрихона² й потрапив розбійникам, що його обдерли й побили тяжко та й пішли геть, залишивши півмертвого. Випадком ішов якийсь священник тією дорогою; побачив він його й, збочивши, пройшов мимо. Так само й левіт³ прийшов на те місце, глянув на нього й пройшов

¹ Законовчитель – 1) знавець законів; 2) той, хто суворо притримується законів.

² Єрихон – місто, розташоване неподалік від Єрусалима.

³ Левіт – священнослужитель у древніх євреїв.

мимо. Але один самарянин¹, що був у дорозі, зненацька надійшов на нього й, побачивши його, змилосердився. Він приступив до нього, перев'язав йому рани, полив їх оливою і вином; потім посадив його на власну скотину, привів до заїзду й доглянув за ним. На другий день він вийняв два динари², дав їх господареві й мовив: «Доглядай за ним, і те, що витратиш на нього більше, я заплачу тобі, коли повернуся». Хто з оцих трьох, на твою думку, був ближнім тому, що потрапив розбійникам у руки?» Він відповів: «Той, хто вчинив над ним милосердя». Тоді Ісус сказав до нього: «Іди й ти роби так само».

За Біблією в перекладі Івана Хоменка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Про що йдеться в прочитаній євангельській історії? Де вона відбувається і хто її дійові особи?
2. Пронумеруйте ілюстрації до притчі згідно з послідовністю подій у розповіді. Запишіть номери у правильній послідовності до зошита.
3. На основі вибудованої послідовності ілюстрацій підготуйте переказ тексту.
4. Які душевні властивості виявили священник, левіт та самарянин у зображеній ситуації? А як ви вчинили б на їхньому місці?

Ілюстрації Дж. Педжетта

¹ Самарянин – житель Самарії (область у Палестині на півночі від Єрусалима). Юдеї зневажали самарян через релігійні розбіжності й уникали будь-яких стосунків з ними, намагалися навіть не розмовляти.

² Динарій – римська срібна монета.

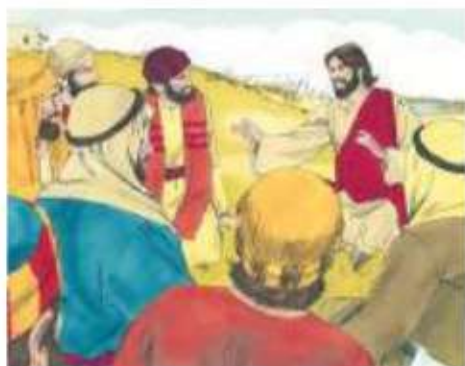
5. Розкрийте інакомовний повчальний зміст прочитаної історії. Чи стосується він нашої сучасності? Відповідь аргументуйте.

6. **Подискутуйте!** Існують різні тлумачення відповіді, яку можна висувати з цієї розповіді. Наприклад: ближній – це той, з ким сталася біда, або той, хто дбає про іншого, виявляє до нього милосердя. Яке із цих тлумачень ви поділяєте? А кого ви вважаєте ближнім?

Літературний навігатор

Євангеліє містить чимало історій з інакомовним повчальним змістом. В одній з них розповідається про царя, який запросив до себе на бенкет багатьох гостей, і,

Ілюстрація із сайту
FreeBibleimages.org

коли наблизився час свята, послав своїх слуг покликати їх. Однак гості відмовилися, пославшись на термінові справи. І тоді розгніваний цар звернувся до слуг з новим наказом.

Друга історія переповідає про чоловіка, що перед тим, як поїхати до чужої країни, дав одному рабу п'ять талантів¹, другому – два таланти, а третьому – один талант. Той, хто отримав п'ять талантів,

використав їх для справи й заробив на них ще стільки само талантів. Другий теж подвоїв свої таланти, натомість третій закопав свій талант у землю. Після повернення господар спитав рабів, як вони вчинили з його подарунком.

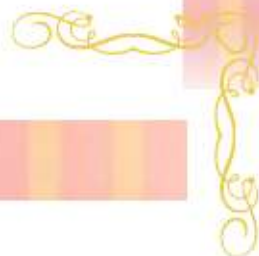
Чим завершилися ці історії, ви дізнаєтеся, прочитавши уривки з Біблії для дітей. А скориставшись другим QR-кодом, ви дізнаєтеся більше про дитинство та юність Ісуса Христа.

1. Як ви розумієте повчальний зміст історії про таланти? Який висновок ви зробили для себе?

2. Які риси Ісуса Христа розкриваються в оповідях про його дитинство та хрещення?

¹ *Талант* – вагова та грошова одиниця в Стародавній Греції, Єгипті, Малій Азії, Персії.

Біблійні оповіді в живописі

За два тисячоліття створено безліч картин на біблійні сюжети. Звісно, кожен митець бачить і відтворює їх по-своєму, тож по-іншому відкриває їх і для нас. Ви можете переконатися в цьому, порівнявши репродукції картин Мікеланджело Буонарроті (1475–1564) та Вільяма Блейка (1757–1827), які ілюструють історію творення світу.

Мікеланджело. Відділення світла від темряви. Розписи склепіння Сікстинської капели у Ватикані

В. Блейк. Великий архітектор

Мікеланджело вдалося не просто проілюструвати біблійний текст, але й відтворити чудо виникнення світу з порожнечі, а також передати неймовірну енергію натхнення Бога-Творця.

Тим часом на картині Вільяма Блейка зображено дивовижне розділення неба й землі, світла й темряви, хмар і сонця. Промені світла, які Бог спрямовує на землю, на-

Мікеланджело. Відділення землі від води. Розписи склепіння Сікстинської капели у Ватикані

гадують водночас вершину й циркуль. У такий спосіб художник підкреслює і спрямованість земного світу догори, до неба, до Бога, і досконалість створеного Всесвіту.

Розгляньте репродукції картин Мікеланджело й Блейка (с. 29). Яка з них вам подобається найбільше? Чому?

В. Суріков. Милосердний самарянин

Образ милосердного самарянина приваблював багатьох художників. На картині відомого маляра Василя Сурікова (1848–1916) зображено той момент притчі, коли самарянин надає допомогу постраждалому подорожньому. Цікаво, що на картині з'являється постать слуги.

1. Як художник відтворює страждання побитого мандрівника й доброту самарянина?
2. Як зображено слугу? Чи має він таке саме співчуття до постраждалого, як його господар?
3. Як ви гадаєте, чому художник зобразив на цій картині пустелю?

Музичні різдвяні листівки

В українській культурі склалася традиція співати на Різдво особливі народні пісні – колядки та щедрівки. Ці пісні стали своєрідними музичними листівками до Різдва.

У колядці «Нова радість стала» уславлюється радісна звістка про народження Христа.

Відсканувавши QR-код, прослухайте цю пісню у виконанні сучасних українських естрадних співаків і співачок. Які події біблійної історії відображено в колядці?

Величезної міжнародної популярності набула різдвяна пісня «Щедрик», яку створив на основі народної української музики композитор Микола Леонтович (1877–1921). У ній висловлюються святкові побажання господарям добробуту й щасливого життя. Англomовна версія «Щедрика» під назвою «Дзвінка колядка», або «Колядка дзвонів» облетіла весь світ.

Прослухайте цю пісню в її українському та англomовному варіантах, скориставшись QR-кодами. Який із цих варіантів сподобався вам більше? Чому? Як у ньому відображено святковий настрій?

Творчо повторюємо та узагальнюємо прожитане

1. Що вам відомо про Біблію? У яких релігіях вона шанується як Святе Письмо? З яких частин складається?
2. Наведіть приклади впливу Біблії на різні види мистецтва.
3. Що вам запам'яталося з біблійної історії про створення світу?
4. Зверніть увагу на те, що в реченні «Дух Божий витав над водами» в давньоєврейському оригіналі було використано слово «зігрівав», «животворив». Як це значення змінює змальовану картину?
5. Які висновки ви зробили для себе з біблійної історії про вигнання Адама та Єви з раю?
6. Які незвичайні події супроводжували народження Ісуса Христа? Обґрунтуйте відповідь текстом.
7. Порівняйте образи Єви та Діви Марії.
8. Що означає вираз «добрий самарянин»? Дайте письмову відповідь.
9. **Робота в групах.** Підготуйте маленьку театральну виставу за біблійною оповіддю «Народження Христа» або «Причта про доброго самарянина». Придумайте репліки персонажів для цієї вистави.
10. Дайте письмову відповідь на запитання: «Чого нас навчає Біблія?»

ЧАСТИНА 2

У СВІТІ КАЗОК

У цій частині ви дізнаєтеся:

- чому прислів'я та приказки називають перлинами народної мудрості;
- якими бувають народні казки і як побудовано чарівні казки;
- чим фольклорна казка відрізняється від літературної;
- що таке епітет, гіпербола та сюжет;
- як фарбований шакал налякав звірів, як пані Метелиця ви-нагородила своїх гостей, яких пригод зазнав Сіндбад і чи вар-то шукати квітку папороті;
- а також як маленька Герда перемогла могутню Снігову Ко-ролеву і що усвідомив Хлопчик-зірка, коли раптом утратив свою красу.

РОЗДІЛ 1

ПЕРЛИНИ НАРОДНОЇ ФАНТАЗІЇ

Літературна розминка

1. Назвіть народні пісні, які співають у вашій родині. Чим вони вам подобаються?
2. Наведіть приклади загадок. Чим вони цікаві?

Твори, про які йшлося в рубриці «Літературна розминка», попри всі відмінності мають і дещо спільне: вони належать до *усної народної творчості*. У цьому вислові важливо добре зрозуміти кожне слово.

Усною творчість, про яку тут ідеться, називається тому, що вона виникла значно раніше за писемність і розвивалася винятково в усній формі. Загадки, приказки, легенди з'являлися на світ з уст тих, хто їх створював, а потім з уст у вуста передавалися далі. Із часом ці твори переходили від дідів до онуків, з однієї місцевості до іншої.

Народна ця творчість тому, що вона – колективна справа. Адже, переказуючи почуту казку або наспівуючи знайому пісню, кожен додавав до них щось своє. Такі витвори

Давньоєгипетський живопис. 1351–1334 рр. до н. е.

народної фантазії тривалий час зберігалися в народній пам'яті. Минуло багато століть, перш ніж їх почали збирати й записувати.

Творчістю ж це явище вважається тому, що породжує твори, які мають художню вартість. У них на повну силу розкривається багатство й невичерпність народної фантазії. Недарма усну народну творчість називають народною поезією.

Усна народна творчість відображає різні грані людського життя: працю і відпочинок, вірування і звичаї, побут і свята, норми поведінки й суспільні порядки. Проте найважливіше те, що в ній закарбувався життєвий досвід народу: знання законів природи й людського існування, моральні цінності та ідеали¹. Не дивно, що за усною народною творчістю закріпився термін² «*фольклор*», який у перекладі з англійської означає «народна мудрість, народне знання».

Різновиди фольклорних творів

¹ *Ідеал* – найвища мета, взірець.

² *Термін* – слово або словосполучення на позначення певного наукового поняття.

Із записника Мумі-троля

Історія фольклору охоплює не одне тисячоліття. На сьогодні розвиток деяких його різновидів припинився. Нині, скажімо, уже не виникають нові народні казки чи пісні. А от анекдоти, частівки чи приказки, які відображають сучасне життя, складають у народі дотепер. ~~~~~

Багато століть фольклор живить художню літературу. Адже чимало письменників продовжують його традиції у своїй творчості. І навпаки: деякі літературні твори або їхні окремі елементи (герої, висловлювання тощо) переходять до фольклору. Авторські вірші іноді стають народними піснями, літературні персонажі – героями анекдотів, а найвлучніші вислови письменників перетворюються на прислів'я чи приказки. Отже, між фольклором і художньою літературою існує постійний живий зв'язок.

Незважаючи на те, що фольклор і літературна творчість мають чимало спільного, між ними є суттєві відмінності. Найважливіші з них наведено в таблиці.

Відмінності між фольклорними й літературними творами

Фольклорний твір...	Літературний твір...
народжується і розвивається в усній формі;	представлений у письмовому (рукописному або друкованому) вигляді;
існує в різних варіантах і з часом зазнає змін;	існує в одному сталому варіанті й відтворюється без значних змін;
не має конкретного автора і є витвором народної колективної фантазії.	має конкретного автора і є результатом індивідуальної праці письменника.

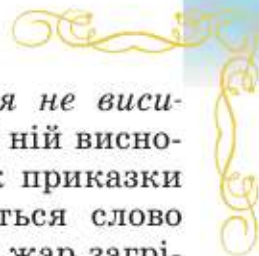
До найпопулярніших різновидів фольклорних творів належать *прислів'я* і *приказки*.

Словник Мудрого Тнома

Прислів'я – стислий влучний народний вислів повчального змісту, побудований як завершене судження.

Приказка – образний вислів, який дає яскраву оцінку певному явищу. Приказка побудована як незакінчена думка, що містить натяк на висновок. ~~~~~

Наприклад, промовляючи приказку *«Орлиця не висидить голубки»*, ми маємо на увазі пропущений у ній висновок: *«Яка мати – така й донька»*. А на початок приказки *«Чужими руками жар загрібати»* ніби проситься слово *«легко»* (тоді б вийшло: *«Легко чужими руками жар загрібати»*). Нерідко приказки утворюються в результаті скорочення прислів'їв. Так, приказка *«Мовчання – золото»* – уривок прислів'я *«Слово – срібло, а мовчання – золото»*. Такі висловлювання легко запам'ятовуються і протягом століть не застарівають.

Прислів'я і приказки завжди залишаються незмінними. Спробуйте-но замінити або переставити бодай одне слово в прислів'ї *«Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш»* або в приказці *«Обіцяти золоті гори»*. Важка це справа, та й марна: таке втручання зазвичай призводить лише до того, що народні вислови втрачають притаманну їм дотепність і художню виразність. От що таке влучність мови.

Прислів'я і приказки має кожен народ. Так само як інші різновиди фольклору, вони відображають особливості тра-

П. Брейгель Старший. Нідерландські прислів'я

дицій, географічних умов, побуту, вірувань, суспільних відносин певної нації. Наприклад, японська приказка «Шукати молюсків у полі» передає світовідчуття людей, життя яких пов'язано з морем. Водночас неважко помітити, що за змістом ця приказка співзвучна українській: «Шукати вітра в полі». І таких перегуків у фольклорі різних країн чимало. Це можна пояснити тим, що люди в різних куточках землі набували схожого життєвого досвіду, виробляли подібні уявлення про моральні цінності або обмінювалися фольклорними скарбами з народами, з якими мали тривалі історичні зв'язки.

Близька за влучністю і змістовністю до прислів'їв і приказок – *загадка*.

Словник Мудрого Тнома

Загадка – інакомовне зображення одного предмета через опис іншого на основі їхньої подібності, яка і є підказкою для правильної відповіді.

Наприклад, у загадці «Униз – сміється, угору – плаче» (відгадка: відро в колодязі) підказано й напрямок руху відра, і звуки, якими він супроводжується.

Із записника Мумі-троля

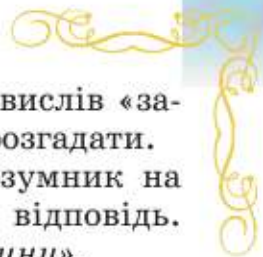
Нині відгадування загадок сприймається як цікава дитяча гра. Проте так було не завжди. У давнину ця справа

Давньогрецький сфінкс. 503 р. до н. е.

була досить-таки серйозною. Відгомін такого ставлення простежується в народних казках, де відгадування загадок зображено як небезпечне випробування для героя.

До наших днів дійшла давньогрецька легенда про чудовисько, що сиділо на скелі біля міста Фіви й убивало подорожніх, які не могли відгадати його загадку. Чудовисько те звалося Сфінкс. А загадка була такою: «Яка істота вранці ходить на чотирьох ногах, удень – на двох, а ввечері – на трьох?» Чимало людей загинуло, так і не вправшись із

головоломкою потвори. Звідси, до речі, походить вислів «загадка Сфінкса» – тобто загадка, яку неможливо розгадати.

А втім, за легендою, зрештою знайшовся розумник на ім'я Едіп, котрий спромігся дати правильну відповідь. *«У цій загадці, – пояснив він, – ідеться про людину».*

Справді: у дитинстві (уранці) людина повзає на чотирьох кінцівках, у зрілу пору життя (удень) – твердо стоїть на двох ногах, а в літньому віці (увечері) – мусить спиратися на ціпок (на третю «ногу»). Вислухавши Едіпа, переможене чудовисько в розпачі кинулося в прірву.

До найпоширеніших фольклорних творів належить *народна пісня*. Сьогодні, як і багато століть тому, вона зачаровує слухачів і прикрашає будь-яке свято.

Словник Мудрого Тнома

Народна (фольклорна) пісня – один з найдавніших різновидів усної народної творчості, у якому поєднано елементи словесного й музичного мистецтв. Народні пісні відображають побут, традиції, звичаї, важливі події в історії народу, а також його духовний світ.

Історія народної пісні сягає прадавніх часів. Ще навчаючись говорити, наші пращури вже наспівували окремі звуки, пізніше – окремі слова й прості речення. Це допомагало їм спільно виконувати роботу або здійснювати обряди. Так виникли трудові й обрядові пісні. З плином часу з'явилися нові пісенні теми, які відбивали переживання і роздуми людей у різних життєвих ситуаціях.

Цінність фольклорних пісень визначається не лише художньою довершеністю, а й глибиною відтворення народного світосприйняття та характеру. Недарма кажуть, що в найкращих фольклорних піснях лунає голос безсмертної душі народу.

Літературний практикум

1. Відокремте прислів'я від приказок.

- А. Не копай яму іншому.
- Б. Робити з мухи слона.
- В. Не плюй у джерело – ще воду братимеш із нього.
- Г. Мудрий навчається на чужих помилках.
- Д. Сіяти на скелях.

2. Виявляється, прислів'я можна малювати! Принаймні в цьому нас переконує успіх відомого художника XVI ст. П. Брейгеля Старшого, який створив картину «Нідерландські прислів'я». Розгляньте репродукцію цієї картини на с. 35. Виконайте одне з двох завдань (на вибір):

А. Доберіть п'ять прислів'їв і приказок до картини.

Б. Намалуйте власну ілюстрацію на тему улюблених прислів'їв і приказок.

Перевірте себе

1. Розкрийте зміст кожного складника вислову «усна народна творчість». Назвіть свої улюблені фольклорні твори.
2. Дайте визначення понять «прислів'я», «приказка», «загадка», «народна пісня». Доповніть відповідь прикладами.
3. Вивчіть напам'ять по три прислів'я, приказки, загадки (на власний розсуд). Прокоментуйте свій вибір.
4. Чим фольклорні твори відрізняються від літературних? Обґрунтуйте відповідь прикладами.
5. Придумайте невеличку історію, до якої можна було б застосувати одне з таких прислів'їв (на вибір):

«Не копай яму іншому»;

«Що легко дається, те мало шанується»;

«Язик не має кісток, та може розбивати кістки».

РОЗДІЛ 2

КАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ

Літературна розминка

1. Назвіть свої улюблені народні казки. Поясніть, чим вони вам подобаються.
2. Що, на вашу думку, відрізняє казку від оповідання? Обґрунтуйте відповідь на прикладі відомих вам творів.

Напевне, немає таких дітей, які б не любили казок. Та й дорослі часто зберігають до них теплі почуття, хоч і не завжди в тому зізнаються. Чому ж люди так ставляться до цих творів?

Передусім тому, що в казках завжди є щось незвичайне: добрі й лихі чаклуни, тварини, які вміють розмовляти, чарівні речі, дивовижні перетворення або неймовірні пригоди. Кожна казка відчиняє перед нами двері в загадковий

світ, де трапляються найрізноманітніші дива. Саме там ми робимо свої перші відкриття про добро і зло, шляхетність і безчесність, людські чесноти й вади.

А втім, вигаданість казок не означає, що вони відірвані від справжнього життя. Незвичайні події в казці завжди поєднані з вірою у справедливість, у найкращі моральні якості людини та її спроможність перемогти будь-яке зло. А ще казка зображує цілком реальні почуття: кохання й ненависть, радість і сум, співчуття і заздрощі, впевненість у собі й безпорадність...

Г. Бергман. Розповідач

У далекому минулому люди беззастережно вірили в казки. Їх розповідали в колі дорослих і шанували як таємні знання. Однак згодом вони втратили колишню силу впливу й почали сприйматися як суто дитяча розвага. Лише з часом *народні казки* визнано мистецькими творами.

Словник Мудрого Тнома

Народна казка – усний оповідний художній твір, у якому зображуються вигадані чарівні, пригодницькі або побутові події. В основу казкової оповіді покладено вигадку, яка розважає і захоплює, але водночас має по-вчально-виховний характер. Характерна риса казки – перемога добра над злом.

Кожен народ має свої казки. У них відображаються при-
таманні йому особливості побуту, звичаїв, традицій, природного оточення. А ще кожен народ має своїх улюблених казкових персонажів, наділених рисами національного характеру.

За всього розмаїття казки народів світу мають певні спільні ознаки. На цій підставі вчені виокремили кілька основних типів фольклорних казок. З їхньою стислою характеристикою ви можете ознайомитися в таблиці на с. 40.

Слід зауважити, що найменш фантастичними серед казок на перший погляд видаються соціально-побутові. Зовні вони скидаються на оповідання про реальне життя звичайних

Типи фольклорних казок

людей. Однак схожість цих творів з реальністю оманлива, адже зображені в них події насправді не могли відбутися.

Далі ми детальніше ознайомимося з фольклорними казками різних типів.

Перевірте себе

1. Дайте визначення народної казки.
2. На матеріалі будь-якої народної казки поясніть, у чому полягає її вигаданість і правдивість.
3. Які типи фольклорних казок ви знаєте? Обґрунтуйте відповідь прикладами.
4. Розподіліть ознаки чарівної казки, казки про тварин і соціально-побутової казки серед трьох козубців. Занотуйте результати в зошиті, намалювавши козубці й написавши біля них відповідні ознаки.

Чарівні
казки

Казки
про тварин

Соціально-
побутові казки

5. **Доведіть!** На конкретних прикладах відомих вам народних казок покажіть, що вони містять певне повчання.

ПРИГОДИ КАЗКОВИХ ТВАРИН

Літературна розминка

1. Назвіть свої улюблені народні казки про тварин. Чим вони вам подобаються?
2. Якими людськими властивостями наділено тварин у цих казках? Наведіть приклади.

Казки про тварин вважають найдавнішими серед народних казок. Колись їх розповідали перед полюванням, аби прикликати успіх. У багатьох таких казках відображено нині забуті обряди й звичаї, а також давні уявлення про тварин як про істот, наділених людськими властивостями. Саме такими змальовано звірів у народних казках: вони говорять і поведяться як люди.

Водночас у казках про тварин утілилися спостереження наших предків за світом природи, зокрема поведінкою конкретних звірів.

Скажімо, у казках багатьох народів лисиця постає хитрою і винахідливою, вовк – трохи простодушним, але жадібним і хижим, лев – грізним царем звірів, віслук – упертим і нетямущим, шакал – ницим зрадником, заєць – боягузом. Певні властивості тварин, що постійно згадувалися в різних казках, поступово набули значення сталої характеристики. Відтак образи звірів почали сприйматися як утілення тих чи тих людських якостей. А втім, варто зазначити, що в казках різних народів та сама тварина може наділятися різними рисами.

Свійські й дикі тварини утворюють у народних казках окреме царство. Воно відображає погляд

Лев та його піддані.
Індія. 1597–1598 рр.

давніх людей не лише на світ природи. Зображуючи в казках пригоди й витівки тварин, наші пращури в інакомовній формі розповідали про самих себе. У такий спосіб вони передавали свій життєвий досвід наступним поколінням.

Одна з найдавніших збірок казок про тварин – давньоіндійська книжка «Панчатантра» (у буквальному перекладі з давньоіндійської «П'ять частин»). Її датовано приблизно III–IV ст. Однак фольклорні джерела, на які спирається ця збірка, сягають давніших часів. Звички, мораль і стосунки зображених у ній тварин в інакомовній формі зображують людський світ. Цікаво, що історії про тварин у збірці розповідають теж тварини, а саме шакали Каратака й Даманака.

ФАРБОВАНИЙ ШАКАЛ

Індійська народна казка

В одній лісистій країні жив шакал на ім'я Чандарава. От якось, знемагаючи від голоду, він прибіг до міста, аби чимсь поживитися. Міські собаки помітили його й страшенно завадували, погналися за ним і почали шарпати за боки гострими зубами. Рятуючи своє життя, він, геть покусаний, забіг по дорозі в будинок фарбаря, де стояв великий чан, повний синьої

Лев і шакал Дімна. Мініатюра з арабської рукописної книжки «Каліла і Дімна», XIII ст.

фарби. Ховаючись від переслідувачів, шакал ускочив туди й зробився такий синій, що собаки його не впізнали й порозбігалися. Чандарава подався світ за очі й зрештою прибився до лісу. Він був не схожий сам на себе, бо ж синя фарба надала йому зовсім іншої масті.

Кажуть так:

*Ванно і дурень, жінка й рак,
як вчепляться – не відірвуть, –*

Акула рибу проковтне – гай-гай, не випустить її.

Побачивши цього дивного звіра із синьою, як у Шиви¹, шиєю, усі лісові жителі – леви, тигри, пантери, вовки та інші

¹ *Шіва* – давньоіндійське божество, утілення руйнівного начала Всесвіту.

хижаки, сповнені неймовірного страху, кинулися врозтіч, примовляючи: «Хтозна, яку штуку втне цей заброда. Краще нам забігти від нього безвісти». Недарма кажуть:

*Якщо не знають, ждуть на що,
про рід не знають і про міць,
Кому довіритись і як,
всяк свій талан знаходить сам.*

Чандарава збагнув, що вони перебувають у полоні страху, тож сказав: «О звірі, чому це ви, углядевши мене, стали розбігатися? Вам нема чого боятись! Сам Брахман¹, сотворивши мене сьогодні, звелів: “Там, де звірі не мають повелителя, віднині я тебе оголошую раджею² над усіма ними, і хай титулом твоїм буде раджа Какудрума”. От я сюди й прибув, звірі, щоб прихистити вас під покровом парасольки моєї влади. Звуть мене Какудрума, а народився я в Тримир’ї». По цих словах леви, тигри та інші тварини заволали до нього: «Повелівай, володарю!»

Тоді він надав левові чину головного радника, тигра призначив постільним, пантері доручив охороняти скриню, а вовка поставив вартовим біля входу. З родичами своїми – шакалами – він навіть розмови не заводив, а просто вигнав їх у шию, от і все. У царстві було так заведено: леви та інші звірі, промишляючи полюванням, усю здобич приносили йому, а він з висоти своєї царської влади розподіляв її поміж підлеглими.

Одного разу, прибувши на зібрання ради, Какудрума почув, що десь удалині страшенно завиває зграя шакалів. У нього від щастя навіть шерсть настовбурчилась, а в очах заблискотіли сльози радості. Не в змозі стриматися, він схопився і сам почав голосно вити. Здивовані звірі вмить усе второпали й засоромлено похнюпили голови. Оговтавшись, загомоніли: «Ну й обдурих же нас пройдисвіт. Це ж усьогонавського нікчемний шакал, якого слід розшматувати!»

Той з переляку хотів було тікати, але не встиг: леви та його підручні роздерли шакалика на дрібні шматочки.

Переклад Ігоря Серебрякова

¹ *Брахман* – в індійській релігії космічне духовне начало, що є основою всього суцього.

² *Раджа* – індійський титул можновладця, князя або царя.

Літературний практикум

1. Підготуйте переказ казки «Фарбований шакал», послідовно відповідаючи на такі запитання:

- А. За яких обставин шакал Чандарава пофарбувався?
- Б. Як герой скористався із цієї ситуації?
- В. Як шакал себе виказав?
- Г. Як його покарано?

2. На чому трималася влада Чандарави над звірами? Чому вони так жорстоко помстилися шакалові?

Перевірте себе

- 1. Назвіть характерні ознаки казок про тварин. У чому полягає фантастичність цих творів?
- 2. Стисло схарактеризуйте збірку «Панчатантра». Де й коли її було укладено? Що вам відомо про її зміст?
- 3. Які риси людського характеру зображені в образі фарбованого шакала?

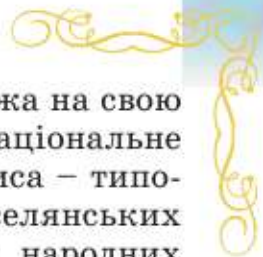
Е. А. Грізе.
Лис Ренар. 1869 р.

Розповіді, зібрані в «Панчатантрі», мали на меті в розважальній формі дати повчання. Завдяки своєму змісту – цікавому, доступному й виховному водночас – вони поширилися далеко за межами Індії.

Спочатку – серед народів Азії та Сходу. А впродовж XI–XII ст. переклади «Панчатантри» досягли територій, які населяли слов'янські й західноєвропейські народи. Під впливом східних історій про шакала у Франції виникли народні казки про лиса Ренара, а в Німеччині – про Рейнеке-лиса. Згодом сюжети збірки перекочували до творів письменників різних країн, де здобули нове життя.

Український мотив

На основі фольклорних казок німецький поет Й. В. Гете створив поему про Рейнеке-лиса. Під її впливом український письменник Іван Франко написав збірку казок «Коли ще звірі говорили». До неї увійшла й казка «Фарбований Лис», яка вочевидь перегукується з давньоіндійською казкою «Фарбований шакал».

Франкова казка за сюжетом надзвичайно схожа на свою індійську попередницю, але водночас має суто національне забарвлення. Замість шакала в ній зображено лиса – типового мешканця українських лісів, частого гостя селянських подвір'їв й улюбленого персонажа українських народних казок. У творі Франка лиса наділено тими самими рисами, що й у фольклорних казках. Водночас Франко дещо відхилився від української казкової традиції. Так, у народних казках лис зазвичай постає найхитрішим з хитрунів і завдяки своїй винахідливості завжди виходить сухим з води. А от у творі Франка він таки потрапляє в халепу й зазнає поразки. Так само, до речі, як і шакал у давньоіндійській казці.

ФАРБОВАНИЙ ЛИС

(Скорочено)

(...) Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такім строї¹, появився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, не спостережений ніким, ускочив до садка, а відси бур'янами, через плоти², через капуста та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висхла. (...)

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися – не йде. Пробує обкачатися в траві – не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами – болить, але не пускає! Пробує лизати – не йде! (...)

В тій хвилі де не взявся Вовчик-братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та гудзах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку. (...) Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. (...) Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою,

¹ Стрій – убрання.

² Пліт – тут: огорожа, плетена з хворосту.

Ілюстрації О. Кіналя

а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отес тепер і на інших звірів. (...)

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у гліб лісу, де знав, що є місце сходин для всеї лісової людності. (...) А прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь. (...)

– Слухайте, любі мої, – говорив Лис Микита, – і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини – придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді й не допускай нікому кривдити моїх звірів!» (...)

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане й обпатране, приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи. (...)

...На честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! (...) Як молоді лисички в народних строях задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзявкає й собі по-лисячому! (...)

...Всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелеві й дасть йому добре одуритися (...), то говоримо: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі».

Запитання і завдання до прочитаного

1. Порівняйте казки «Фарбований шакал» та «Фарбований Лис» за таким планом:

- А. Головний герой.
- Б. Історія, яку він вигадує.
- В. Ставлення звірів до головного героя.
- Г. Повчальне прислів'я.

2. Визначте спільні й відмінні риси двох творів.

3. **Знайдіть!** Знайдіть у казці «Фарбований шакал» подробиці, які вказують на її індійське коріння, а у казці «Фарбований Лис» деталі, що засвідчують її українське походження.

РОЗДІЛ 4

ЧАРИ ЧАРІВНОЇ КАЗКИ

Літературна розминка

Розгляньте малюнки. Яких чарівних істот зображено на них? Назвіть казки, з яких походять ці істоти.

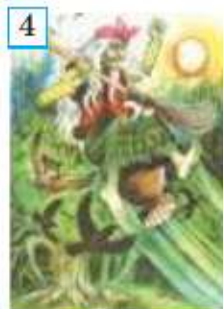
1
Ілюстрація
Л. Владимирського

2
Ілюстрація
Р. Сандерсон

3
Ілюстрація
А. Клаусс

4
Ілюстрація
І. Циганкова

Чарівна казка, либонь, найфантастичніша з-поміж народних казок. У ній відбуваються надприродні перевтілення та неймовірні пригоди, поряд з людьми діють найрізноманітніші чарівні сили, а тварини й звичайні речі наділені незвичайними властивостями. Отож сюжети чарівних казок вирізняються захопливою гостротою. Водночас їм притаманна поетичність, якою вони завдячують не лише яскравій вигадці, а й багатому художньому оздобленню.

Чарівний клубок

Як побудовано сюжет чарівної казки?

Г. Доре. Ілюстрація до казки «Спляча красуня»

У чарівних казках зазвичай використано одну й ту саму схему побудови сюжету.

Казка починається із *зачину*: «*Десь у тридев'ятому царстві, в тридесятому королівстві...*»; «*Жив був собі...*», «*Жив колись...*» тощо. Завдяки такому зачину слухач відразу поринає в казковий світ. Сама дія починається здебільшого з того, що герой з різних причин полишає рідну домівку й потрапляє до чужого, дивного світу, який існує в іншому царстві й відрізняється від звичного. Нерідко подорож до іншого світу пов'язана з пошуком нареченої, яку

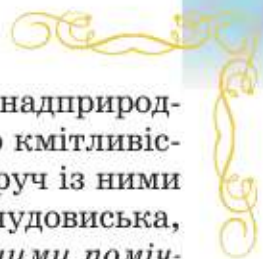
герой здобуває в небезпечних випробуваннях. Такі випробування зазвичай підсилюються *потрійним повтором*, і щоразу напруження навколо дій персонажа зростає. Нарешті подолавши всі перешкоди, герой перемагає. Часто його перемога святкується разом з весіллям.

У фіналі казкової історії зло завжди покаране, вади викрито, а добро й чесноти беруть гору. Завершеності казці надає *кінцівка*, яка коротко й життєствердно підсумовує оповідку («*...І довго-довго жив щасливо зі своєю дружиною*»; «*Якби й ми з вами там були, солодко попоїли б і всмак попили*»; «*Довго жили-поживали, ніякого лиха не знали*» тощо). Умовно сюжетну схему чарівної казки можна зобразити так:

ПОТРІЙНИЙ ПОВТОР

На підмурку цієї схеми й зведено казковий світ – вигадане «*тридев'яте царство, тридесяте королівство*», що нібито існувало «*давим-давно*», «*колись*», «*у прадавні часи*».

У цьому світі діють *казкові герої*. Вони наділені надприродними здібностями (богатирською силою, неабиякою кмітливістю тощо) або ж зазнають чарівних перетворень. Поруч із ними в подіях беруть участь фантастичні персонажі: чудовиська, мавки, лісовики та інші. Деякі з них стають *чарівними помічниками* героїв. Такими помічниками можуть бути як живі істоти (чарівний кінь, птах, кіт у чоботях, фея, мурашиний король тощо), так і речі з незвичайними властивостями (килим-літак, чоботи-скороходи, чарівна сопілка, чарівна лампа, летючий корабель тощо).

Характери казкових героїв розкриваються через їхні вчинки та *діалоги*. Важливе місце в казках посідає число три, що з давніх-давен уважалося магічним. Канва чарівних казок гаптована вигадливим мовним орнаментом. Його утворюють прислів'я, приказки, загадки, приповідки, повторювані вислови та *постійні епітети*.

Словник Мудрого Тнома

Епітет – яскраве образне означення, що підкреслює певну рису зображуваного й надає йому емоційного забарвлення.

Постійні епітети – це розповсюджені означення, які «закріплено» за зображуваними предметами. Постійні епітети характерні для фольклору, наприклад «чарівне яйце», «червона калина», «брехлива коза» тощо).

Такий орнамент надає мові народних казок яскравої художньої виразності. Характерна риса казок – *гіперболи*.

Словник Мудрого Тнома

Гіпербола – це художній прийом, що ґрунтується на перебільшенні певних властивостей зображуваного предмета чи явища.

Усі ці неписані закони, спільні для казок різних народів, виникли за часів, коли люди схилилися перед магією, вірили в існування добрих і злих духів, у те, що кожне плем'я має своїм предком певну тварину. Звідси в казках – коні й круки, що розмовляють, сірі вовки або руді лиси тощо. З плином часу люди дедалі рідше ставилися до фантастичних елементів як до реальності.

У казках різних народів світу доволі часто трапляються схожі сюжети: про злу мачуху й добру пасербицю, про боротьбу героя зі змієм, пригоди Хлопчика-мізинчика тощо. Такі сюжети називаються *мандрівними*.

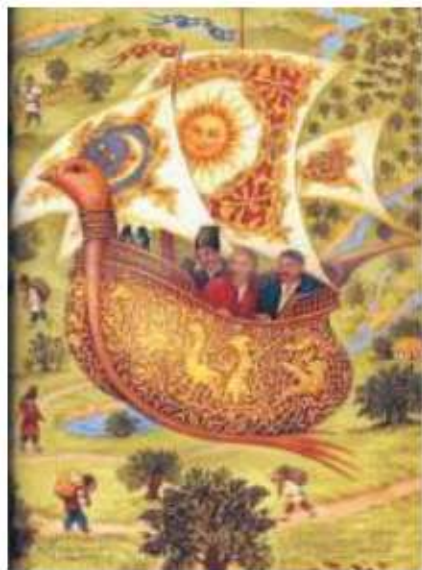

Словник Мудрого Тнома

Мандрівні казкові сюжети – усталені сюжети, які повторюються в казках різних народів, дещо змінюючись залежно від місцевих умов.

Як же такі сюжети могли з'явитися у фольклорі багатьох країн, нерідко досить віддалених одна від одної? Дослідники пояснюють це насамперед схожістю історичного розвитку різних народів.

Водночас учені визнають і той факт, що окремі казкові сюжети поширилися шляхом запозичень. Це передусім стосується народів, які сусідували один з одним або мали доступ до спільного джерела таких казкових оповідей. Скажімо, відома казка про Попелюшку свого часу набула поширення і у Франції, і в Німеччині. У Франції наприкінці XVII ст. її піддав літературній обробці Шарль Перро. А в Німеччині на початку XIX ст. цей твір увійшов до збірки німецьких народних казок, яку уклали брати Грімми.

В. Пальчун. Ілюстрація до казки «Летючий корабель»

Хай там як, а мандрівні сюжети міцно вкорінилися в народній творчості різних країн, звідки перейшли й до художньої літератури. Вони – яскраве свідчення глибокого взаємозв'язку фольклорних традицій народів світу.

Перевірте себе

1. Яку казку називають чарівною?
2. Як побудовано сюжет чарівної казки? Назвіть його основні елементи. Обґрунтуйте відповідь прикладами.

3. Проведіть у класі гру «Впізнай казку». Намалюйте три чарівних предмети з відомих казок і запропонуйте товаришам упізнати казки, у яких трапляються ці предмети.

4. Які казкові сюжети називають мандрівними? Чим можна пояснити їхнє існування?

5. **Порівняйте!** Наведіть приклади казок різних народів світу зі схожими сюжетами. Порівняйте дві з них.

6. **Пофантазуйте!** Яких чарівних помічників ви хотіли б мати? З якою метою ви скористалися б їхньою допомогою?

7. **Мандруємо інтернетом.** Знайдіть кіно- або мультиплікаційну версію вашої улюбленої народної казки. Оберіть особливо цікавий для вас уривок. У класі коротко перекажіть зміст казки й покажіть підготовлене відео. Поясніть, чому ви обрали саме цей фрагмент.

РОЗДІЛ 5

ДАВНІ ЗБІРКИ НАРОДНИХ КАЗОК

Літературна розминка

Розгляньте кадри з кіно- та мультстрічок. Назвіть казки, за якими знято ці фільми, та ім'я їхнього головного героя. Чим він вам запам'ятався?

Хто такий Сіндбад, знають усі. Адже книжка «Тисяча і одна ніч», з якої до нас прийшов цей герой, – найвідоміша в Європі пам'ятка арабської словесності.

Свою назву збірка отримала завдяки історії, що обрамовує вміщені в ній казки. Історія ця оповідає про мудру красуню Шагразаду, яка була напрочуд обдарованою казкаркою.

У ті часи країною правив жорстокий цар Шагріяр. Довідавшись про зраду дружини, він наказав її стратити. Так само цар чинив і з наступними своїми дружинами, які нічим не завинили перед ним. Чимало молодих красунь загинуло через бажання безсердечного правителя помститися всьому жіноцтву.

Л. Карре. Тисяча
й одна ніч

Аби припинити це свавілля, Шагразада пішла до палацу. Уночі вона почала розповідати цареві захопливу казку й на світанку перервала її на найцікавішому місці. Шагріярові закортіло дослухати оповідку до кінця, і він відклав заплановану страту на один день. Однак наступної ночі все повторилося: Шагразада розпочала нову історію і знову несподівано зупинилася.

Тисячу й ще одну ніч розповідала дівчина казки своєму повелителю. Тисячу й ще одну ніч, забувши про все, слухав її Шагріяр. Коли ж тисяча першої ночі запас

казок вичерпався, цар мовив: *«О Шагразадо, звик я до тебе й не страчу тебе, нехай би ти не знала жодної іншої казки...»*

З казок, які буцімто розповідала Шагразада впродовж кількох років, власне й складається збірка «Тисяча й одна ніч». Сама ж оповідка про мудру дівчину й свавільного царя править у ній за своєрідну *художню рамку*, що об'єднує інші казки.

Словник Мудрого Тнома

Обрамлення – прийом, за якого твір уміщено в розповідь, немов у рамку, яка не має безпосереднього зв'язку з його сюжетом.

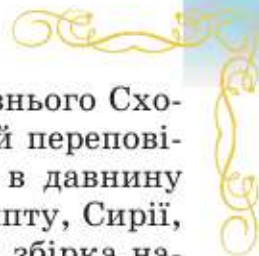
Так, розповідь про Шагразаду-казкарку утворює обрамлення збірки «Тисяча й одна ніч».

Історія Шагразади сповнена глибокого змісту. Вона свідчить не лише про те, що вміння майстерно розповідати казки інколи може врятувати життя, а й про одвічну потребу людини у вигадці. А ще – переконує в тому, що казка здатна розчулити навіть найжорстокіше серце.

Із записника Мумі-троля

Звісно, насправді Шагразада – не авторка казок «Тисячі й однієї ночі», адже вона й сама – персонаж казки, що

обрамовує збірку. Казки цієї величної книги Давнього Сходу створювалися протягом століть. Їх складали й переповідали численні покоління багатьох народів, що в давнину населяли території Індії, Месопотамії, Ірану, Єгипту, Сирії, Туреччини та інших країн. Остаточного вигляду збірка набула в арабській культурі.

До найцінніших перлин «Тисячі й однієї ночі» належить цикл¹ казок про Сіндбада-мореплавця. Він має окрему рамку, утворену розповіддю про бідного Сіндбада-носія та багатого купця Сіндбада. Упродовж семи днів Сіндбад-носіє слухає розповіді свого заможного тезки про пригоди, пережиті під час морських мандрівок. Так рамка заповнюється сімома казковими сюжетами про подорожі купця Сіндбада. У них розкриваються найкращі якості героя: прагнення пізнавати світ, спостережливість, розсудливість, витривалість, готовність долати будь-які перешкоди. Завдяки цим якостям Сіндбад-мореплавець і став одним з найулюбленіших персонажів для читачів усього світу.

Перевірте себе

1. Чому збірка арабських казок має назву «Тисяча й одна ніч»? Як формувалася ця збірка?
2. Перекажіть казку про Шагараду й Шагріяра. Яку художню роль відіграє ця історія в збірці «Тисяча й одна ніч»?
3. Як побудовано цикл про Сіндбада-мореплавця?
4. **Пофантазуйте!** Що б ви зобразили на обкладинці збірки «Тисяча й одна ніч»?

ТРЕТЯ ПОДОРОЖ СІНДБАДА

Арабська народна казка (Скорочено)

З попередніх казок про Сіндбада-мореплавця читач дізнається про те, що цей купець жив у Багдаді й кораблі з його товарами плавали в усі кінці світу. Однак Сіндбадові не давала спокою пристрасть до мандрівок. І хоча в кожній подорожі чоловік наражався на смертельну небезпеку, довго всидіти вдома він не міг. Отож, закупивши краму, Сіндбад сів на корабель і по-мандрував у приємному товаристві купців.

Та якось, коли пливли ми серед ревучих хвиль, капітан раптом наказав згорнути вітрила, кинути якір, а тоді почав

¹ Цикл – тут: сукупність текстів, об'єднаних постаттю спільного центрального героя.

Кадр із діафільму
«Сіндбад-мореплавець»
(студія «Діафільм», 1969 р.)

Ілюстрація
М. Митрофанова

рвати бороду, роздирати на собі одяг і голосно кричати.

– О капітане, що сталося? – спитали ми його.

І він відповів:

– Знайте, о мирні мандрівники, що вітер нас подужав і зла доля прибила нас до острова-гори, де живуть волохаті люди, подібні до мавп, і жоден з тих, хто припливав, назад не повернувся. Серце мені віщує, що всі ми загинемо!

Не встиг іще капітан скінчити своєї мови, як ми побачили волохатих людей-мавп. Їх було багато, мов сарани. Вони кинулися до корабля і видерлися на нього. Ми боялися, що вони розграбують наші товари й що, коли ми вб'ємо, ударимо або проженемо хоча б одну з них, мавпи повбивають усіх нас, – бо

дуже їх багато (адже кількісна перевага сильніша за хоробрість). Ці волохаті – дуже гидкі на вигляд: вони вкриті волоссям, наче чорною повстю. У них жовті очі й чорні обличчя; на зріст вони куці – усього чотири долоні заввишки. І ніхто не розуміє їхньої мови й нічого про них не знає. Людей вони уникають.

Волохаті мавпи почепилися на линви¹, почали гризти їх і геть усі обірвали, і корабель нахилився на один бік і пристав до гори.

Мавпи вигнали всіх купців та мандрівників на берег, а самі забрали корабель з усіма товарами й попливли хтозна-куди, а нас покинули на березі.

Ми залишилися самі.

Підживившись плодами, овочами, напившись води із джерела, ми почали роззиратися довкола й побачили вдали-

¹ Лінва – канат.

ні високу будівлю. Ми рушили до неї. То був величезний палац з товстими колонами та міцними стінами. Брама із чорного дерева була відчинена. Ми ввійшли в неї і побачили просторе подвір'я, у яке виходило багато дверей. Посередині стояла велика лава, біля неї висіли над жаровнями рожна й усяке кухонне начиння, а на землі купами лежали кістки.

Ілюстрація
М. Митрофанова

Ми посідали на лаву й, зморені, поснули й спали аж до заходу сонця. Прокинулися ми від того, що земля під нами задвигтіла, а навколо розлігся гуркіт. Розплющивши очі, ми побачили, що з палацу на подвір'я вийшов чорний велет, схожий на страховисько. Очі його були як дві жарини, зуби – як кабанячі ікла, рот – як колодязь, губи – як у верблюда, нігті – як кігті в лева, а вуха звисувалися аж до плечей.

Побачивши таке страховисько, ми попадали на землю, знецімлені з жаху.

А чорний велет сів на лаву, та за хвилину підвівся і підійшов до нас. Він схопив мене за руку, підняв із землі й заходився мацати й крутити на всі боки.

Обмацавши мене, наче різник вівцю, і побачивши, що я худий та кощавий, велет випустив мене й схопив одного з моїх товаришів.

Обмацавши його, теж випустив. Так він усіх нас обмацував і крутив, аж поки дійшов до капітана. Наш капітан був тілистий і дужий, при силі й при здоров'ї. Отож чорний велет схопив його, потім жбурнув на землю, поставив на нього ногу й зламав йому шию. А тоді розклав багаття, узяв рожен¹, настромив капітана на нього й повісив рожен над вогнем.

Цей страховидний велет був людоджером! Усі ми потерпили від страху.

А людоджер, повечерявши капітаном, кинув кістки безталанника на землю, упав на лаву й заснув. Він спав до ранку, а прокинувшись, пішов у свій палац, не глянувши в наш бік.

¹ Рожén – металевий прут, на який настромлюють м'ясо для смаження на вогні.

– О, краще б ми втопилися в морі, краще б з'їли нас волохаті мавпи! – зарідавши, вигукнули ми.

– А тепер куди дінешся?! Людожер засмажить нас і з'їсть! Яка страшна смерть чигає на нас! І немає порятунку!..

Потім ми вирішили все ж таки пошукати якоїсь схованки. Обійшли весь острів, але марно – сховатися було ніде.

Увечері ми повернулися до палацу. Через якийсь час земля задвигтіла, і знову з'явився чорний велет. Підійшовши до нас, почав він нас крутити й обмацувати, аж поки вибрав одного.

Він схопив бідолаху й зробив з ним те саме, що вчора з капітаном. А тоді заснув на лаві й хропів усю ніч. Коли настав день, людожер підвівся і пішов, а ми залишилися.

І знову стали тужити та побиватися:

– Краще вже кинутись у море й втопитися, ніж бути підсмаженими на рожні! Горе нам, горе!

Нарешті хтось із нас мовив:

– Треба вдатися до хитрощів і вбити це страховисько!

– Послухайте, – обізвався я, – якщо ми надумали його вбити, то треба спершу перенести на берег оці колоди та дрова й змайструвати корабель. Як уб'ємо людожера, сядемо на корабель і попливемо, куди нам треба. Урятуємося – то врятуємося; потонемо – то потонемо. Краще вже поринути на дно, ніж бути підсмаженим на вогнищі... Отака моя думка, о друзі!

– Мудрі твої слова! – сказали мої товариші.

Домовившись про все, ми почали діяти.

Ми притягли колоди на берег і змайстрували корабель. Потім повантажили на нього їжу – плоди, яких нарвали на деревах, – і повернулися до палацу.

Коли настав вечір, земля знову задвигтіла й з'явився людожер. Почав він нас по черзі перевертати та обмацувати, вибрав одного, підсмажив і з'їв, лишивши самі кісточки. Потім ліг на лаву й заснув, і хропіння його скидалося на гуркіт грому.

Ми прокинулися рано-вранці, узяли двоє рожен і поклали їх на вогонь. Невдовзі рожна розжарилися до червоного. Підкравшись до людожера, ми приклали рожна до його очей і всі разом налягли на них. Людожер закричав страшним криком, і серця наші стиснулися від жаху.

Осліплий людоджер схопився з лави й заметався по подвір'ю. Ми розбіглися хто куди. А людоджерові кортіло знайти бодай одного з нас і розправитися з ним. Він бігав і ревів, а ми тікали від нього. По недовгим часі ми геть знемоглися, а людоджерові наче прибуло сили – він гасав як несамовитий. Здавалося, він зараз нас схопить.

Ми вже втратили надію на порятунок – аж коли людоджер, намацавши браму, вибіг з подвір'я. Земля двигтіла від його нестямних зойків.

Отже, чорний велет вийшов з палацу (а ми – за ним слідом) і кудись побіг, але незабаром повернувся із жінкою, ще більшою і страхітливішою за нього. І коли ми їх побачили, руки й ноги в нас потерпли від жаху.

Людоджерка вгледіла нас і, схопивши за руку людоджера, побігла в наш бік. А ми, гнані страхом, помчали на берег, відв'язали корабель, зіштовхнули його в море й умить пострибали на палубу.

Людоджер і людоджерка почали жбурляти в нас уламками скель. І майже всі мої товариші загинули від ударів, живими лишилися тільки я та двоє купців.

Потім корабель наш пристав до берега, ми зійшли на суходіл і подалися куди дивились очі. Минув день, настала ніч. Ми трохи поспали, тоді знову рушили. Зненацька шлях нам заступив величезний дракон. Кинувшись до одного з нас, він проковтнув його спершу до плечей, а за мить – усього. Після цього дракон пішов своєю дорогою, а ми, перелякані й знесилені, почали оплакувати нашого товариша. І сказали ми:

– Дивна річ: смерть кожного з наших супутників жахливіша за кожну попередню. Ми раділи, що врятувалися від людоджерів, але радість виявилася передчасною. Хіба порятує нас хтось від цього страшного дракона?

Ми блукали островом, їли плоди, пили воду з річок і джерел. Знову настав вечір. Побачивши високе дерево з розлогим віттям, ми вилізли на нього. Товариш мій заснув, а я видерся

Ілюстрація
М. Митрофанова

Ілюстрація
М. Митрофанова

на самісінький вершечок і сидів там не склепляючи очей.

Коли запала ніч, знову прийшов дракон і, роззирнувшись на всі боки, рушив до дерева, на якому ми сиділи, і поліз на нього. Він дерся вище й вище, аж поки дістався до мого товариша, який сидів на нижній гілці. Обвившись навколо дерева, дракон проковтнув його до плечей, а за мить – усього. І все це я бачив на власні очі!..

Після цього страшний дракон зліз із дерева й кудись подався, а я просидів на дереві до ранку, а тоді зліз, напівмертвий від жаху, і хотів

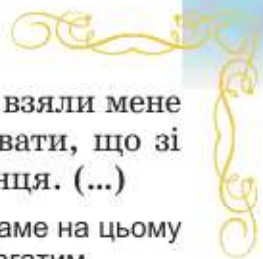
був кинутись у море, аби позбавитися земного життя, проте не зміг цього зробити, бо дуже не хотілося мені вмирати. Я взяв шматок дерева, плаский та широкий, і прив'язав собі до ніг, другий шматок прив'язав до лівого боку, а третій – до правого. Ще одну деревину я прилаштував до живота й ще однією – довгою та широкою – накрив голову. Потім я ліг на землю.

Коли настала ніч, знову прийшов дракон, підступився до мене зовсім близько й хотів був проковтнути, але не зміг: шматки дерева заважали йому.

Дракон то віддалявся від мене, то повертався, але щоразу, як він намагався мене проковтнути, шматки дерева, якими я обв'язався, не давали цього зробити. Він товкся біля мене до самого світанку, аж поки зійшло сонце, а тоді подався, розлючений, геть, а я відв'язав од себе всі шматки дерева, і руки в мене тремтіли від пережитого страху, а серце калатало. Я почувався так, ніби побував серед мертвих.

Підвівшись із землі, я почав блукати по острову і, коли вийшов на берег, кинув погляд на море й побачив удалині корабель, що гойдався на хвилях. Я схопив велику гілку, заходився вимахувати нею і голосно кричати, і моряки помітили мене й сказали:

– Підпливімо до берега! Може, та людина потребує допомоги!

І вони підпливли до острова, і зійшли на берег, і взяли мене на корабель. Купці, які були там, почали розпитувати, що зі мною сталося, і я розповів їм усе від початку до кінця. (...)

Невдовзі з'ясувалося, що товар Сіндбада вцілів і міститься саме на цьому кораблі. Тож купець повернувся додому живим, здоровим і багатим.

Переклад Євгена Микитенка

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Яких пригод зазнав Сіндбад під час своєї третьої подорожі? Як йому вдалося врятуватися?
2. Створіть у зошиті комікс до прочитаної казки й перекажіть за ним її зміст.
3. Яких фантастичних істот герой зустрів під час мандрівки? Що в них було надприродного? Наведіть відповідні рядки з казки. Визначте в цих описах гіперболи.
4. Завдяки яким рисам характеру Сіндбад щоразу знаходив вихід зі скрутного становища? Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
5. Складіть у зошиті план до образу Сіндбада за зразком:

Риси характеру Сіндбада	Приклади з тексту

6. **Подискутуйте!** Як ви гадаєте, чим Сіндбада приваблювали подорожі?

7. **Мандруємо інтернетом.** Знайдіть казки про інші пригоди Сіндбада та ілюстрації до них. Підготуйте на їхній основі виступ на тему «Найзахопливіші пригоди Сіндбада-мореплавця».

РОЗДІЛ 6

МУДРІСТЬ НАРОДНИХ КАЗОК

Літературна розминка

Розгляньте кадри з мультиплікаційних стрічок. Назвіть казки, за якими знято ці фільми.

Минуло багато століть, перш ніж філологи¹ почали збирати, записувати й видавати народні казки.

Великий внесок у популяризацію фольклорних казок зробили брати Вільгельм (1786–1859) і Якоб (1785–1863) Ґрімми з Німеччини. Вони уклали й видали кілька збірок казок рідного краю. Обидва брати були філологами й ще під час навчання в університеті почали збирати німецькі казки, пісні й легенди. Так вони сподівалися зберегти скарби народної творчості, аби ті, за висловом Якоба, *«не випаровувалися, ніби роса під пекучим сонцем»*.

Збирання казок – справа досить непроста. Братам доводилося віддавати чимало часу й сил, аби знайти талановитих народних казкарів і, зберігаючи подробиці й манеру їхньої оповіді, ретельно записати почуте. Траплялося їм повертатися з експедицій і з порожніми руками.

Крім того, за часів, коли вони розпочали цю роботу, освічене товариство здебільшого зневажливо ставилося до усної народної творчості. Багато хто не розумів її художньої цінності й уважав казки забавкою для дітлахів неписьменного люду. Отже, брати мусили працювати всупереч суспільній думці. До того ж, принаймні на початку своєї діяльності, вони нерідко потерпали від безгрошів'я. Проте жодні несприятливі обставини не могли їх зупинити.

Авторитетна цитата

Брати Ґрімми поспішали, оскільки побоювалися, що невдовзі фольклорні твори можуть забутися, назавжди зникнути з народної пам'яті. От як визначив їхню мету **Якоб Ґрімм**: *«Урятувати й зібрати всі пісні й перекази, що побутують у народі. Наша вітчизна від краю до краю ще по віңця повна цим багатством, яке наші шановані предки передали нам у спадок і яке всупереч глузуванню та насмішкам (...) досі живе (...). Не дослідивши цих скарбів, не можна по-справжньому зрозуміти ані поезію нашу, ані історію, ані мову в їхніх давніх й істинних витоках. Найважливіше – те, щоб усе це відтворювалося точно, без прикрас і доповнень, – тобто так, як повідомив оповідач, по можливості достоту його словами, якнайдетальніше й найретельніше...»*

¹ Філолог – учений, який досліджує мову й літературу.

Брати Ґрімми врятували від забуття чимало казкових історій, які створила народна фантазія. І нині діти різних країн світу залюбки читають «Бременських музикантів», «Короля Дроздоборода», «Хлопчика-мізинчика», «Білосніжку» тощо, переглядають мультфільми й кінострічки, зняті за цими й багатьма іншими німецькими казками.

«Пані Метелиця» – один з тих фольклорних творів, у яких найяскравіше втілилися особливості характеру німецького народу та його уявлення про людські чесноти й недоліки. В основу казки покладено мандрівний сюжет про злу мачуху й добру пасербицю, відомий, наприклад, за казкою «Попелюшка». Однак звичне для такого сюжету протиставлення рідної і названої дочок та їхніх випробувань у «Пані Метелиці» набуває характеру дзеркального відображення. Це протиставлення (або *антитеза*) виступає у творі основним художнім прийомом.

Пам'ятник братам Ґріммам у Ганау

Словник Мудрого Інома

Антитеза – різке протиставлення героїв, ситуацій, характерів, душевних або природних станів тощо. ~~~~~

Брати Ґрімми відомі на батьківщині також своїми дослідженнями в царині вивчення німецької мови. Серед їхніх найзначніших наукових досягнень – праця з граматики, яку в ХІХ ст. широко використовували в німецьких університетах, а також задум багатотомного словника німецької мови, над яким працювало кілька поколінь учених. А втім, усенародну любов і світову славу братам Ґріммам принесли саме казки, які вони зібрали на теренах рідної Німеччини.

Перевірте себе

1. Назвіть відомих вам збирачів народних казок. Чому по-важні вчені записували фольклорні казки?

2. Перечитайте висловлювання Якоба Грімма щодо цінності народних казок (рубрика «Авторитетна цитата»). Поясніть його зміст і висловіть своє ставлення до цієї думки.

3. Дайте визначення поняття «антитеза». Придумайте власні приклади антитези.

ПАНІ МЕТЕЛИЦЯ

Німецька народна казка

Ілюстрація *Е. Булатова,
О. Васильєва*

Жила на світі одна вдова, і мала вона дві доньки. Одна з них, падчірка, була гарна й роботяща, а друга, рідна, гидка й лінива. Та вдова любила куди більше рідну доньку, хоч та була гидка й лінива. Падчірка мусила виконувати всю хатню роботу, була попелюшкою в домі. Бідна дівчина щодня сиділа на шляху біля криниці й пряла доти, доки їй нитка прорізала пальці до крові.

Одного разу вона так порізала ниткою пальці, що кров'ю залило весь починок. Вона схилилася над криницею, щоб вимити починок, а він вислизнув з рук і впав у криницю.

Гірко заплакала дівчина й побігла до мачухи та розказала про таке нещастя. А мачуха почала її лаяти на всі заставки й нарешті сказала:

– Уміла вкинути починок, то зараз же лізь і дістань його.

Пішла бідна дівчина до криниці, не знаючи, що й робити. І з великого жалю і страху стрибнула в криницю і знепритомніла.

А коли опритомніла, то побачила, що лежить на чудовій луці. Ясно світило сонце, і тисячі розмаїтих квітів цвіли навколо неї.

Вона пішла цією лукою і набрела на піч, у якій було повно хліба. Хліб почав гукати до неї:

– Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!

Дівчина підійшла до печі й лопатою повитягала весь хліб. А потім пішла собі далі.

Ілюстрація *Е. Прассе*

Ілюстрація *С. Арістакесової*

Ось приходить вона до яблуні, а на ній аж рясніє від яблук. Яблуня просить її:

– Ох, обтруси мене! Яблука мої давно вже достигли.

Дівчина струснула яблуню, і яблука градом посипались на землю. Вона трусила доти, доки жодного яблука не лишилося на яблуні. Тоді згорнула яблука на купу й пішла далі.

Нарешті дійшла до невеличкої хатини, з якої у віконце визирала стара баба. У неї стирчали такі великі зуби, що дівчинка хотіла тікати. Але стара гукнула їй услід:

– А чого ти боїшся, люба дитино? Залишайся в мене, і якщо добре впораєшся з хатньою роботою, то й тобі добре буде. Найкраще дбай про постіль, стели якнайстаранніше та добре вибивай подушки, щоб пір'я летіло, – тоді на світі йтиме сніг, бо я ж пані Метелиця.

Як почула дівчина такі ласкаві слова, їй відлягло від серця, вона залишилась у бабусі й негайно стала до роботи. Дівчина в усьому догоджала старій, збивала їй подушки так сильно, що аж пір'я летіло, наче сніжинки, і тому жилося їй у старої дуже добре. Вона ніколи не чула від неї лихого слова й щодня їла смажене й пряжене.

Пробула дівчина певний час у старої та й засумувала, а чого їй бракує, то спочатку й сама не знала. Нарешті здогадалась, що нудьгує за домівкою, і хоча тут було їй у тисячу разів краще, проте їй тягло вернутися до рідної хати.

Нарешті вона сказала до старої:

– Узяла мене туга за рідним краєм, і хоч мені у вас дуже добре, проте довше я тут zostаватися не можу, мені треба вернутися до своїх.

Пані Метелиця сказала:

Ілюстрація К. Фішера

– Мені подобається, що тебе тягне додому. І за те, що ти вірно мені служила, я сама тебе виведу нагору.

Вона взяла її за руку й провела до великої брами. Брама відчинилась, і тільки-но дівчина ступила на поріг, линув золотий дощ, і все золото приставало до неї, аж нарешті вся вона вкрилася золотом.

– Це тобі за те, що ти в усьому старанна була, – сказала стара й віддала їй також і починок, що впав у колодязь.

Тоді брама замкнулась, і дівчина опинилась вгорі, на землі, біля своєї хати. А щойно вона ввійшла у двір, півень злетів на цямрину й заспівав:

*Кукуріку, кукуріку! –
Наша дівчина іде, –
на ній золота без ліку.*

Увійшла дівчина до хати, а мачуха й сестра, побачивши на ній золото, зраділи, не знають, де й посадити.

Дівчина розповіла про все, що з нею трапилось, і коли мачуха почула, як падчірка дослужилася до такого великого багатства, то аж загорілася бажанням добути таке щастя і своїй рідній, гидкій та ледачій доньці.

Отож пішла ледарка до криниці, сіла та й пряде, а щоб починок був у крові, уколола собі пальця, усунувши руку в густий терен. А потім кинула починок у колодязь і стрибнула сама туди.

Вона опинилась, як і сестра, на чудовій луці й пішла тією самою стежкою. Дійшовши до печі й почувши, як хліб кричить: «Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!» – вона відповіла: «Тільки мені й охоти бруднитися біля тебе!» – і пішла далі.

Незабаром дійшла вона до яблуні й, почувши, як та кричить: «Ох, обтруси мене, обтруси, мої яблука давно вже достигли!» – вона відповіла: «От» – і пішла далі.

Прийшовши до хатини пані Метелиці, вона не злякалася її зубів, бо вже чула про них, і відразу найнялася до неї.

Першого дня вона дуже старалася, слухалася пані Метелицю, коли та їй загадувала роботу, бо в неї тільки й думки було, що про золото, яке стара їй подарує, але другого дня почала лінуватися, третього ще більше – навіть уставати вранці не захотіла. Вона й постелі пані Метелиці не постелила як слід, і подушок не позбивала, щоб аж пір'я летіло.

Це скоро набридло старій, і вона сказала дівчині, що її служба скінчилася. Ледащиця дуже зраділа, гадаючи, що тепер на неї лине золотий дощ.

А пані Метелиця привела її до брами, і щойно дівчина ступила на поріг, як на неї перекинувся великий казан смоли.

– Оце тобі твій заробіток, – сказала пані Метелиця і замкнула ворота.

І прийшла ледащиця додому, уся вкрита смолою, а півень, побачивши її, злетів на цямрину і загорлав:

*Кукуріку, кукуріку!
Наша ледащиця йде,
що брудна буде довіку!*

І справді, смола так пристала до ледащиці, що не відмилася, скільки вона жила на світі.

Переклад Сидора Сакидона

Запитання і завдання до прочитаного твору

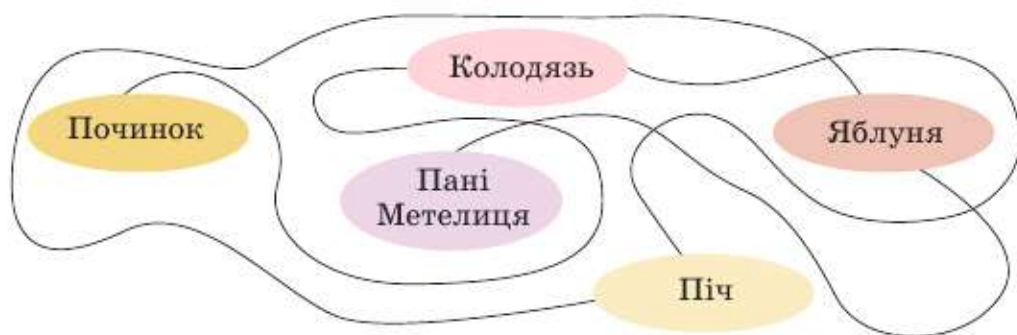
1. Розгляньте репродукції німецьких поштових марок з ілюстраціями до казки «Пані Метелиця» (с. 66) і розкажіть, які епізоди на них відтворено.

Ілюстрації
Л. Ніколаєвої

2. На малюнку переплутана послідовність, у якій у казці з'являються учасники подорожі дівчат підземним царством. Виправте помилку.

3. Як ставилася вдова до пасербиці та власної доньки? Чи було таке ставлення справедливим?

4. Через які випробування пройшли сестри в підземному світі? Як вони поводитися під час цих випробувань? Чи було в їхній поведінці щось несподіване для вас?

5. Як пані Метелиця винагородила кожну з героїнь? Чи вважаєте ви таку винагороду заслуженою?

6. Які чарівні предмети та істоти змальовано в казці? Яку роль вони відіграють?

7. Знайдіть! Для зображення пасербиці й доньки в казці використано прийом антитези (протиставлення). Дослідіть його й занотуйте свої спостереження до зошита, заповнивши пропуски в таблиці:

Що протиставляється	Пасербиця	Донька
Зовнішність	Вродлива	
Риси характеру		Ледача
Поведінка під час подорожі		
Винагорода		

8. А як використано прийом антитези на поштових марках із зображенням пасербиці та доньки (с. 66)? Знайдіть якомога більше протилежних деталей на цих марках.

9. Складіть план порівняльної характеристики пасербиці та доньки.

10. Знайдіть у творі деталі, які підкреслюють старанність пасербиці.

11. Підготуйтеся до виразного читання діалогів у казці.

12. Робота в групах. Підготуйте маленьку аудіовиставу на основі одного уривка про подорож пасербиці та доньки підземним світом.

13. Дайте письмову відповідь на питання: «Які риси людського характеру уславлюються в казці «Пані Метелиця», а які – засуджуються?»

ЦВІТ ПАПОРОТИ

Польська народна казка (Скорочено)

З давніх-давен відомо всім, а особливо старим бабусям, які люблять про це оповідати зимовими вечорами біля печі, що на Яна Купала, коли буває найкоротша літня ніч, у лісі зацвітає папороть. Хто ту квітку знайде, зірве й сховає, матиме щастя на все життя.

Оце тільки горе, що така ніч буває лише раз на рік, і то дуже коротка, та й цвіте тоді один-однісінький кущ папороті в усьому лісі. А росте цей кущ у такому закутку, що добратися до нього майже неможливо.

Кажуть також, що дорога до квітки дуже важка й небезпечна, бо на ній трапляються різні страхіття і лякають людину, не дають іти.

Ілюстрація Т. Вілбік

І ще кажуть, що тільки молода людина може добути цю квітку.

Колись давно жив собі в одному селі хлопець на ім'я Яцусь. Люди прозвали його цікавим, бо він скрізь нишпорив, шукав і все слухав, що кажуть люди. Що найважче добути, те він неодмінно хотів мати: така вже була в нього вдача. На те, що під ногами лежить, Яцусь і не дивився, а до чого треба було добиватися, через що собі в'язи можна було скрутити, — оце йому найбільш попадало до серця.

Трапилося раз, що хлопці сиділи ввечері коло вогнища, а Яцусь різьбив ножиком візерунка на палиці, бо неодмінно хотів прикрасити її собачою головою. Тут до вогню підійшла стара Німчиха, баба дуже розумна, що чимало вешталася по світах і знала все, як воно буває. І завела Німчиха мову про цвіт папороті, яке він, мовляв, щастя може принести тому, хто його знайде. (...)

Коли вона скінчила, Яцусь сказав собі:

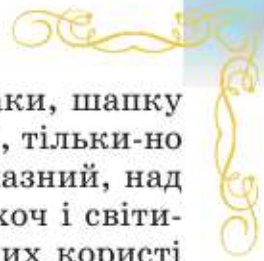
— Нехай буде що буде, а я мушу знайти цю квітку. І я її таки знайду, бо коли людина чогось дуже хоче й намислить, що так мусить бути, вона кінець кінцем того доможеться.

Яцусь це частенько повторював, бо така була його думка.

Недалеко від того кутка села, де стояла хатка Яцусевих батьків з городом і полем, був великий ліс. У тому лісі вночі на Яна Купала хлопці й дівчата завжди палили вогнища. Отож Яцусь сказав собі:

— Поки інші стрибатимуть через вогнища та опікатимуть собі литки, я краще піду в ліс, пошукаю квітку папороті. (...)

Нарешті настав той день, наблизилася і ніч. Хлопці й дівчата із села пішли в ліс, розпалили там вогнища й почали стрибати через них, співати й розважатися. А Яцусь

чисто вмився, одяг білу сорочку, новісінькі личаки, шапку з павиним пером, підперезався червоним поясом і, тільки-но смеркло, подався в ліс. А ліс стояв чорний, мовчазний, над ним стелилася темна ніч із ясними зорями, які хоч і світили в небі, та тільки самим собі, бо ж землі від них користі було мало.

Яцусь добре знав дорогу в лісові хащі – він-бо не раз ходив тут удень. Та ледве хлопець зайшов у хащі – дивна річ! – уже не міг знайти дороги, не міг і впізнати дерев, які тут росли. Усе було якесь інше. Стовбури дерев зробилися величезні, товсті й не стояли, а лежали на землі. Колоди наче виростили самі, так, що їх не можна було ні обминути, ані перелізти через них; звідкілясь узялися чагарі, густі й колючі, які тут ніколи не росли. Скрізь пекла ноги кропива, кололи бур'яни. Темно було, хоч в око стрель, а в тій темряві раз у раз засвічувалися чийсь очі й дивилися на Яцуся так, наче хотіли його з'їсти. Горіли жовтим, зеленим, червоним та білим вогнем, і потім згасали. Очей тих і праворуч, і ліворуч, і вгорі, і внизу безліч, та Яцусь їх не боявся.

А йти Яцусеві було дуже важко! От заступила дорогу колода. Він поліз через неї. Дерся, дерся, нарешті виліз на гору і почав спускатися. Зирк – аж колода зробилася така мала, що тільки ногою переступити.

Потім устає на дорозі сосна, висока-височезна, наче до неба, і товстелезна, як башта, йде Яцусь навколо, йде, глянув – а це паличка, така тоненька, що можна зломити рукою.

Ось заступили Яцусеві дорогу чагарі, такі густі, що й пальця не просунеш. Але Яцусь кинувся на них, потоптав, поламав і якось пробився.

Спинився, глянув, а перед ним – величезне болото. Спробував ногою – грузне. А трясовина така глибока, що й дна немає. Тільки де-не-де стирчать купини. Почав Яцусь стрибати з купини на купину, а вони наче самі з-під ніг тікають. Та хлопець не зважає, біжить – і таки перебрався на той бік болота. Далі йти вже стало легше, тільки Яцусь так заблуdiv, що не знав навіть, з якого боку його село.

Коли дивиться – перед ним височезний куц папороті, товстий як дуб. А на одному листку внизу світиться квітка – п'ять золотих пелюстків і посередині око. Крутиться те око, як млинове коло, і сміється... У Яцуся серце закала-

І. Жупан. Ніч на Івана Купала

*М. Корженівська.
Цвіт папороті*

тало. Простяг він руку, от-от ухопить квітку – і раптом за-співав півень: настав світанок. Квітка блимнула й згасла.

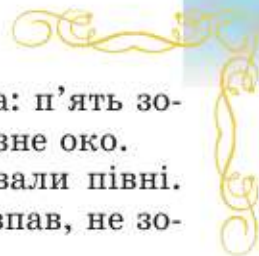
І так у Яцуся зразу ж у голові загуло, що й ноги в нього підломилися, і він упав на землю. Прокинувся – лежить він у хаті, на постелі, а мати клопочеться біля нього й плачучи мовить, що знайшли Яцуся ледь живого в лісі.

Тут Яцусь зразу пригадав, що з ним сталося, та матері нічого не сказав; соромно було. Сказав тільки собі, що це ще не кінець! На той рік знов буде така сама ніч, тоді й побачимо.

Цілісінький рік Яцусь тільки про це й думав, але не про-хопився жодним словом, щоб люди не сміялися. Нарешті знов настав отой день, а за ним – найкоротша ніч. Яцусь чисто вмився, одяг білу сорочку, нові липові личаки, під-перезався червоним поясом. Коли хлопці та дівчата побігли стрибати через вогнище, він шугнув у ліс.

Думав, що знов доведеться йому пробиватися крізь хащі й стрибати по купинах на болоті – коли ні. Бачить: високі сосни та дуби стоять на голому кам'янистому полі. Від од-ного дерева до іншого треба йти та йти, а дерева наче самі тікають від нього, ще й поросле мохом каміння виростає з-під землі. Скрізь росте папороть, ніби хто нею засіяв ліс – і малою, і великою, та ніде не видно жодної квіточки.

Здалося Яцусеві, що він іде вже цілий рік – така довже-лезна була дорога. Але він не повернув назад, не злякався: ішов далі.

Аж дивиться – світиться здаля та сама квітка: п'ять золотих пелюстків, а посередині крутиться величезне око.

Яцусь підбіг, простяг руку. Та раптом заспівали півні. Настав світанок, і квітка зникла. Але Яцусь не впав, не зомлів, а сів на камені.

– До трьох разів спробую! – тупнув він ногою.

І тут зборола його втома. Він упав на мох, що ріс між камінням, і заснув. Ледве заплющив очі, як почало йому щось увижатися. Дивиться: стоїть перед ним квітка з п'ятьма пелюстками, блимає золотим оком і сміється:

– А що? Досить з тебе? Будеш за мною ганятися?

– Що я сказав, те й мусить статися, – буркнув Яцусь. – Ще не кінець. Усе одно я тебе зірву.

Один пелюсток квітки витягся, мов язичок – Яцусеві здалося, що він його дражнить. Потім усе зникло; хлопець заснув міцним сном і спав до самого ранку.

Прокидається – лежить він на знайомій лісовій галявині, недалеко від села. І сам не знає, чи то вночі сон йому снився, чи насправді так було.

Цілісінький рік Яцусь нічого не казав нікому, а сам тільки й думав, як йому добути квітку, але надумати нічого не міг. Вирішив тільки ще раз – востаннє – спробувати щастя. Отож, коли настала найкоротша ніч, Яцусь знов одяг білу сорочку, нові личаки, підперезався червоним поясом, і хоч мати його не пускала, що духу побіг у ліс.

Але диво! Ліс – такий як завжди; і стежки й дерева знайомі: ніхто не перешкоджав їти. Тільки папороті ніде не видно. Подався Яцусь знайомою стежкою до хащі, де вона завжди росла. От і папороть.

Почав Яцусь нишпорити в кущах: цвіту ніде нема.

На одному кущі лазили черв'яки, інші вкрила гусінь, ще інші геть засохли. Уже Яцусь хотів повертати назад, коли біля самісінької землі побачив квітку. П'ять золотих пелюстків, а посередині блискуче око. Простяг хлопець руку й схопив квітку, яка опекла руку, наче вогнем, але він її не кинув, тримав міцно.

І тут квітка почала рости, заблищала дужче, аж очі сліпило. Яцусь миттю сховав її за пазуху, під серце.

Раптом він почув тоненький голосок:

Ілюстрації М. Орловської-Габриш

– Ти вхопив мене – твоє щастя. Але пам'ятай: той, хто мене візьме, матиме все, що схоче, та ні з ким не зможе ділитися своїм щастям, бо воно зараз же пропаде.

У Яцуся запаморочилася голова від великої радості.

«А що там! – подумав. – Аби мені добре було...»

Квітка притулилася до нього, обплела своїми корінцями, наче аж проросла ними в самісіньке серце.

Хвацько зсунувши шапку набакир, приспівуючи, повертався Яцусь назад. Дорога перед ним сяяла, мов срібна смуга, дерева тікали, кущі відхилялися, квіти вклонялися аж до землі, ледве Яцусь кидав на них оком. А він ішов, задерши голову, і тільки й думав, чого б йому бажати. Спершу закортіло мати палац зі слугами, багато землі, одне слово – стати великим паном.

Ледве Яцусь про це подумав, як опинився на лісовій галявині, у якомусь чужому місці...

Глянув на себе – упізнати не може. Одіж на ньому з дорогого сукна, сорочка з найтоншого полотна, чоботи на ногах із золотими підківками, на поясі самоцвіти блищать. А поруч стоїть карета, запряжена шістьма білими кіньми в золотих хомутах. Біля неї слуги. Лакей уклонився, подав Яцусеві руку, підсадив у карету, і гайда!

Яцусь і незчувся, як коні домчали його до пишного палацу. На ганку вже стояли юрбою слуги, чекали на нього.

Тільки ж не було тут нікого знайомого. Усі навколо чужі та якісь чудні, наче перелякані.

Ілюстрації М. Сойки

Зате коли Яцусь зайшов у палац – там уже було на що подивитися. Така пишнота, таке багатство – тільки пташиного молока немає.

– Ну й заживу я тепер! – вигукнув Яцусь і, оглянувши всі закутки, мерщій пішов до ліжка, бо йому страшенно хотілося спати. Як ліг на пухові перини та вкрився шовковою ковдрою – відразу заснув міцним сном.

Скільки проспав – і сам не знав; прокинувся, бо дуже їсти захотілося.

Дивиться Яцусь – на нього вже чекає стіл, заставлений різними дорогими стравами. На що тільки гляне – відразу само до нього на тарілку сунеться. Уже не було чого й бажати, аж смак до їжі пропав.

Пішов Яцусь до саду – а там ростуть заморські дерева: на одній гілці квіти цвітуть, а на другій вже й плоди достигають. З одного боку саду – море, з другого – ліс. А посередині річка тече. (...)

Та як позбігалися слуги, почали заглядати в очі, питатися, чого він хоче, та як понаносили всякої всячини, Яцусь і думати забув про село та про своїх батьків. Назавтра повели його до скарбниці, де горою лежало золото, срібло й різне дороге каміння. Глянув Яцусь і думає: «От коли б я міг пригорщі зо дві цього золота дати батькові й матері, братам і сестрам – хай би собі поля шматок купили чи худоби». А сам знає, що не можна, бо ледве він з кимось поділиться, усе його щастя зараз пропаде.

«Ет! – думає собі Яцусь, – нащо мені про когось турбуватися чи допомагати! Хіба вони голови й рук не мають? Нехай самі про себе дбають. Аби мені добре було!»

І зажив Яцусь один у своєму розкішному маєтку, вигадуючи собі всілякі забави. (...)

Минув рік і другий – усе Яцусь має, чого тільки заманеться, а вже йому оце щастя набридло так, що часом і жити не хочеться.

А найбільше він сумував за рідним селом, за своїми батьками. Коли б хоч побачити їх, хоч довідатися, як вони там живуть... Тільки згадає Яцусь про матір – серце йому крається від болю. (...)

Одного дня Яцусь таки наважився поїхати додому.

З хати визирнула стара, згорблена жінка в подертій сорочці. Боязко глянула вона на панську карету, яка зупинилася біля їхнього двору.

Яцусь виліз із карети. На подвір'ї зустрів його старий Бурек, ще худіший, ніж був колись, з наїженою шерстю. Він люто загавкав на Яцуся, аж присідаючи на задні ноги, – не пізнав. Яцусь підійшов до хати. На порозі, спершись об одвірок, стояла мати, дивилася на нього й теж не пізнавала.

У Яцуся защеміло серце.

– Матусю! – гукнув він. – Це ж я, ваш Яцек.

Мати глянула на нього почервонілими очима.

– Жартуєте, ясновельможний пане! Мого Яцека вже й на світі нема. Якби він був живий, то невже б за два роки не обізвався до нас? Та ще й коли б він, як оце ви, мав усього вдосталь – невже дав би своїм батькам умирати з голоду! Ні, де там! Мій Яцусь мав добре серце, він навіть і не схотів би того щастя, яким не міг би поділитися зі своїми.

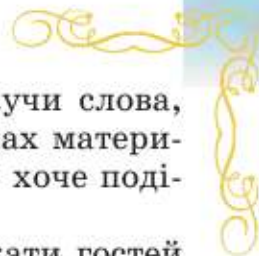
Почервонів Яцусь, опустил очі. Кишені в нього були повнісінькі золота, та ледве він сягнув у кишеню рукою, щоб сипнути пригорщу золота у фартух матері, як його взяв страх: адже зараз він утратить усе чисто.

Він стояв, похиливши голову від сорому, а мати дивилася на нього.

Потроху почала збиратися рідня, з хати виглянув батько... У Яцуся серце зм'якло, та як глянув він на свою карету й коней, та згадав про свій палац, йому вже й дивитися ні на що не схотілося.

Ілюстрація Н. Котел
та І. Вишинського

Одвернувся він од батька й матері і, не кажучи слова, пішов із двору. (...) Мов прокляття лунали у вухах материні слова, що не матиме щастя та людина, яка не хоче поділитися ним з іншими.

Повернувся Яцусь до палацу, загадав покликати гостей та понакривати столи, загадав, щоб у всіх кімнатах грала музика. Але все було даремно.

Цілий рік було Яцусеві гірко, а в грудях наче каменюка лежала. (...)

Через рік Яцусь знову поїхав до рідної оселі. Там він почув, що мати важко захворіла.

Стара мати стогнала на лаві. Підійшов до неї Яцусь, вона глянула на нього й не впізнала. Говорити їй було важко, а Яцусь боявся питати.

Серце його боліло, наче хто ножем простромив. Він сягнув до кишені, щоб висипати золото на лаву, але рука сама стислася в кулак, а по спині побігли дрижаки від страху – от зараз він утратить своє щастя.

«Матері вже недовго на світі жити, а я ще молодий. Не вже ж оце мені так відразу все й загубити?» – подумав Яцусь.

І він мерщій вибіг з хати, скочив у карету, примчав до свого палацу, замкнувся і давай плакати. Що вже він робив, аби полегшало – нічого не допомагало. Не минуло й року – Яцусь висох як тріска. Нарешті не витримав, насипав у кишені золота й поїхав до батьків.

Коні стали біля двору. Підбіг Яцусь до хати, а двері кілком підперті. Заглянув у вікно – хата порожня.

Тут якийсь жебрак підійшов до тину й каже:

– Чого ви там шукаєте, ясновельможний пане? Хата порожня – усі в ній повмирали з голоду та хвороби.

Ілюстрація Н. Котел
та І. Вишинського

– Через мене вони загинули всі! – вигукнув Яцусь. – Не-
хай же і я загину!

Ледве він це сказав, як земля розкрилася і поглинула
Яцуса, а з ним і цвіт папороті, якого зараз ніхто вже у сві-
ті не знайде.

Переклад *Марії Пригари*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Складіть у зошиті простий план казки й підготуйте її пе-
реказ за цим планом.

2. Як схарактеризовано Яцуса на початку казки? Наведіть
цитату.

3. Які душевні властивості він виявляє під час нічних подо-
рожей чарівним лісом? Обґрунтуйте думку текстом.

4. Як змінився герой після того, як до його рук потрапила
чарівна квітка? Які нові риси характеру в нього з'явилися?

5. Чому мати не впізнала Яцуса, коли він приїхав провідати
сім'ю? А чому він сам не відкрився рідним?

6. Які зміни в житті родини відбулися за той час, поки
Яцусь тішився своїм заможним життям?

7. Чому Яцусь урешті-решт відмовився від чарівної квітки?

8. Які народні традиції та легенди відображено в казці «Цвіт
папороті»?

9. **Подискутуйте!** Чи зробила квітка Яцуса щасливим?

10. **Пофантазуйте!** Уявіть, що в Яцуса з'явилася можли-
вість виправити помилку. Коли і як він міг би це зробити?

11. **Робота в парах.**

А. Знайдіть описи нічного лісу. Які зміни в ньому відбу-
ваються?

Б. Прочитайте описи квітки папороті. Як у них підкрес-
лено загрозливу красу квітки?

В. Де у творі використано прийом антитези? Поясніть
його роль.

12. **Робота в групах. Завдання для першої групи.** Знайдіть
у творі приклади трикратних повторів, характерних для ча-
рівної казки. Поясніть їхню художню роль. **Завдання для
другої групи.** Намалюйте точні ілюстрації до описів приро-
ди в казці й зробіть з них відеоролик (під керівництвом
старших). Доберіть музичний супровід. **Завдання для тре-
тьої групи.** Знайдіть в інтернеті легенди про цвіт папороті
та червону руту.

13. Складіть стислий опис чарівної квітки папороті. Викор-
истайте в ньому деталі з тексту й додайте до нього власні
антитези.

Бременські музиканти – осел, пес, кіт і півень – герої однойменної німецької народної казки зі збірки братів Гріммів. Колись вони вірою і правдою служили людям, але на схилі віку стали зайвим тягарем для своїх господарів. Довідавшись, що їх хочуть позбутися, тварини вирішили піти до міста Бремена, щоб заробляти на життя, розважаючи городян музикою і співом. Дорогою вони натрапили на будинок, у якому бенкетували розбійники. Зголоднілі й стомлені друзі замислили захопити цей притулок...

Ілюстрація
Г. Вільгельма

1. Як повелися з ослом, псом, котом і півнем їхні господарі?
2. Які риси характеру допомогли героям перемогти у випробуваннях?
3. Хто з бременських музикантів вам найбільше сподобався? Чому?

Давно жили собі чоловік і жінка. Довго в них не було дітей, і тому ходили вони щодня в храм молити богів, щоб ті послали їм хоч би малюсінького хлопчика. І от одного дня з'явився у них синок завбільшки з мізинчик. Хлопчик був дуже розумним, але так і залишився крихітним. Проте він досягав успіху в усіх справах, за які брався. Як це йому вдавалося, ви дізнаєтеся, прочитавши японську народну казку «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик».

Ілюстрація О. Антімонової

1. Порівняйте японську казку про Іссумбосі з українською казкою про Хлопчика-мізинчика. Укажіть спільні й відмінні риси головних героїв цих творів.
2. Як ви гадаєте, чому пригоди Хлопчика-мізинчика стали мандрівним сюжетом, а сам Хлопчик-мізинчик – популярним героєм казок різних народів світу?

Ілюстрація
О. Михайлової-Родінової

Жив колись бідний хлопець на ім'я Малян. Із самого малечку він мріяв про те, щоб навчитися малювати, але не було в нього за що купити пензлика. Та одного разу сталося диво: до його рук потрапив чарівний пензлик. Щойно Малян закінчував ним малювати, як малюнок одразу оживав. Незабаром чутка про дивовижне мистецтво хлопця докотилася до пана. Той звелів привести Маляна до маєтку. Що сталося далі, ви прочитаете в китайській народній казці **«Пензлик Маляна»**.

1. Завдяки чому Малянові вдалося перемогти своїх ворогів? Яку роль відіграли в цьому його власні чесноти?

Ілюстрація
І. Вишинського

2. Що ви намалювали б, якби отримали такий самий чарівний пензлик?

Був собі гусар. Він довго воював і зрештою його відпустили до рідного села побачитися з дружиною. По дорозі, зупинившись в одній хаті на нічліг, він зустрів мудрого діда, який дав йому три мудрі поради. Які саме? І як ці поради допомогли гусарові? Про це розповідає захоплива угорська народна казка **«Три мудрі поради»**.

1. Що і як порадив гусарові дід?
2. Чи варті були слова старого останніх гусарових грошей?
3. Чи може, на вашу думку, сучасна людина скористатися цими трьома мудрими порадами?

Народні казки в різних видах мистецтва

Часом збирачі фольклору не просто записували народні казки, а ще й літературно їх обробляли. Саме так у XVII ст. підійшов до цієї справи французький поет і критик Шарль Перро (1628–1703).

Казки не були основним предметом творчих зацікавлень Ш. Перро. Він займався серйозними науковими питаннями й був відомим культурним діячем. За свої здобутки Перро навіть отримав почесне звання академіка Французької академії, яке на той час прирівнювалося до звання «безсмертного». Отож, розважаючи «казочками» королівський двір, Перро навряд чи міг передбачити, що саме вони, а не поважний доробок академіка вславлять його ім'я.

Працюючи над казками, Перро спирався на французький фольклор. Про це він зазначив у передмові до своєї збірки «Казки матінки моєї Гуски, або ж Історії та оповідки минулих часів з повчальними висновками», що побачила світ у 1697 р. Нині герої цих казок: Попелюшка, Червона Шапочка, Кіт у чоботях, Хлопчик-мізинчик, Синя Борода та інші – відомі в усьому світі. Вони вже давно вийшли за межі суто книжкового життя і стали персонажами театральних спектаклів, радіоп'єс, кінострічок і мультфільмів.

Шарль Перро.
Портрет невідомого художника

Неперевершені ілюстрації до казок Ш. Перро створив видатний французький художник XIX ст. Гюстав Доре (1832–1883). У 1862 р. він підготував серію малюнків, на яких зобразив епізоди з «Попелюшки», «Сплячої красуні», «Хлопчика-мізинчика», «Кота у чоботях» та інших творів, які зібрав і художньо опрацював знаменитий каз-

Г. Доре. Ілюстрація до казки
«Кіт у чоботях»

Г. Доре. Ілюстрація до казки
«Попелюшка»

кар. Усі ці роботи графічні, тобто виконані за допомогою ліній, штрихів, плям і подібних прийомів переважно без застосування кольору. Можна лише дивуватися, як, не використовуючи широкої кольорової палітри, художнику вдалося відтворити атмосферу барвистого казкового світу та яскраві характери його мешканців. Не випадково ж, отримавши видання казок Перро з ілюстраціями Доре, знаний французький критик Ш. Сент-Бев назвав його «дарунком для короля».

1. Які казки Ш. Перро та їх екранізації вам відомі?
2. Якщо ви читали «Попелюшку», порівняйте її з німецькою народною казкою «Пані Метелиця». Що в них схожого та відмінного?
3. Розгляньте репродукції малюнків Г. Доре до казок «Кіт у чоботях» і «Попелюшка». Які епізоди казок на них відтворено? Що надає малюнкам старовинного казкового вигляду?
4. Які риси характерів головних героїв обох казок підкреслює художник? Обґрунтуйте відповідь конкретними деталями.
5. Схарактеризуйте настрій кота на малюнку Доре. Як сприймає цього персонажа селянин, зображений на задньому плані ілюстрації?
6. Як художник передає подив і світлу надію Попелюшки?

Прислів'я і приказки в живописі

На своїй картині «Нідерландські прислів'я», або «Світ догори дригом» (с. 36), написаній у 1559 р., Пітер Брейгел Старший (бл. 1525–1569) зобразив близько ста прислів'їв і приказок! На цьому полотні перед очима глядача розгортається цілий чудернацький світ, на перший погляд геть незрозумілий. Навколо панує безлад, а люди зайняті якимись безглуздими справами. На даху будинку лежать млинці. За столом перед порожньою тарілкою сидять лисиця і журавель. Якийсь чоловік б'ється головою об стіну, а інший чогось усівся на гаряче вугілля. Той несе пару у величезному казані, той намагається зібрати розлите вариво, а той голіруч ловить рибу... Виявляється, що це влучні вислови, що ожили завдяки багатій уяві художника.

1. Розгляньте фрагменти репродукції цієї картини й доберіть до них прислів'я та приказки з поданих підказок.

Підказки:

Битися головою об стіну – *намагатися досягти неможливого.*

Сидіти на вуглинах – *бути нетерплячим.*

Носити повітря (пару, світло) в кошиках – *витрачати час даремно.*

Кидати троянди перед свинями – *витрачати щось цінне на недостойних.*

Устромляти палицю в колесо – *перешкоджати чужим планам.*

Плисти за вітром – *легко долати.*

Убити двох мух одним ляпанцем – *бути успішним одразу в кількох справах.*

Водити один одного за ніс – *дурити, обманювати один одного.*

Курей обмацувати – *робити передчасні розрахунки.*

2. До яких висловів ви знаєте українські відповідники?

Народні казки на кіноекрані

Упродовж XX ст. екранізовано чимало сюжетів про Сіндбада. До найвідоміших кіноверсій пригод цього героя належать американські стрічки «Сьома подорож Сіндбада» (1958) режисера Натана Юрана й «Золота подорож Сіндбада» (1974) режисера Ґордона Гесслера. Перша з них – це вільний переказ одразу кількох повістей Сіндбада. Другу знято за мотивами різних арабських казок. Успіх цього фільму в гляда-

Кадр із кінофільму
«Сьома подорож Сіндбада»
(режисер Н. Юран, 1958 р.)

Кадр із кінофільму «Золота
подорож Сіндбада»
(режисер Ґ. Гесслер, 1974 р.)

Кадр із кінофільму
«Пані Метелиця» (режисер
Г. Кольдітц, 1963 р.)

Кадр із кінофільму
«Пані Метелиця» (режисер
Б. Фюрнайзен, 2008 р.)

чів підтвердив високу оцінку, яку свого часу дали йому критики. Він вважається характерним зразком лялькової мультиплікації та інших типових спецефектів 1970-х років.

Неодноразово зверталися кінематографісти та мультиплікатори й до казки «Пані Метелиця» зі збірки братів Вільгельма та Якоба Ґріммів. У 1963 р. німецький режисер Ґоттфрід Кольдітц зняв стрічку, яку визнано взірцевою екранізацією цього сюжету. У 2008 р. з'явилася нова кіноверсія твору, також створена в Німеччині. Її режисер, Бодо Фюрнайзен, запропонував сучасне потрактування давньої народної казки.

1. Перегляньте «Сьому подорож Сіндбада» або «Золоту подорож Сіндбада». Які відомі вам епізоди арабської казки увійшли до екранізації, що ви обрали?

2. Перегляньте одну зі стрічок, знятих за казкою «Пані Метелиця». Якою мірою ця екранізація наближена до тексту твору?

ЦВІТ ПАПОРОТІ

Легенда про пошуки чарівної квітки папороті існує також в українській культурі. На її основі знаменитий письменник Микола Гоголь написав повість «Вечір проти Івана Купала».

У 1968 р. режисер Юрій Іллєнко зняв за цим твором кінострічку «Вечір на Івана Купала», яка увійшла до класики українського кіно.

І. Петеліна. Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Вечір проти Івана Купала»

Кадри з кінофільму «Вечір на Івана Купала»
(режисер Ю. Іллєнко, 1968 р.)

1. Скориставшись QR-кодом, прочитайте повість Гоголя «Вечір на Івана Купала». Перегляньте фільм «Вечір на Івана Купала». Порівняйте гоголівський сюжет з казкою «Цвіт папороті». Що між ними спільного?

2. Порівняйте долі Петра та Яцуса.

3. Які епізоди казки, повісті та фільму підтверджують думку, що для людини немає щастя, коли вона не може ним поділитися з іншими?

Творчо повторюємо та узагальнюємо прочитане

1. Доберіть з нижчеподаних прислів'їв і приказок такі, що відображають повчальний зміст народних казок, які ви прочитали.

Тільки з роботи видно, хто ти.

Чи може бути прямою тінь, коли стовбур кривий?

Скільки поту проллєш, стільки й каші з'їсиш.

Сором, хоч і не дим, а очі виїсть.

Заздрість роз'їдає душу, немов іржа – залізо.

2. Назвіть фольклорні казки, які ви прочитали в підручнику. Які народи їх склали?

3. **Мандруємо інтернетом.** Знайдіть приклади прислів'їв, приказок і загадок різних народів світу. Чим можна пояснити їхню схожість і відмінність? Доведіть свою думку.

4. Наведіть приклади використання антитези в народних казках, які ви прочитали.

5. Як зазвичай побудовані чарівні казки? Проілюструйте свою відповідь прикладами з народних казок.

6. Які сюжети називаються мандрівними? У яких з відомих вам казок використано такі сюжети? Схарактеризуйте головного героя (героїню) одного із цих творів.

7. Які явища людських взаємин зображуються у казці «Фарбований шакал»?

8. Вирушаючи в подорож, Сіндбад сказав: «Світ – корабель, розум – вітрило, думка – кермо. Отже, ставши до керма, можна побачити, на що здатна людина». Як ви розумієте зміст цього висловлювання? Чи згодні ви з ним? Із чим би порівняли людську думку ви?

9. **Подискутуйте!** У чому, на вашу думку, полягала головна помилка Яцуса?

10. Визначте тип кожної з фольклорних казок, розміщених у підручнику. Відповідь обґрунтуйте.

11. Підготуйте повідомлення про видатних збирачів народних казок. Поясніть, чому праця цих учених має велике культурне значення.

12. **Робота в групах. Завдання для першої групи. Порівняйте!** Сюжет про працювиту дівчину, що отримує гідну винагороду за свої чесноти, та ледащицю, яка осоромилася, став мандрівним. Приклади цього – словенська казка «Зла мачуха й добра падчерка», японська «Суниця під снігом», російська «Морозко» й українська «Дідова дочка й бабина дочка». Пригадайте сюжет казки «Дідова дочка й бабина дочка», скориставшись QR-кодом. Порівняйте українську та німецьку казки. Визначте основні відмінності. **Завдання для другої групи. Пофантазуйте!** Придумайте продовження пригод двох героїв казок, розміщених у підручнику (на вибір). **Завдання для третьої групи.** Придумайте три загадки про сучасні технічні пристрої (мобільний телефон, комп'ютер, навушники тощо).

13. **Мандруємо інтернетом.** Знайдіть чарівну казку, у якій зображено фантастичну істоту або чарівну річ. Підготуйте стислу розповідь про зміст цієї казки та поясніть роль чарівного помічника в ній.

14. Напишіть невеличкий твір-роздум на тему «Чим цікаві сучасному читачеві давні народні казки?».

РОЗДІЛ 7

ДИВА ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ

Літературна розминка

1. Розгляньте ілюстрації на с. 86. Назвіть казки, з яких походять зображені персонажі, та їхніх авторів.

Ілюстрація
Е. Дюлака

Ілюстрація
Е. Домінгеса

Ілюстрація
Г. Франца

2. Як на малюнках зображено характер персонажів?

Упродовж багатьох століть народна казка залишалася єдиною представницею казкового світу. Однак з розвитком літератури в неї з'явилася молодша за віком, але, безперечно, рівнозначна за цінністю сестра – *літературна*, або *авторська*, казка. Цим поняттям позначають казкові твори, які написали конкретні *автори*.

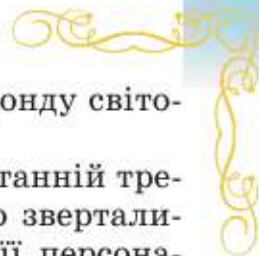

Словник Мудрого Тнома

Літературна (авторська) казка – авторський художній твір з вигаданим сюжетом, у якому наявні чарівні, фантастичні елементи. Літературні казки тісно пов'язані з народними й мають з ними чимало спільного. Проте, на відміну від фольклорних, їх створюють конкретні письменники, вони існують в одному незмінному варіанті, якого до публікації не було в усній народній творчості, і мають низку особливостей.

Автор – творець художнього тексту. У своєму творі він утілює власне світосприйняття та виражає ставлення до зображуваних персонажів і подій. ~~~~~

Чимало авторських казок вам добре відомі. Наприклад, «Гидке каченя» Г. К. Андерсена, «Книга джунглів» Р. Кіплінга, «Золотий ключик» О. Толстого, «Аліса в Країні Див» Л. Керрола, «Пеппі Довгапанчоха» А. Ліндгрена, «Вінні-Пух і всі-всі-всі» А. Мілна... Ці та багато інших чу-

дових літературних казок увійшли до золотого фонду світової дитячої літератури.

Літературна казка народилася приблизно в останній третині XVIII ст. Перші письменники-казкарі часто звертали-ся до народної казки: переносили у свої твори її персона-жів, фольклорні художні засоби й навіть *сюжети*.

Словник Мудрого Тнома

Сюжет – послідовність подій у художньому творі.

З плином часу з'явилися літературні казки із самостій-ними сюжетами, нерідко насичені побутовими деталями й картинами реального життя. Проте й ці твори зберігали внутрішній зв'язок з народними казками.

Отже, літературна казка чимало перейняла від своєї попередниці. Однак не менше між ними й відмінного.

Основні відмінності між фольклорними та літературними казками

<i>Фольклорна казка...</i>	<i>Літературна казка...</i>
витвір народу, що відо-бражає народні уявлення та ідеали;	творіння конкретного письменни-ка, присутність якого відчуваєть-ся в тексті (у його ставленні до героїв, оцінках подій тощо);
існує в різних варіантах в усній народній творчості;	існує в одному незмінному варіан-ті, якого до публікації не було в усній народній творчості;
чітко розмежовує героїв на позитивних і негатив-них;	зображує складніші, більш набли-жені до реальності характери, у яких можуть поєднуватися вади й чесноти;
змальовує події, що відбу-ваються в умовному каз-ковому часі й просторі;	змальовує події, які нерідко від-буваються в конкретному часі або просторі;
не містить детальних художніх зображень героїв і обставин.	містить детальні зображення місця подій, зовнішності й харак-терів героїв, їхніх переживань і вчинків.

Кадр з мультфільму
«Пригоди Вінні-Пуха»
(кіностудія Волта Діснея,
режисер В. Райтерман,
1977 р.)

Окрім зазначених у таблиці, існують також інші відмінності. Наприклад, народні казки зазвичай складалися прозою. А серед літературних казок трапляються віршовані твори (пригадайте казки Олександра Пушкіна, Івана Франка або Корнія Чуковського). Деякі літературні казки призначено для сцени, як-от казку-п'єсу Самуїла Маршака «Дванадцять місяців», що вже багато десятиліть приваблює юних театралів.

Літературні казки часто адресовано не лише дітям, а й дорослим. Деякі з них містять натяки на недоліки суспільного життя, про які автори не змогли написати відкрито через певні обставини. Приклади таких творів – «Пригоди Цибуліно» Джанні Родарі або «Дракон» Євгена Шварца, «Золотий ключик» Олексія Толстого. Однак натяки, зрозумілі для дорослих, зазвичай залишаються непомітними для дітей.

Із записника Мумі-троля

Деякі літературні казки спочатку створено в усній формі й лише згодом перенесено на папір. Саме так народилася казка Алана Мілна «Вінні-Пух і всі-всі-всі». Щоб розважити маленького сина Крістофера Робіна, письменник вигадував кумедні історії про його улюблені іграшки. За однією оповідкою про плюшеве ведмежатко Вінні-Пуха та його друзів з'являлася інша. Із часом виявилось, що з них можна укласти цілу книжку. Як професійний літератор, Мілн легко впорався із цим завданням. Казка про Вінні-Пуха мала величезний успіх у маленьких читачів і принесла авторові світову славу.

Перевірте себе

1. Дайте визначення літературної казки й наведіть приклади.
2. Поясніть, чим літературна казка відрізняється від фольклорної.
3. У чому виявляється зв'язок літературної казки з народною?
4. **Робота в групах.** Підготуйте путівник «У світі улюблених літературних казок».

ДИВА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ

Літературна розминка

1. Розгляньте кадри з мультфільмів, створених за казками Андерсена. Назвіть ці казки.

2. Якими чеснотами наділені зображені персонажі?

Не так уже й часто на честь літературних персонажів установлюють пам'ятники, а на честь персонажів казкових і погонів. А от у Данії таких пам'ятників чимало. У них вдячні данці увічнили героїв, яких створила фантазія їхнього талановитого співвітчизника – великого казкаря Ганса Крістіана Андерсена.

Гуляючи вулицями Копенгагена, можна зустрітися з непохитним олов'яним солдатиком, побачити Дюймовочку, яка визирає з пелюсток кам'яної квітки, або прекрасного лебедя з казки «Гидке каченя». А біля входу до копенгагенського порту в мереживі морської піни сидить замислена Русалонька. Ця скульптура давно стала символом не лише данської столиці, а й усієї країни.

Відомі в усьому світі казки Андерсена прославили Данію: її ошатні міста, старовинні вулички, уздовж яких вишикувалися будин-

Е. Еріксен. Статуя Русалоньки в Копенгагені

Ганс Крістіан Андерсен
(1805–1875).

Портрет К. А. Єнсена.

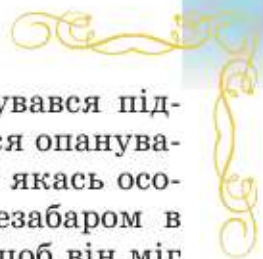
ки з гостроверхими дахами, її пишні сади й величні замки. Здається, казкові сюжети митець знаходив у звичайному житті. Можливо, вони народжувалися тоді, коли письменник дивився, як пливе міським ровом кораблик зі старої газети. Можливо, коли милувався грайливими морськими хвилями чи спостерігав, як розкривається під сонцем ніжний тюльпан.

Великий казкар народився в місті Оденсе в сім'ї бідних шевця і пралі. Хлопчик жив у тісній кімнатці, де крім складаної лави, на якій він спав, стояли ще верстат і ліжко батьків. Та за порогом скромного помешкання стелилася

дорога в неозорий, сповнений дивовиж світ. Якось знайома прая сказала Гансові, що під міською річкою починається китайське королівство. Саме тоді, щиро повіривши її словам, маленький мрійник і вигадав свою першу казку.

Нестатки, від яких потерпала родина Андерсенів, не затмарили щасливого дитинства Ганса. Найбільше ж він полюбляв слухати казки й гратися... ляльками. *«Щодня, – згадував потім письменник, – я шив для ляльок нові шати. Мене так захоплювала ця справа, що я часто зупинявся просто посеред вулиці й розглядав багатих панянок, убраних у шовк та оксамит, уявляючи, скільки королівських мантій, шлейфів і лицарських костюмів міг би накроїти з їхнього одягу. Подумки я вже бачив це вбрання під своїми ножицями».*

Від такого захоплення Гансові залишалося зробити лише один крок до професії кравця. До того ж про це мріяла його мати. Однак хлопець вірив у щасливу зірку свого великого акторського майбуття. Ця віра надихнула його перебратися до Копенгагена. Чотирнадцятирічний Ганс вирушив у дорогу майже без речей, з кількома рекомендаційними листами в кишені.

Неважко уявити, яким гидким каченям почувався підліток з незаможної родини в столиці, де намагався опанувати акторське ремесло. Однак йому була властива якась особлива сила, що прихиляла до нього людей. Незабаром в Андерсена з'явилися покровителі, які подбали, щоб він міг безкоштовно навчатися в гімназії.

Наука давалася Гансові важко. Однокласники мали кращі знання, хоч і були набагато молодшими за нього. Юнак не раз потрапляв у скрутне становище, але вчився наполегливо й завзято, над усе прагнучи виправдати довіру своїх заступників. Зрештою склавши іспити, Ганс насмілювався звернутися до них із трьома проханнями: *«Це, передовсім, пара черевиків, бо мої просто-таки розсипалися на порох... Друга річ теж украй необхідна... Чи не можу я отримати новий сюртук¹? У старому вже годі кудись вийти, на ньому латка на латці... А третє прохання – хоч би кілька книжок».*

Актором Андерсен так і не став. Однак захоплення театром привело його на шлях літературної творчості. Він писав п'єси, романи, подорожні нотатки... І звісно, казки, хоча спершу ставився до цього досить легковажно. А втім, саме казки принесли гучну славу, про яку колись мріяв маленький син шевця.

То була достоту казкова слава. Під час подорожі Європою митця вразило надзвичайно шанобливе ставлення до нього. *«О, як я вражений повагою та любов'ю. Я помітив свій уквітчаний портрет... Мене засипали подяками за мої твори... Герцоги, єпископи, учені, найвідоміші у світі люди розмовляють зі мною так, немов я – видатна особа»*, – писав він у листах. Із часом Андерсен здобув визнання і на батьківщині. У рідному Оденсе його вітали юрми містян з прапорцями в руках. Сам король Данії вшанував уславленого казкаря. Вдячно приймаючи знаки читацької любові, письменник нерідко згадував, як колись увійшов у столицю нікому не відомим хлопчиськом. У такі хвилини слава, якою винагородила його доля, здавалася справжнім дивом: гидке каченя перетворилося на прегарного лебедя. Не випадково сам митець стверджував, що його життя схоже на казку – прекрасну, багату на події та благословенну. *«Якби в дитинстві, – писав Андерсен у спогадах, – коли я,*

¹ Сюртук – чоловічий верхній одяг з довгими полами.

злидений хлопчина, вирушив мандрувати світом, мене перестріла всемогутня фея та запропонувала мені обрати шлях і мету, відповідні до моїх талантів і розумових здібностей, якби вона охороняла й скеровувала мене – навіть і тоді моя доля не склалася б щасливіше, мудріше й ліпше. Історія мого життя розповість світові те, про що вона говорить мені: “Господь милосердний і все робить на краще”».

Казки Андерсена розповідають численним поколінням дітей про те, що краса, відвага, чуйність і доброта здатні розвіяти найлихіші чари; віра, надія та любов долають будь-які перешкоди. А ще вони переконують: у житті кожного з нас завжди є місце справжньому диву. Герої великого казкаря оселилися і в нашому повсякденному мовленні. Іноді, захоплюючись мужністю юнака, ми порівнюємо його з непохитним олов'яним солдатиком, підкреслюючи мініатюрність дівчини, називаємо її дюймовочкою, дівчину розпечену й примхливу – принцесою на горошині, а того, хто, не маючи розуму, хизується владою над людьми, – голим королем.

Авторитетна цитата

У книжці про Андерсена відомий данський дослідник **Бо Гренбек** зазначив: «В Андерсена часто повторюється думка про те, які люди гідні поваги, а які – ні. Того, хто приймає дарунки життя вдячно й не намагається бути або здаватися чимсь більшим, аніж він є насправді, завжди зображено із симпатією... І навпаки, самовдоволені, самовпевнені людей, які не бачать далі свого носа, письменник висміює.

Казкові історії Г. К. Андерсена показують нам, що, хоч іноді життя буває жорстоким і несправедливим, усе залежить від нас самих. Можна знайти цікаве й радісне навіть у дрібницях, у тому, що люди зазвичай вважають не вартим уваги. Ситуації, у яких не відбувається нічого особливого, можуть бути сповнені краси й поезії для тих, хто вміє бачити й слухати, – от чого навчають читача твори данського казкаря».

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство та юність Андерсена. З якими труднощами зіткнувся майбутній письменник у ті роки? Які риси його характеру виявилися в цей час?

2. Як Андерсен оцінював власне життя? Наведіть відповідні висловлювання письменника.

3. **Доведіть!** Перечитайте характеристику, яку дав Б. Гренбек казкам Андерсена (рубрика «Авторитетна цитата»). У чому дослідник убачає основні переваги творів великого казкаря? Проілюструйте ці спостереження прикладами з відомих вам казок Андерсена.

СНІГОВА КОРОЛЕВА

(Скорочено)

Оповідання перше, у якому йдеться про дзеркало та скалки

Нумо починати! Коли ми дійдемо до кінця цієї історії, ми знатимемо більше, ніж зараз.

Так ось, жив один лютий чорт. Він був дуже лютий, він був сам сатана! Якось він був у дуже хорошому настрої, тому що зробив собі дивне дзеркало. Це дзеркало мало незвичайну властивість: усе хороше й прекрасне зменшувалося в ньому до неможливого, а все негідне та погане виступало чіткіше й здавалося ще гіршим.

Чудові краєвиди скидалися в ньому на варений шпинат, а найкращі люди – на потвор, або здавалося, що вони стоять на головах і в них нема животів. Обличчя робилися такі перекривлені, що їх не можна було впізнати, а якщо в кого було ластовиння – воно розпливалося на весь ніс або рот.

– Це надзвичайно весело! – сказав чорт.

Коли людині спадало щось хороше на думку, у дзеркалі з'являлася жахлива гримаса, і сатана реготав, радіючи із цієї майстерної вигадки.

Усі, хто відвідував школу чорта, – а в нього була своя, чортівська школа, – розповідали скрізь про дзеркало, як про

Ілюстрація В. Єрка

якесь чудо. «Лише тепер можна побачити, – казали вони, – якими є насправді весь світ і всі люди».

Вони всюди бігали із цим дзеркалом, і нарешті не залишилося жодної країни, жодної людини, що не відобразилася б спотвореною в дзеркалі. Тоді учні чорта захотіли дістатися до Неба, щоб посміятися над ангелами й самим Творцем. Чим вище вони підносилися, тим більше дзеркало кривилося; вони ледве тримали його.

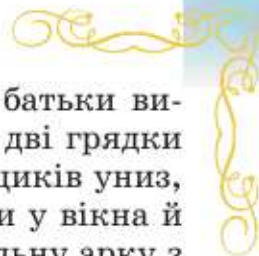
Вони підносилися вище та вище, і раптом дзеркало так затремтіло від жахливої гримаси, що вирвалося з рук, упало на землю і розбилося на тисячу мільйонів, більйонів і ще більше скалок. І ці скалки наробили ще більше нещастя, ніж саме дзеркало. Деякі з них, завбільшки як піщинка, літали скрізь по світу і, якщо потрапляли в око людині, там і залишалися. Людина з такою скалкою в очах бачила все навиворіт або тільки саме погане, бо кожна скалочка мала таку саму силу, як і ціле дзеркало. Деяким людям крихітна скалочка дзеркала потрапляла в серце – і це було найжахливіше: серце перетворювалося на маленьку крижинку. Одні скалки були такі великі, що їх можна було вставляти у вікна, але крізь ці шибки не варто було дивитися на своїх друзів. Інші скалки йшли на окуляри, і біда була тій людині, яка надівала їх, щоб краще бачити й мати правильну думку про те, що перед очима. Чорт сміявся так, що от-от міг луснути, і радів, наче його приємно лоскотали.

А по світу літало ще багато скалок дзеркала.

Слухаймо ж далі!

Оповідання друге. Хлопчик та дівчинка

У великому місті, де так багато людей та будинків, що не вистачає місця, аби кожен міг відгородити собі невеличкий садок, і тому задовольняється лише кімнатними квітами в горщиках, жило двоє маленьких дітей. Але вони мали садок більший за горщик для квітів! Вони не були братом і сестрою, та любили одне одного як брат і сестра, їхні батьки жили в мансардах двох суміжних будинків. Там, де майже сходилися дахи обох будинків і між дахами йшли дощові ринви, виглядали маленькі віконечка. Ступнувши з якогонебудь віконечка на ринву, можна було опинитися коло вікна сусідів. Батьки мали великі дерев'яні ящики, і в них росла зелень для страв та кущики троянд, у кожному ящику

по одному. Кущики чудово розросталися. Якось батьки вирішили поставити ці ящики впоперек ринв, ніби дві грядки квітів вирости між вікнами. Горох спускався з ящиків униз, а троянди простягали довгі гілочки, що заглядали у вікна й перепліталися між собою. Це нагадувало тріумфальну арку з квітів та листя. Ящики були дуже високі; діти знали, що лазити на них не можна. Але батьки часто дозволяли хлопчикові й дівчинці ходити в гості одне до одного по даху й сидіти на маленькій лавочці під трояндами. Там вони так чудово гралися!

Узимку ці розваги припинялися. Вікна зовсім замерзали; але тоді діти нагрівали мідні гроші коло печі й прикладали до замерзлих вікон, відразу з'являлося чудове віконечко, таке кругле-кругле, і звідти визирало миле, ласкаве очко. Це виглядали зі своїх вікон маленький хлопчик і маленька дівчинка.

Хлопчика звали Кай, дівчинку – Герда.

Улітку вони могли одним стрибком опинитися в гостях одне в одного, а взимку треба було спочатку спуститися на багато-багато східців униз, а потім зійти на стільки само східців угору.

А надворі мела метелиця.

– Це білі бджілки рояться! – сказала стара бабуся.

– А в них також є своя Снігова королева? – питав хлопчик, бо він знав, що у справжніх бджіл є одна головна бджола.

– Звичайно! – відповіла бабуся.

– Вона літає там, де найгустіше сніжинок. Вона більша від усіх і ніколи не лишається на землі, а відлітає в чорну хмару. Інколи ночами пролітає вона вулицями міста й заглядає у вікна, от вони від того й укриваються крижаними візерунками, як квітами.

– Еге, ми це бачили! – казали діти й гадали, що це правда.

– А може Снігова королева зайти сюди? – спитала якось дівчинка.

Ілюстрація Н. Гольц

Ілюстрація Н. Гольц

в найтонший білий серпанок, зітканий з мільйонів зірчастих сніжинок. Жінка була така прекрасна та ніжна, але з криги, зі сліпучої, іскристої криги. І все-таки жива!.. Очі блищали, як дві ясні зірки, але не було в них ні спокою, ні тепла. Вона кивнула хлопчикові й поманила його рукою. Хлопчик злякався і зіскочив зі стільця; ніби велика птиця майнула надворі повз вікно.

Другого дня був славний мороз, а потім настала відлига й незабаром наступила весна – сонце світило, зелень ви-

Ілюстрація О. Черепанова

– Нехай спробує! – сказав хлопчик. – Я її посаджу в теплу піч, і вона розтане!

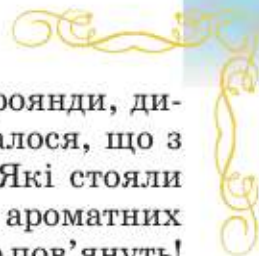
Але бабуся погладила його по голові й почала розповідати щось інше.

Увечері, коли Кай був дома й майже зовсім роздягся на ніч, він заліз на стілець коло вікна й подивився крізь маленьку дірочку в шибці. За вікном літали сніжинки, і одна з них, найбільша, упала на краєчок ящика з квітами. Сніжинка раптом почала рости все більше й більше й стала нарешті молодого жінкою, закутаною

в тикалася із землі, ластівки мостили гнізда, у кімнатах відчинили вікна, і діти сиділи знову у своєму маленькому садку на даху високо над усіма поверхами.

Троянди цвіли цього літа чудово як ніколи! Дівчинка вивчила псалом, у якому теж говорилося про троянди; дівчинка співала його хлопчикові, думаючи про свої троянди, і він підспівував їй:

*Троянди цвітуть
і співає земля!
Ми скоро побачим
Христа-немовля.*

Діти тримали одне одного за руки, цілували троянди, дивилися на сонечко й розмовляли з ним – їм здавалося, що з нього дивилося на них саме немовля Христос... Які стояли прекрасні літні дні, як добре було під кущами ароматних троянд, що, здавалося, вічно цвістимуть і ніколи не пов'януть!

Кай і Герда сиділи й розглядали книжку з малюнками – звірами та пташками. Великий годинник на башті продзвонив п'ять разів.

– Ай! – раптом скрикнув хлопчик. – Мене щось кольнуло в серце, і щось упало в око!

Дівчинка обняла його за шию; він кліпав очима. Ні, нічого не було видно в оці.

– Я думаю, уже випало! – сказав він. Але в тому й річ, що ні, не випало. То були скалочки, які відскочили від дзеркала, чарівного дзеркала сатани. Ми пам'ятаємо, що все велике й хороше здавалося в ньому нікчемним і гидким, а все зле й погане – ще чіткішим. Бідний Кай! Скалочка попала прямо в серце. Воно мусило перетворитися в крижинку. Біль уже минув, але скалки залишилися.

– Чого ти плачеш? – спитав він. – Ти тепер така негарна! Зі мною нічого не трапилося! Фу! – закричав він. – Цю троянду точить черв'як! Дивись! А ця зовсім крива! Ні, справді, це зовсім погані троянди. Не кращі за ящики, у яких стирчать! – він, штовхнувши ногою ящики, вирвав обидві троянди.

– Каю, що ти робиш? – закричала дівчинка. А він, побачивши її переляк, вирвав ще одну, стрибнув у своє вікно й утік від маленької милої Герди.

З того дня, коли вона приносила книжки з малюнками, він їй казав, що це годиться лише для немовлят. Розповідала щонебудь бабуся – він присікувався до кожного слова. Та хіба тільки це! Він дійшов до того, що надівав її окуляри й розмовляв так самісінько, як вона, і це смішило людей! А незабаром Кай вивчився передражнювати й мову та ходу всіх сусідів. Усе, що було в них нехорошого, усі їхні хиби він умів виставити напоказ, і люди казали:

Ілюстрація Н. Гольц

– Що за голова в цього хлопця!

А причиною цьому були скалки дзеркала, що потрапили йому в око й у серце. Він дразнив навіть маленьку Герду, яка любила його від щирого серця. Його розваги зробилися зовсім інакші, ніж раніше, вони стали зовсім незвичайні.

Якось узимку, коли випав сніг, він прийшов до Герди з великим збільшувальним склом і підставив під сніжинки полу своєї синьої курточки.

– Подивись у скло, Гердо! – сказав він.

Кожна сніжинка під склом здавалася далеко більшою, ніж насправді, і нагадувала розкішну квітку або десятикутну зірку. Це було так дивно!

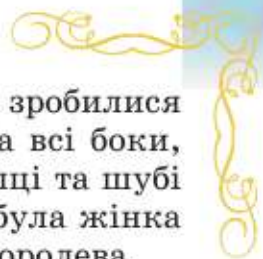
– Подивися, як майстерно зроблено! – говорив Кай. – Це куди цікавіше, ніж справжні квіти! І яка точність! Жодної нерівної лінії! Якби вони тільки не танули!

Трохи згодом Кай прийшов у великих рукавицях із санками на спині й гукнув Герді прямо у вухо:

– Мені дозволили кататися на великому майдані з іншими хлопцями! – і втік.

Там, на майдані, найхоробріші хлопчаки прив'язували свої санки до селянських саней і в такий спосіб могли проїхати досить далеко. Було дуже весело. У розпалі розваг на майдані з'явилися великі сани, пофарбовані в білий колір. У них сиділа людина в хутряній білій шапці, закутана в білу хутряну шубу. Сани об'їхали двічі навколо майдану. Кай швидко прив'язав до них свої сани й поїхав. Великі сани мчали все швидше й швидше, а потім завернули з майдану в провулок. Людина в саннях повернулася і дружньо кивнула Каю, ніби знайомому. Кай кілька разів хотів відв'язати свої санки, але людина в шубі все кивала йому дружньо, і він їхав далі. Ось вони виїхали за міську браму. Сніг повалив раптом ще дужче. Стало зовсім темно, хлопчик не бачив навіть своєї простягнутої руки. Він хотів скинути мотузок, яким зачепився за великі сани, але його санчата ніби приросли до них і так само вихором летіли далі й далі.

Кай голосно закричав – ніхто не почув його. А сніг падав, і сани мчали, поринаючи в замети, стрибаючи через тини та рівчаки. Кай увесь тремтів, хотів гукнути на допомогу своїх батьків, але в голові в нього була лише одна таблиця множення.

Снігові пластівці все росли, росли і, нарешті, зробилися як великі білі кури. Раптом вони розлетілися на всі боки, великі сани зупинилися, і людина в сніговій шапці та шубі встала. Шуба й шапка на ній були зі снігу – це була жінка висока, струнка, сліпучо-біла. Це була Снігова королева.

– Ми добре покаталися! – сказала вона. – Але ти зовсім замерз. Залазь у мою шубу!

І вона посадила хлопчика до себе в сани й загорнула своєю шубою. Кай ніби опустився в сніговий замет.

– Ти все ще мерзнеш? – спитала вона й поцілувала його в лоб. О, поцілунок її був холодніший за кригу! Він пройняв його наскрізь, аж до серця, а воно ж і без того було наполовину крижаним. Йому здалося, що от-от він умре. Та тільки одну мить – далі, навпаки, стало легше, Кай перестав зовсім мерзнути.

– Мої санки! Не забудь моїх санок! – було перше, про що він подумав і крикнув. Санки міцно прив'язали до спини однієї з білих курок, яка полетіла за великими саньми. Снігова королева ще раз поцілувала Кая, і він забув і Герду, і бабусю, і всіх удома.

– Ну більше я тебе не цілуватиму, – сказала вона, – бо інакше ти вмереш!

Кай глянув на неї. Вона була така прекрасна! Розумнішого, чарівнішого обличчя він не міг собі уявити. Тепер вона не здавалася йому більше крижаною, як тоді, коли з'явилася за

Ілюстрація В. Єрка

вікном і кивала йому. Тепер усе в ній здавалося йому довершеністю. Він зовсім не боявся її. Він розказав їй, що знає всі чотири дії арифметики, навіть з дробами, знає, скільки в кожній країні квадратних миль і скільки жителів, а вона на все тільки усміхалася. Тоді йому здалося, що насправді він знає досить мало, і Кай глянув угору в безмежний повітряний простір... Раптом Снігова королева злетіла з ним на чорну хмару. Буря вила й стогнала, ніби співала старовинні пісні. Вони летіли над лісами та озерами, над морем і твердою землею. Під ними дули холодні вітри, вили вовки, над ними літали з криком чорні ворони, а високо вгорі світив місяць, великий та ясний. На нього дивився Кай усю довгу-довгу зимову ніч. Удень він спав коло ніг Снігової королеви.

Гірко плакала Герда, довідавшись про зникнення свого названого брата. Коли настала весна, вона взулася в новенькі червоні черевички й, нікому нічого не сказавши, вирушила на пошуки. Так дівчинка опинилася на березі річки. Сподіваючись дізнатися, куди подівся Кай, вона подарувала річці свої черевички, але відповіді не дістала. Переправившись на протилежний берег, маленька мандрівниця потрапила до чарівного саду. Його хазяйка, стара добра чаклунка, теж нічого не знала про Кая. Герда вирішила продовжити пошуки, однак старенькій дуже не хотілося з нею розставатися. Удавшись до чарів, чаклунка змусила дівчинку забути своє минуле. Вона також потурбувалася, аби із саду зникли всі троянди, адже ці квіти могли нагадати про Кая. Так минуло пів року. У чарівному саду завжди панувала весна – і Герда не помітила плину часу. Та одного дня вона побачила троянду на капелюшку чаклунки й, одразу все пригадавши, утекла із саду.

Надворі була осінь. Дівчинка страждала від холоду, але вперто йшла вперед. Незабаром вона познайомилася із чарівним вороном, який розповів, що принцеса, яка мешкає в тамтешньому палаці, збирається одружитися з юнаком, схожим на Кая. Герда дуже зраділа цій звістці. Аби переконатися, що Кай живий і не потребує допомоги, дівчинка попросила ворона та його наречену, придворну ворону, провести її до палацу. Незважаючи на небезпеку, ворони погодилися допомогти. Долаючи страх, Герда проникла до спочивальні принца й принцеси, однак Кая там не було. Прокинувшись, принц та принцеса вислухали історію дівчинки й запропонували їй залишитися в палаці. Проте Герда так упевнено прагнула продовжити пошуки названого брата, що принц і принцеса вирішили якнайкраще спорядити її в дорогу. Отримавши в подарунок теплий одяг і золоту карету, дівчинка в супроводі кучера та слуг вирушила далі.

Оповідання п'яте. Маленька розбійниця

Вони їхали темним лісом, але карета світила, наче ліхтар, і засліпила очі розбійникам, а вони цього не стерпіли.

– Золото! Золото! – закричали вони, кинулися на карету, схопили коней, убили маленьких служників та кучера й витягли з карети Герду.

– Яка ситенька, яка маленька, напевне, горішками відгодована! – сказала стара розбійниця з довгою колючою бородою і волохатими бровами, що насунулись на очі.

– Жирненька, як молоденький баранчик! Яка ж це вона на смак!

І вона витягла гострий блискучий ніж. Це було жахливо!

– Ай! – закричала вона раптом, її вкусила за вухо власна донька, що сиділа в неї за спиною і була така свавільна та дика, просто страх!

– Ах ти, жахливе дівчисько! – закричала мати й не встигла вбити Герду.

– Вона гратиметься зі мною, – сказала маленька розбійниця, – і віддасть мені свою муфту, своє гарне платтячко й спатиме зі мною в моєму ліжку.

І дівчинка знову так укусила матір за вухо, що та підстрибнула й закрутилася на одному місці. Розбійники зареготали:

– Ач, як танцює зі своїм дівчиськом!

– Я хочу сісти в карету! – закричала маленька розбійниця і одразу здійснила своє бажання, тому що була дуже розбещена й уперта. Вона й Герда сіли в карету й помчали в гліб лісу по пнях та камінні. Маленька розбійниця була така на зріст, як Герда, але дужча за неї, ширша в плечах і смаглява. Очі в неї були чорні, вони дивилися якимось сумно. Вона обняла Герду за стан і сказала:

– Вони не вб'ють тебе, поки я на тебе не розсерджуся. Ти принцеса?

– Ні, – сказала Герда й розповіла про все, що їй довелося пережити і як вона любить маленького Кая.

Маленька розбійниця подивилася зовсім серйозно на неї, злегка кивнула головою і мовила:

Ілюстрація Н. Гольц

– Вони не вб'ють тебе, навіть коли я розсерджуся на тебе, – я краще сама вб'ю тебе!

І вона витерла сльози Герді, а потім сховала обидві руки в її гарненьку муфточку, м'яку та теплу.

От карета зупинилася. Вони в'їхали на подвір'я розбійницького замка. Він увесь згори донизу потріскався, гайвороння вилітало з великих щілин. Вибігли величезні бульдоги, і здавалося, кожен з них може проковтнути людину. Вони підстрибували високо вгору, але не гавкали. Це їм було заборонено.

Посеред величезної зали, з напівзруйнованими закуреними стінами та кам'яною підлогою, палав вогонь. Дим підіймався до стелі й сам собі шукав виходу. Над вогнем кипів у величезному казані суп, а на рожнях смажилися зайці та кролики.

– Ти спатимеш цю ніч зі мною, коло моїх маленьких звірят! – сказала розбійницька дівчинка.

Дівчаток нагодували й напоїли, і вони пішли у свій куток, де лежала солома, укрита килимами.

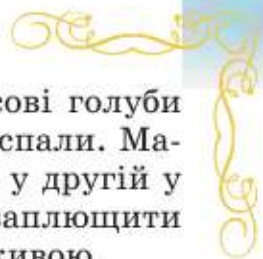
Вище над ними, на жердинках та перекладах, сиділо більше сотні голубів. Усі вони, здавалося, спали, але, коли підійшли дівчатка, трохи заворушилися.

– Вони всі мої! – сказала маленька розбійниця, схопила швидко одного й потрусила так, що той замахав крилами. – Поцілуй його! – гукнула вона, сунувши голуба Герді прямо в обличчя. – А ось тут сидять лісові пустуни! – продовжувала вона, показуючи на двох голубів, що сиділи в невеличкій заглибині стіни, за дерев'яними ґратами. – Ці двоє – лісові пустуни! Їх треба тримати замкненими, а то враз полетять. А от мій любий дідуганчик, – і дівчинка потягла за роги прив'язаного до стіни північного оленя в блискучому мідному нашійнику. – Його теж треба тримати на прив'язі, бо втече. Щовечора я лоскочу його під шиєю моїм гострим ножом – він дуже цього боїться.

І маленька розбійниця витягла з розколини в стіні довгий ніж і провела ним по шиї оленя. Бідна тварина почала брикатися, а дівчинка зареготала й потягла Герду до постелі.

– Хіба ти спиш із ножом? – спитала її Герда, з острахом дивлячись на цю річ.

– Завжди! – відповіла маленька розбійниця. – Хто знає, що може трапитися. Але розкажи мені ще про маленького Кая і про те, як ти мандрувала по світу.

І Герда розповідала знову все спочатку, а лісові голуби воркотіли вгорі, у своїй клітці; інші голуби вже спали. Маленька розбійниця обняла однією рукою Герду – у другій у неї був ніж – і захропіла. Але Герда не могла заплющити очей. Вона не знала, чи вб'ють її, чи залишать живою.

Розбійники сиділи навколо вогню, співали й пили вино, а стара розбійниця перекидалась. О, як страшно було дивитися на це маленькій дівчинці! Раптом лісові голуби сказали:

– Курр! Курр! Ми бачили маленького Кая. Біла курка несла на спині його саночки. Він сидів у санках Снігової королеви, вони їхали лісом, коли ми ще лежали в гнізді. Вона дихнула на маленьких голуб'ят, і, крім нас двох, усі вмерли. Курр! Курр!

– Що ви там говорите нагорі? – скрикнула Герда. – Куди поїхала Снігова королева? Ви знаєте про це?

– Вона поїхала, напевне, у Лапландію, – відповіли голуби, – адже там завжди сніг і лід. Спитай у північного оленя, що стоїть на прив'язі.

– Так, там завжди сніг і крига, там так чудово, прекрасно, – сказав північний олень. – Там можна стрибати на волі по величезних, блискучих, крижаних полях, там стоїть літнє шатро Снігової королеви. Але її найулюбленіший палац коло Північного полюса, на острові, що зветься Шпіцберген.

– О Кай! Маленький Кай! – зітхнула Герда.

– Лежи тихо, – сказала маленька розбійниця, – а то я штрикну тебе ножем.

Уранці Герда розповіла їй, що чула від лісових голубів. Маленька розбійниця серйозно подивилася на Герду, кивнула головою і сказала:

– Ну хай буде так... Хай буде так. А ти знаєш, де Лапландія? – спитала вона в північного оленя.

– Хто ж це може знати краще за мене? – відповів олень, і очі в нього заблищали. – Там я народився і виріс, там стрибав по снігових полях.

– Так слухай! – сказала Герді маленька розбійниця. – Бачиш, усі наші пішли, удома одна мати, але трохи згодом вона засне. Тоді я дещо для тебе зроблю.

Дівчинка стрибнула з ліжка, обняла матір, смикнула її за бороду й сказала:

– Доброго ранку, мій любий козлику!

Ілюстрація В. Єрка

А мати нащипала їй ніс так, що він почервонів і посинів, але все це робилося з великої любові.

Коли стара хильнула із сьомої пляшки й захропла, маленька розбійниця підійшла до північного оленя і сказала:

– Я ще могла б довго розважатися з тобою, бо ти дуже смішний, коли тебе лоскочуть гострим ножем, але нехай уже буде так. Я відв'яжу тебе й випущу на волю. Ти можеш утекти у свою Лапландію, але за це ти мушиш віднести до палацу Снігової королеви цю дівчинку, там її названий братик. Ти, звичайно, чув, що вона розповідала. Вона говорила досить го-

лосно, а ти завжди підслуховуєш.

Північний олень застрибав від радості. Маленька розбійниця посадила на нього Герду, міцно прив'язала її про всяк випадок і підсунула під неї м'яку подушечку, щоб було зручніше сидіти.

– Ну хай вже буде так, – сказала вона далі, – візьми назад твої хутрянні чобітки, бо буде холодно. А муфту я вже лишу собі, надто вона гарненька. Проте мерзнути я тобі не дам. Ось материні рукавиці, вони тобі будуть аж по лікті. Засувай у них руки. Ну ось тепер рука в тебе, як у моєї матері.

Герда плакала від радості.

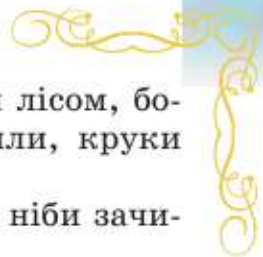
– Терпіти не можу, коли скиглять! – сказала маленька розбійниця. – Тепер тобі треба дивитися весело. Ось на тобі ще дві хлібини й окорок. Ти не будеш голодувати.

І хлібини, й окорок вона прив'язала до оленя. Потім маленька розбійниця відчинила двері, заманила всіх величезних собак у дім, перерізала своїм гострим ножем мотузку, якою був прив'язаний олень, і сказала йому:

– Ну, біжи! Тільки бережи маленьку дівчинку!

Герда простягла маленькій розбійниці обидві руки у величезних рукавицях і сказала:

– Прощавай!

Північний олень помчав через пні та каміння лісом, болотами, степами так швидко, як міг. Вовки вили, круки кричали.

– Фук! Фук! – почулося раптом з неба, і воно ніби зачихало вогнем.

– Ось моє рідне північне сяйво! – сказав олень. – Дивися, як світить!

І він побіг далі, не зупиняючись ні вдень, ні вночі. Хліб вони вже з'їли, окорок також і, нарешті, опинилися в Лапландії.

Оповідання шосте. Лапландка і фінка

Олень зупинився коло жалюгідної хатинки. Дах спускався до самої землі, а двері були такі низенькі, що людям доводилося пролазити в них рачки. Дома була одна стара лапландка, вона смажила при світлі лойового каганця рибу. Північний олень розповів усю історію Герди, але спочатку свою власну – вона здавалася йому далеко важливішою. А Герда так задубіла від холоду, що їй говорити не могла.

– Ах ви, бідолахи! – сказала лапландка. – Вам ще далеко треба бігти. Доведеться пройти миль сто, поки дістанетеся Фінляндії, де Снігова королева живе на дачі й щовечора запалює блакитні бенгальські вогні. Я напишу кілька слів на сухій рибі-трісці, паперу в мене немає, а ви віднесете її фінці, яка живе в тих місцях і краще за мене навчить, що треба робити.

Коли Герда зігрілася, наїлася і напилася, лапландка написала кілька слів на сухій рибі-трісці, наказала Герді добре її берегти, потім прив'язала дівчинку до спини оленя, і той знову побіг.

– Фук! Фук! – знову лунало в повітрі. Цілу ніч спалахувало чудове блакитне північне сяйво. Так добіг олень з Гердою до Фінляндії і постукав у димар фінки – дверей у неї зовсім не було.

Усередині було так жарко, що фінка, маленька жінка, була майже гола. Вона швидко стягла з Герди все плаття, рукавиці й чобітки – інакше Герді було б надто жарко, – поклала оленю на голову крижину й почала читати те, що було написано на сухій рибі-трісці. Вона прочитала все з початку до кінця тричі, поки не вивчила напам'ять, і потім сунула тріску в казан із супом. Адже риба ще могла згодитися, а у фінки нічого даремно не пропадало.

Тут олень розповів спочатку свою історію, а потім історію Герди. Фінка кліпала розумними очима, але не казала ні слова.

– Ти дуже мудра жінка! – сказав олень. – Ти можеш зв'язати однією ниткою всі чотири вітри. Коли шкіпер розв'яже один вузол – повіє холодний, розв'яже другий – розпогодиться, а розв'яже третій і четвертий – зніметься така буря, що поламає на трісочки дерева. Чи не даси ти для дівчинки такого напою, що надав би їй силу дванадцяти богатирів? Тоді б вона подолала Снігову королеву.

– Силу дванадцяти богатирів? – сказала фінка. – Аякже! Хіба це допоможе їй? – тут вона взяла з полиці великий сувій паперу й розгорнула його. На ньому стояли якісь дивні письмена. Фінка почала читати їх і читала, доки піт не виступив у неї на чолі.

Олень знову почав просити за Герду, а сама Герда дивилася на фінку такими зворушливими, повними сліз очима, що та знову закліпала, відвела оленя в куток кімнати й, міняючи йому лід на голові, прошепотіла:

– Маленький Кай справді в Снігової королеви, але він дуже задоволений і щасливий і думає, що це найкраще місце на світі. А все тому, що в нього в серці й в очі сидять скалки дзеркала, їх треба викинути, інакше він ніколи не буде людиною, і Снігова королева завжди матиме над ним владу.

– А ти не можеш допомогти чим-небудь Герді, щоб вона стала сильнішою за всіх?

– Я не можу дати їй більше сил, ніж у неї є зараз. Хіба ти не бачиш, яка велика її сила? Хіба ти не бачиш, що їй підкоряються і люди, і тварини? Адже вона боса обійшла пів світу. Не в нас позичати їй сили. Сила – у її серці. Якщо вона сама не зможе пройти в замок Снігової королеви й виїняти із серця Кая скалки, ми й поготів не зможемо. За дві милі звідси починається сад Снігової королеви. Віднеси туди дівчинку й спусти коло великого куща, що стоїть на снігу вкритий червоними ягодами, і швидко повертайся назад, не барися ні хвилини.

Із цими словами фінка посадила Герду на спину оленя, і той побіг що було сили.

– Ай, я без теплих чобітків! Ай, я без рукавиць! – закричала маленька Герда, вона згадала про них, опинившись на

лютому морозі. Але олень не смів зупинитися, поки не добіг до куща із червоними ягодами. Тут він спушив Герду, поцілував її прямо в губи, і по щоках його побігли великі блискучі сльози. Бідна Герда залишилася одна, на лютому морозі, без чобітків, без рукавиць.

Вона побігла як тільки могла швидко вперед. Назустріч їй линув цілий полк снігових пластівців, але вони не падали з неба, небо було зовсім ясне, і на ньому палало північне сяйво. Ні, вони неслися по землі просто на Герду й, наближаючись, ставали все більші та більші.

Герда згадала великі гарні пластівці під збільшувальним склом, але ці були більшими, страшнішими, найдивніших видів і форм, і всі живі. Це були передові загони війська Снігової королеви. Одні нагадували собою великих потворних їжаків, другі – стоголових змій, треті – товстих ведмедів зі скуйовдженою шерстю. Але всі вони однаково сяяли білизною, усі були живими сніговими пластівцями.

Герда почала читати «Отче наш»; було так холодно, що дихання дівчинки одразу ж перетворювалося на густий туман. Туман цей усе згущався і згущався, але з нього почали виділятися маленькі світлі янголи, які, ступивши на землю, виростали у великих грізних ангелів з шоломами на головах та списами й щитами в руках. Їх ставало все більше,

Ілюстрація Е. Дюлака

Ілюстрація Н. Гольц

Ілюстрація К. Бірмінгема

і коли Герда закінчила молитву, навколо неї утворився вже цілий легіон. Ангели підняли снігових страховиськ на списи, і ті розсипалися на тисячі сніжинок. Герда могла тепер сміливо йти вперед; ангели гладили її руки й ноги, і їй не було вже так холодно. Нарешті дівчинка дісталася до палацу Снігової королеви.

Але нам треба подивитися, що ж було в цей час із Каєм. Він і не думав про Герду й найменше про те, що вона йде до нього.

Оповідання сьоме. Що було в замку Снігової королеви, і що трапилося потім

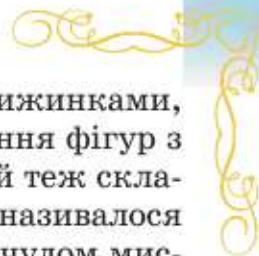
Стіни замку Снігової королеви збудувала метелиця, вікна й двері пробили буйні вітри. Тут було більше сотні зал, наметених віхолами, найбільша тяглася на багато-багато миль. Північне сяйво освітлювало всі ці зали, і всі вони були такі великі, пустинні, такі крижано холодні й блискучі! Веселі розваги ніколи не заглядали сюди. Ніколи не влаштовувались тут ведмежі бали з танцями під музику завірюхи, бали, на яких білі ведмеді показали б свою грацію та вміння ходити на задніх лапах; ніколи не збиралися погуляти в карти; не сходилися побазікати за чашкою кави біленькі кумасі-лисички.

Ні, холодно, порожньо й пустинно було завжди в залах Снігової королеви. Північне сяйво спалахувало й світило так правильно, що можна було точно розрахувати, коли світло збільшиться і коли зменшиться. Посередині найбільшої пустинної безкопечної снігової зали було замерзле озеро. Крига тріснула на ньому на тисячу шматків, рівних і правильних, ніби це було навмисне зроблено. Посередині озера сиділа Снігова королева, коли була вдома.

Ілюстрація Л. Іванової
та Г. Захарчука

Вона казала, що сидить на дзеркалі розуму й що це єдине й найкраще дзеркало на світі. Маленький Кай зовсім посинів, майже почорнів від холоду, але не помічав цього – поцілунки Снігової королеви зробили його нечутливим до холоду, а його

серце було крижиною. Кай грався плескатими крижинками, складаючи з них різні фігури. Є така гра – складання фігур з дерев'яних дощочок, вона зветься китайською. Кай теж складав різні вишукані фігури, але з крижин, і це називалося «льодова гра розуму». У його очах ці фігури були чудом мистецтва, а складання їх – найважливішою справою. Так йому здавалося тому, що в очі в нього сиділа скалка чарівного дзеркала. Він складав з крижин і цілі слова. Але ніяк не міг скласти слово, яке йому особливо хотілося, – слово «Вічність».

Снігова королева сказала йому:

– Якщо ти складеш це слово, ти будеш сам собі володар, і я подарую тобі весь світ і нові ковзани, – але він ніяк не міг його скласти.

– Тепер я полечу в теплі краї, – мовила якимось Снігова королева. – Подивлюся в чорні казани. – Так вона називала кратери вогнедишних гір – Везувія і Етни. – Я побілю їх трохи.

І вона полетіла, а Кай залишився один в неосяжній пустинній залі, дивився на крижини й усе думав, думав, так, що в голові в нього боліло. Він сидів на одному місці такий блідий, непорушний, ніби неживий. Можна було подумати, що він замерз.

У цей час у величезні ворота, що їх пробили буйні вітри, уходила Герда. Вітри тут затихли й лягли, ніби захотіли спати. Вона ввійшла у велику пустинну холодну залу – і побачила Кая.

Вона впізнала його, кинулася йому на шию і крикнула:

– Каю! Милий мій Каю! Нарешті я знайшла тебе! – та він сидів тихий, непорушний і холодний.

Тоді Герда заплакала, її гарячі сльози впали йому на груди, пройшли в саме серце, розтопили крижану кору й розтопили скалку чарівного дзеркала. Кай глянув на Герду, а вона заспівала:

*Троянди цвітуть
і співає земля!
Ми скоро побачим
Христа-немовля.*

Ілюстрація П. Дж. Лінча

Кай раптом гірко заплакав і плакав так довго й сильно, що скалка витекла з ока разом зі сльозою. Тоді він упізнав Герду й зрадів.

– Гердо! Мила моя Гердо!.. Де ж це ти була так довго? Де був я сам? – він оглянувся навколо. – Як тут холодно, пустинно!

І він міцно притулився до Герди!.. Вона сміялася і плакала від радості. Радість була така велика, що навіть крижини затанцювали. Герда поцілувала Кая в обидві щоки, і вони знову зажеврили, поцілувала його в очі, і вони зблищали, як її власні, поцілувала його руки й ноги, і він знову став бадьорий і дужий.

Кай з Гердою вийшли з пустинного крижаного замку. Вони йшли й говорили про бабусю, про свої троянди, і на їхньому шляху затихали буйні вітри, виглядало сонце. Коли ж дійшли до куща із червоними ягодами, там уже чекав їх північний олень. З ним була молода олениця, її вим'я було повне молока. Вона напоїла ним Кая і Герду й поцілувала їх у губи.

Кай і Герда поїхали спочатку до фінки, відігралися в її теплій хатинці й дізналися про шлях додому. Потім поїхали до лапландки. Вона пошила їм нові плаття, полагодила сани й поїхала проваджати. Олень з молододою оленицею теж проваджали їх до самого кордону Лапландії, де вже пробивалася перша зелень. Тут Кай і Герда попрощалися з оленями й з лапландкою.

– Щаслива путь! – сказали вони їм.

Почали цвірінчати перші пташки, дерева вкрилися зеленими бруньками. З лісу назустріч їм виїхала дівчина на баскому коні – Герда його впізнала, бо він колись віз її золоту карету. Дівчина була в яскравій червоній шапочці й з пістолетами за поясом. Це була маленька розбійниця, їй набридло жити дома, і вона захотіла побувати на півночі, а якщо там не сподобається – і в інших частинах світу. Вона відразу впізнала Герду, а Герда її. Їм обом було дуже радісно.

– Бач, бродяга! – сказала вона Каєві. – Хотіла б я знати, чи вартий ти того, щоб за тобою бігали на край світу!

Але Герда погладила її по щоці й спитала про принца та принцесу.

– Вони поїхали в чужі землі, – відповіла дівчина.

– А ворон? – спитала Герда.

– Лісовий ворон умер. Ручна ворона залишилася вдовою, ходить із чорною шерстинкою на нозі й скаржиться на долю. Але все це дрібниці, а ти краще розкажи, що було з тобою, як ти його відшукала.

І Герда та Кай розказали їй усе, як було.

– Ну от і казці кінець! – сказала дівчина їй, потиснувши їм руки, обіцяла відвідати їх, якщо коли-небудь заїде в їхні місця. Вона поїхала далі, у далекий світ.

Ілюстрація Н. Гольц

Кай і Герда йшли, тримаючись за руки, і по дорозі, де вони проходили, розквітали квіти, зеленіла трава. Ось пролунав дзвін, і вони впізнали дзвіниці свого рідного міста. Вони зійшли знайомими сходами й увійшли в кімнату, де все було по-старому: і годинник так само йшов «тік-так», і стрілка так само рухалася.

Але, коли Кай і Герда ввійшли в низенькі двері, вони помітили, що за цей час устигли стати дорослими людьми. Троянди цвіли й заглядали з даху у відчинене вікно, там стояли і їхні дитячі стільчики. Кай і Герда сіли кожен на свій і взяли одне одного за руки. Холодну, величну красу володінь Снігової королеви вони забули, як важкий сон.

Бабуся сиділа на сонечку й голосно читала Євангеліє: «Якщо не будете як діти, не ввійдете в царство небесне!»

Кай і Герда поглянули один на одного й тут тільки зрозуміли зміст старого псалма:

*Троянди цвітуть і співає земля!
Ми скоро побачим Христа-немовля.*

Так сиділи вони обоє, дорослі, але ще діти, діти серцем, а надворі стояло тепле, радісне літо.

Переклад Оксани Іваненко

Запитання та завдання до прочитаного твору

1. Визначте головну думку казки «Снігова королева».
2. Хто (або що) утілює сили зла в цьому творі?

3. У яких епізодах розкривається готовність Герди пожертвувати всім заради Кая? Що її спонукає до цього?
4. Які зміни відбулися з хлопцем після того, як до його серця потрапила скалка дзеркала?
5. **Подискутуйте!** Чи був Кай вартий допомоги Герди?
6. Як ви гадаєте, чому всі намагаються допомогти дівчинці? Як про це говорить один з персонажів? Знайдіть ці слова в тексті.
7. Як ставиться до персонажів автор? Обґрунтуйте свою думку прикладами з тексту.
8. Казковий світ «Снігової королеви» побудовано на принципі антитези. Знайдіть якомога більше антитез у творі.
9. Для казок Г. К. Андерсена характерне поєднання чарівних елементів з деталями повсякденного життя. Наприклад, фінка, немов справжня чарівниця, вичитує в таємничому сувої про Кая, а водночас поводить як дбайлива господиня, коли вкидає в суп сушену тріску, на якій написано лист від лапландки. Накресліть у робочому зошиті таблицю. Заповніть її прикладами з тексту.

Фантастичні елементи	Деталі повсякденного життя	Перетворення звичайних речей на фантастичні

10. **Подискутуйте!** У володіннях Снігової королеви все влаштовано з математичною точністю. Зазвичай розум у народних казках постає як прояв добра. А от у творі Г. К. Андерсена він, навпаки, виявляється злом. Як ви гадаєте, чому?
11. **Порівняйте!** Порівняйте зміст казки «Снігова королева» з біблійною притчею про доброго самарянина. Що між ними спільного?
12. **Пофантазуйте!** Північний олень, який доставив Герду на Північ, мав якусь власну історію. Він розповідав її лапландці та фінці. Вигадайте цю історію та розкажіть її від імені оленя.

РОЗДІЛ 9

МАЕСТРО ВИТОНЧЕНИХ КАЗОК

Літературна розминка

Чимало письменників, які створювали казки, були відомі передусім як автори книжок для дорослих. Що, на вашу думку, спонукало їх писати казки, тобто твори, які здебільшого сприймаються як «дитячі»?

Оскар Вайлд відомий передусім як автор книжок для дорослих. Поезія та проза митця вже понад століття хвилюють душі читачів, а вистави за його п'єсами до сьогодні збирають повні зали. Не дивно, що на такому тлі «дитячим» казкам випало не найпомітніше місце у творчості цього письменника. І все ж без вайлдівських казок з їхніми темами й героями важко уявити світову дитячу літературу. Оригінальність цих творів зумовлено оригінальністю особистості самого автора.

Оскар Вайлд (1854–1900). Фото Н. Сароні

Оскар Фінгал О'Флагерті Віллс Вайлд народився і виріс у столиці Ірландії Дубліні. Батько майбутнього письменника, лікар за фахом, був пристрасним шанувальником ірландської історії та культури. Нерідко замість платні він просив пацієнтів-селян переказати давні повір'я та легенди. На основі матеріалу, який зібрав Вайлд-старший, згодом видано два томи фольклору. Мати Оскара писала вірші. Родина часто влаштовувала поетичні вечори та прийоми на честь європейських знаменитостей.

Творча атмосфера якнайкраще сприяла розвитку літературного таланту й смаку юнака. Ще за шкільних років він виявив блискучі здібності до мов, захопився давньогрецькою культурою. Після закінчення коледжу Вайлд вступив до Оксфордського університету, який здавна вважався одним з найкращих у Європі. Тут навчалася обдарована молодь. Однак навіть у такому середовищі Оскар привертав до себе увагу як людина непересічна, незалежна, наділена критичним розумом і дотепністю. Його влучні висловлювання цитували далеко за стінами університету. Отож Вайлд став відомим ще до того, як почав друкувати книжки. А коли їх було видано, публіка переконалася, що він не лише оригінальна особистість, а й талановитий письменник.

З року в рік популярність Вайлда зростала. Світське товариство підхоплювало кожен його дотеп, обговорювало його вчинки та манери – хто кепкуючи, а хто й зі щирим

захватом. І лише небагатьом удалося розгледіти в митцеві, який приголомшував публіку зухвалими витівками, людину з вразливою душею. Цей Вайлд над усе прагнув вирватися у світ справжньої Краси. Саме такий світ він і створював у своїх чудових казках.

Авторитетна цитата

Відомий літературознавець Олексій Зверев писав про Вайлда-казкаря: *«Вайлд прочинив перед своїми читачами двері в інший, захопливий і барвистий світ, де червоні ібіси¹ чатують на золотих рибок, а весільні бенкети вінчає танок троянди, де чарівні перетворення – такі звичні, що їх просто не помічають. Він писав про те, чого справді “ніколи не було”, але спромігся досягти рідкісної виразності кожної деталі, кожного штриха. Сюжети його казок незвичайні й сумні. Так, соловей іде на смерть лише заради того, аби вередлива панянка кинула на дорогу квітку, забарвлену його кров’ю; красуня Інфанта дізнається, що таке справжня відданість, однак вимагає, аби до неї приводили гратися тільки тих, у кого немає серця. Казки Вайлда побудовано на суперечностях між мрією та дійсністю, любов’ю та байдужістю, красою та сірістю життя».*

Перевірте себе

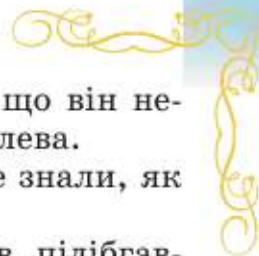
1. Розкажіть про дитинство Вайлда. Що вплинуло на розвиток його літературного обдаровання?
2. Чим письменник вирізнявся серед студентів університету?
3. Перечитайте рубрику «Авторитетна цитата». Про які особливості казок Вайлда розповідає російський дослідник?

ХЛОПЧИК-ЗІРКА

(Скорочено)

Якось двоє бідних Лісорубів поверталися додому, продираючись через великий сосновий ліс. Була зимова ніч, стояв пекучий мороз. Сніг товстою ковдрою укривав землю і гілля дерев, і коли Лісоруби продиралися крізь хащі, навкруги, потріскуючи, ламалися перемерзлі галузки, а коли вони

¹ Ібіс – схожий на невелику чаплю болотний птах з довгими ногами й загнутим дзьобом.

підійшли до Гірського Водоспаду, то побачили, що він нерухомо завис, бо його поцілувала Крижана Королева.

Був такий холод, що навіть звірі й пташки не знали, як його перебути.

– Брр! – прогарчав Вовк і застрибав між кущів, підібгавши хвоста. – Жахлива погода! Не розумію, куди тільки уряд дивиться.

– Віть-віть-віть! – прощобетали зелені Коноплянки. – Наша старенька Земля вмерла, і її одягли в білий саван¹. (...)

А двоє Лісорубів усе йшли та йшли, сердито похукуючи на задерев'янілі пальці та шурхаючи своїми здоровенними, підбитими залізом чобітьми по зледенілому снігу. Раз вони були провалилися в глибоку заметену яму й вилізли звідти білі, мов мірошники, що стоять біля коша, коли сиплеться борошно; а то були посковзнулися на твердому й гладенькому льоду замерзлого болота, і в'язки хмизу повипадали з їхніх рук і порозсипалися, тож їм довелося знову складати і зв'язувати їх; а ще раз їм здалося, що вони заблукали, і їх охопив великий жах, бо вони знали, яка жорстока Крижана Королева з тими, що засинають у її обіймах. Але вони помолилися Святому Мартінові², під чийм заступництвом перебувають усі мандрівники, і вернулися по своїх слідах назад, а потім ішли, дуже пильнуючи, і зрештою вийшли на узлісся і звідти побачили внизу долину й вогні рідного села.

Вони дуже зраділи, що небезпека минула, і голосно засміялись, і Земля здалася їм тепер срібною квіткою, а Місяць – квіткою золотою.

Але, посміявшись, вони знову посмутніли, бо згадали свої злидні, і один з них сказав другому:

– І чого це ми так зраділи? Життя гарне тільки для багатих, а не для таких, як ми з тобою. Краще б ми замерзли в лісі або дикі звірі нас порозривали.

– То правда, – відповів його товариш. – Одним дано багато, а іншим майже нічого. Несправедливість панує у світі: радощі вона дарує небагатьом, зате горе вділяє щедрою рукою.

¹ *Саван* – поховальне покривало.

² *Святий Мартін* – у католиків покровитель мандрівників.

Але поки вони отак нарікали на свою злиденну долю, трапилося щось дуже дивне: прекрасна, надзвичайно яскрава зірка впала з неба. Вона ковзнула небосхилом поміж іншими зірками, і коли вражені Лісоруби повели за нею очима, їм здалося, ніби вона впала зразу ж за кущами верболозу, за овечим загonom, лише за кільканадцять кроків від них.

– Ого! То неабиякий шмат золота, треба його знайти! – разом вигукнули вони й кинулися до того місця: так захотілося їм золота.

Та один з них біг швидше за товариша, випередив його, продерся крізь верболіз... І що ж він побачив? На білому снігу справді сяяла золотом якась річ. Лісоруб підбіг, нагнувся, узяв ту річ і побачив, що тримає в руках згорнутий плащ із золотої тканини, дивовижно вишитий зірками. І він крикнув товаришеві, що знайшов скарб, який упав з неба, а коли той теж підбіг, вони присіли на снігу й почали розгортати плащ, щоб поділитися золотом. Та ба! У складках плаща вони не знайшли ні золота, ні срібла, ні взагалі будь-якого скарбу, а тільки мале дитинча, яке лежало й спало. І тоді один Лісоруб сказав другому:

– Оце такий кінець нашим великим сподіванням. Немає нам з тобою щастя, бо хіба принесе щастя бідному дитина? Покиньмо її краще тут і ходімо своєю дорогою: адже ми

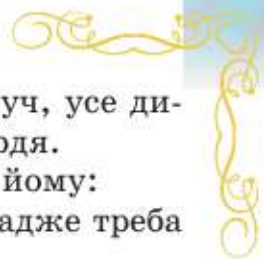
Ілюстрація В. Бритвіна

люди бідні, дітей у нас і своїх досить, і не можемо ми відривати в них кусень хліба від рота, щоб дати чужому.

Але товариш його відповів:

– Ні, то було б лихе діло – залишити дитину, щоб вона замерзла тут на снігу, і хоч я бідар, як і ти, і ротів у мене своїх повно вдома, і в горшках порожньо, я все ж візьму його до себе – якось виглядимо вдвох з дружиною.

І він обережно взяв дитинча на руки, укутав його в плащ, щоб не замерзло на лютomu холоді, і по-

чвалав з горба в село, а товариш його, ідучи поруч, усе дивувався подумки з такої його дурості та м'якосердя.

А коли вони дійшли до села, товариш сказав йому:

– Ти взяв собі дитину, то віддай мені плаща, адже треба поділитися тим, що вдвох знайшли.

Але той відповів:

– Ні, не дам, бо цей плащ ні мій, ні твій, а цієї дитини, – і, побажавши йому доброго здоров'я, підійшов до своєї хати й постукав у двері. (...)

Побачивши, що Лісоруб приніс додому маля, його дружина засмутилася, адже подружжю непросто було прогодувати навіть власних дітей. Однак, заспокоївшись, жінка прийняла хлопчика як рідного сина. Золотий плащ і бурштинове¹ намисто Дитини-зірки Лісоруб заховав у скриню.

Отож Дитя-зірка росло й виховувалося вкупі з дітьми Лісоруба, їло й пило з ними за одним столом і гралося разом з ними.

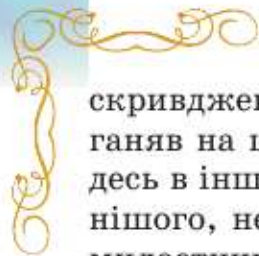
І з року в рік хлопчик гарнішав і гарнішав, а жителі села тільки дивувалися його красі, тому що всі вони були смуглолиці й чорняві, а цей мав личко біле й ніжне, мов вирізьблене із слонової кістки, і золоті кучері – як пелюстки нарциса, і губи – як пелюстки червоної троянди, і очі – як фіалки, що дивляться в чисту воду струмка. І він стрункий, немов квітка в полі, де не ступала нога косаря.

Проте ця врода обернулася йому на шкоду, бо виростав він гордий, себелюбний і жорстокий. Дітьми Лісоруба й усіма іншими сільськими дітьми він гордував, бо ж вони, мовляв, низького походження, а він – шляхетного роду, адже походить від Зірки. І він попихав дітьми й називав їх своїми слугами. Він не тільки не мав співчуття до нужденних, сліпих, калік і всіх

Ілюстрація Н. Гольц

¹ *Бурштін* – скам'яніла викопна смола хвойних дерев (переважно жовтого кольору різних відтінків); використовується для виготовлення прикрас; янтар.

схриджених долею, а ще й кидав у них камінцями та проганяв на шлях, накрикував, щоб вони йшли просити хлібадесь в інше місце, і жоден жебрак, крім хіба найвідчайдушнішого, не наважувався вдруге заходити в те село просити милостиню. Хлопець був ніби заворожений своєю казковою вродою, насміхався і глузував з нещасних та безпомічних. Себе ж любив, і часто влітку, коли стояли тихі сонячні дні, він лежав у священниковому садку біля кринички й посміхався собі з утіхи, милуючись своєю вродою.

Не раз, було, Лісоруб із дружиною дорікали йому, кажучи:

– Ми ж не вчинили з тобою так, як ти чиниш із тими, що zostалися на світі, мов билинка в полі, і ні до кого їм прихилитися. І чому ти такий жорстокий з тими, що потребують співчуття?

Та Хлопчик-зірка не слухав їх, він тільки стояв понуро та посміхався зневажливо, а потім знову біг до своїх ровесників і верховодив ними. А ті в усьому слухалися його, бо він був гарний, прудконогий, умів танцювати, співати й грати на сопілці. І хоч би куди вів їх Хлопчик-зірка, вони стрімголов бігли за ним, і хоч би що наказував робити, вони все покірливо робили. І коли він виколював кротові очі гострим шпичаком з очерету, вони реготали, а коли жбурляв камінцями в прокаженого¹, вони реготали теж. Так він верховодив ними в усьому, і вони стали такі самі немилосердні, як і він.

І от якось проходила селом одна бідна жебрачка. Її одіж була саме лахміття, а з босих ніг, зраних об гостре каміння шляху, сочилася кров; жаль було дивитися на ту страдницю. Натомившись, вона сіла під каштаном перепочити.

Та її побачив Хлопчик-зірка й сказав своїм товаришам:

– Гляньте! Он під гарним зеленим каштаном сидить брудна старчиха². Ходімо проженемо її звідти, бо вона така відразлива, що на неї гидко дивитися.

І він підійшов до жебрачки ближче й став кидати в неї камінцями та насміхатися, і вона із жахом дивилася на

¹ Прокаже́ний – хворий на проказу, страшну хронічну хворобу, що вражає шкіру, м'язи, гортань, внутрішні органи та нервову систему, і яка передається під час спілкування.

² Старчі́ха – жебрачка, злидарка.

нього й не могла відвести погляду. І коли це побачив Лісоруб, що обтісував колоди на току неподалік, то підбіг і став дорікати йому такими словами:

– У тебе й справді кам'яне серце, і не маєш ти милосердя, бо що поганого заподіяла тобі ця сердешна жінка, що ти знущаєшся з неї?

А Хлопчик-зірка весь спаленів від гніву, тупнув ногою і сказав:

– А хто ти такий, щоб питати мене, чого я так роблю? Я тобі не син і не повинен коритися тобі.

– То правда, що не син, – відповів Лісоруб, – але ж я тебе пожалів, коли знайшов у лісі.

Коли старчиха почула ці слова, вона тільки скрикнула й зразу зомліла. Тоді Лісоруб підняв її і відніс до своєї хати, а його дружина почала клопотатися коло неї. І коли та жінка опритомніла, вони подали їй їсти та пити й просили її заспокоїтися.

Проте жінка не схотіла ні їсти, ні пити, а тільки спитала Лісоруба:

– Чи правду ти сказав, що знайшов цього хлопця в лісі? І відтоді минуло десять років, чи не так?

І Лісоруб відповів:

– Так, я знайшов його в лісі, і це справді було десять років тому.

– А які речі були при ньому тоді, як ти його знайшов? – вигукнула жінка. – Чи не було в нього часом на шиї бурштинового намиста? І чи не був він закутаний у золотий плащ із вигаптуваними по ньому зірками?

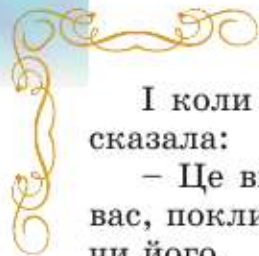
– Саме так, – відповів Лісоруб. І він витяг плащ та бурштинове намисто зі скрині, де вони лежали, і показав їх жінці.

Ілюстрація В. Бритвіна

Кадр із кінофільму «Казка про зоряного хлопчика» (режисер Л. Нечаєв, 1983 р.)

І коли вона побачила ці речі, то заплакала з радощів і сказала:

– Це він, мій синочок, якого я загубила в лісі. Благаю вас, покличте його негайно, бо я обійшла весь світ, шукаючи його.

І Лісоруб із дружиною вийшли надвір, і гукнули Хлопчика-зірку, і сказали йому:

– Іди до хати, там на тебе чекає твоя мати.

І Хлопчик-зірка, сповнений великою радістю і подивом, убіг до хати. Та коли побачив ту, що чекала на нього в хаті, він презирливо зареготав і мовив:

– Ну а де ж моя мати? Я тут не бачу нікого, крім цієї бридкої старчихи.

– Я – твоя мати, – відповіла йому жінка.

– Ти збожеволіла, як ти можеш казати таке! – гнівно вигукнув Хлопчик-зірка. – Ніякий я тобі не син, бо ти – бридка старчиха в лахмітті. Тож тікай звідси, і щоб я більше не бачив твого брудного обличчя! (...)

Мати благала не проганяти її, але серце Хлопчика-зірки залишалося незворушним.

– Ой синочку мій! – скрикнула жінка. – Невже ти й не поцілуєш мене на прощання? Я ж стільки натерпілася мук, доки відшукала тебе!

– Нізащо, – відповів Хлопчик-зірка, – адже на тебе навіть брудно глянути, і я радніше поцілую гадюку чи жабу-ропуху¹, ніж тебе.

Тоді жінка встала й поплентала, обливаючись гіркими сльозами, до лісу, а Хлопчик-зірка, побачивши, що вона пішла, зрадів і побіг гратися зі своїми товаришами.

Та тієї самої миті, як ті побачили його, вони стали глузувати з нього, кажучи:

– Та ж ти брудний, як ропуха, і відрозливий, як гадюка! Тікай звідси геть, бо нам гидко гратися разом з такою потворою, як ти. – І вони прогнали його із садка.

Тоді Хлопчик-зірка задумався і промовив сам до себе:

– Що це вони кажуть? Ану піду я до кринички й погляну на себе у воду, і вона скаже мені, що я гарний.

¹ *Ропуха* – безхвоста земноводна (приспосована до життя у воді й на суші) тварина з бородавчастою слизовою шкірою; зовні схожа на велику жабу; живе в тінистих сирих місцях, знищує шкідників рослин.

Ілюстрація
Д. Гордєєва

Ілюстрація
Н. Гольц

Ілюстрація
Д. Гордєєва

І він пішов до кринички і глянув у воду, але що ж він побачив! Обличчям він став схожий на жабу, а тіло його вкрилося лускою, як у гадюки. І він кинувся обличчям у траву й заривався, а потім сказав собі:

– Це, певне, така мені кара за мій гріх. Адже я відмовився від рідної матері й прогнав її геть, я посоромився її і вчинив жорстоко з нею. Тепер я піду й шукатиму її по всьому світу й не знатиму спочинку доти, доки не знайду її. (...)

І він схопився і побіг до лісу, гукаючи матір, щоб вернулась, але нізвідки не чув відповіді. Цілий день він ходив і гукав по лісу, а коли зайшло сонце, ліг спати на купу листя, і всі пташки та звірі повтікали від нього, бо пам'ятали його жорстокість. І він спав один-однісінький, тільки ропуха збоку лупала на нього очима та гадюка повільно проповзла біля нього.

А вранці він прокинувся, зірвав кілька кислих ягід з дерева, з'їв їх і пішов далі безмежним лісом, умиваючись гіркими сльозами. І кого тільки зустрічав дорогою, усіх запитував, чи не бачили його матері.

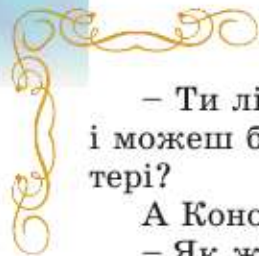
Він запитав Крота:

– Ти риєш нори під землею. Скажи мені, чи не бачив ти там моєї матері?

А Кріт йому відповів:

– Ти виколов мені очі. Як же я можу бачити?

Тоді він запитав у Коноплянки:

– Ти літаєш понад самими вершечками найвищих дерев і можеш бачити весь світ. Скажи, чи не бачила ти моєї матері?

А Коноплянка відповіла йому:

– Як же я можу літати, коли ти заради втіхи попідрізав мені крила?

І малу Білочку, що самотою жила в дуплі ялини, він спитав:

– Скажи, де моя матір?

А Білочка відповіла:

– Ти вбив мою матір. Шукаєш свою, щоб і її вбити?

І Хлопчик-зірка похилив голову, заплакав і став просити пробачення у всіх Божих створінь та все йшов і йшов далі лісом, шукаючи тієї старчихи. А на третій день, пройшовши весь ліс, він вибрів на узлісся і спустився в долину.

І коли він проходив селами, діти дражнили його й кидали в нього камінцями, а селяни, боячись, щоб від нього не пішла на зерно яка зараза, не пускали його навіть до клуні ночувати, наказуючи наймитам гнати його геть, і не було жодної людини, яка б зглянулася на нього. (...)

Отак три роки блукав він по світу й ніде ніколи не зустрів ні любові, ні доброзичливості, ані милосердя; увесь світ повівся з ним так само жорстоко, як він чинив у дні своєї гордині. (...)

Якось Хлопчик-зірка підійшов до брами міста біля річки. Вартові жорстоко познущалися з його потворності, а потім продали в рабство злому Чаклуну. Той кинув хлопчика до підземелля, давши йому лише скибку хліба й воду. А наступного ранку сказав: «У тім лісі, що неподалік від брами цього міста гяурів¹, сховано три золоті монети: з білого золота, із жовтого золота і з червоного золота. Сьогодні ти мусиш принести мені монету з білого золота, а коли не принесеш, одержиш сто канчуків² по спині. І поспішай якнайшвидше, а ввечері я чекатиму на тебе біля хвіртки мого саду. Гляди ж, принеси біле золото, а то погано тобі буде, бо ти – мій раб і я заплатив за тебе ціну келиха солодкого вина».

І Хлопчик-зірка вийшов з міста й підійшов до лісу, про який казав йому Чаклун.

А треба сказати, що віддалік цей ліс милував око – здавалося, що в ньому повно співучих пташок та запашних

¹ *Гяур* – у мусульман зневажлива назва людини іншої віри.

² *Канчук* – батіг.

Ілюстрація
В. Бритвіна

Ілюстрація
Н. Гольц

Ілюстрація
Д. Ракової

квітів, і Хлопчик-зірка з радістю зайшов у нього. Та мало втіхи зазнав він у тому лісі, бо хоч би де він ступив, скрізь перед ним уставали батоги шипшини з колючими шпичаками, і вогнем обпікала жалка кропива, і будяки кололи його своїми гострими, як кинджали, колючками, і Хлопчик-зірка набрався муки. До того ж він ніде не міг знайти монету з білого золота, про яку говорив йому Чаклун, хоч і шукав її від ранку до полудня і від полудня до заходу сонця. А коли стало заходити сонце, він повернув додому, умиваючись гіркими слізьми, бо знав, яка на нього чекає кара.

Та коли він уже виходив на узлісся, з хащів до нього долинув крик – здавалося, хтось кличе на допомогу. Забувши про своє горе, він побіг на той крик і побачив мале Зайченя, що потрапило в пастку якогось мисливця.

І Хлопчик-зірка зглянувся на бідне Зайченя і звільнив його, промовивши до нього:

– Сам я всього-на-всього раб, але тобі я подарую волю.

А Зайченя відповіло йому так:

– Ти й справді подарував мені волю, а от чим я тобі за це віддячу?

І Хлопчик-зірка сказав йому:

– Я шукаю монету з білого золота, але ніде не можу її знайти,

Ілюстрація Н. Гольц

і коли я не принесу її моєму господарю, він мене дуже битиме.

– Іди за мною, – сказало йому Зайченя, – і я заведу тебе туди, куди тобі треба, бо я знаю, де захована ця монета й навіщо.

Тоді Хлопчик-зірка пішов за Зайченням і – о радість! – у дуслі великого дуба побачив монету з білого золота, яку він шукав.

Сповнений безмежної радості, він схопив монету й сказав Зайченяті:

– За послугу, яку я тобі зробив, ти мені віддячив у багато разів більшою, і за мою добрість відплатив ти мені сторицею.

– Ні, – відповіло Зайченя, – як ти вчинив зі мною, так я вчинив з тобою, – і швидко поскакало геть, а Хлопчик-зірка пішов до міста.

Тепер слід сказати, що біля міської брами сидів прокажений. Його обличчя закривав сірий полотняний каптур, і його очі палали в прорізах, мов жарини, і коли він помітив Хлопчика-зірку, що підходив до брами, він ударив у свою дерев'яну миску й задзвонив у свій дзвінок, гукнувши йому так:

– Дай мені монетку, а то я помру з голоду. Адже мене вигнали з міста й ніхто не змилюється наді мною.

– Який жаль! – вигукнув Хлопчик-зірка. – У мене тільки одна монета в гаманці, і коли я не принесу її моєму господарю, він мене страшно битиме, бо я його раб.

Та прокажений благав його доти, доки Хлопчик-зірка змилювався над ним і віддав йому монету з білого золота.

А коли він прийшов до будинку Чаклуна, той відчинив хвіртку, і впустив його в сад, і запитав його:

– Ти приніс монету з білого золота?

І Хлопчик-зірка відповів:

– Ні, не приніс.

Тоді Чаклун накинувся на нього, і побив, і поставив перед ним порожню дощечку й сказав: «їж», а потім поставив порожнього кухлика й сказав: «пий», і знову кинув його в підземелля.

А вранці Чаклун прийшов і сказав:

– Якщо сьогодні ти не принесеш мені монети із жовтого золота, то навіки залишишся моїм рабом і одержиш триста канчуків по спині.

І пішов знову Хлопчик-зірка до лісу й цілісінький день шукав монету із жовтого золота, проте ніде не міг її знайти. (...)

Увечері до нього прибігло Зайченя і знову допомогло знайти монету. Проте й цю монету хлопчик віддав прокаженому, пожалівши його від щирого серця.

А наступного дня вранці Чаклун прийшов до нього й сказав:

– Якщо ти сьогодні принесеш мені монету із червоного золота, я відпущу тебе на волю, а якщо не принесеш, я тебе вб'ю.

Ілюстрація Н. Гольц

І пішов Хлопчик-зірка до лісу, і цілісінький день шукав монету із червоного золота, проте ніде не міг її знайти. А надвечір він сів на землю і заплакав, і коли він плакав, прибігло до нього Зайченя.

І Зайченя сказало йому:

– Монета із червоного золота, яку ти шукаєш, лежить у печері, що позад тебе. Тож не плач, а радій.

– Як же я тобі віддячу за це? – вигукнув Хлопчик-зірка. – Гай-гай! Це ж ти втретє виручаєш мене.

– Але ти перший зглянувся на мене, – відповіло йому Зайченя і швидко побігло собі геть.

А Хлопчик-зірка зайшов у печеру й в найдальшому кутку її побачив монету із червоного золота. Він поклав її у свій гаманець і вирушив хутчій до міста. А прокажений, побачивши його, став посеред дороги й закричав, благаючи його:

– Віддай мені монету із червоного золота, а то я помру!

І Хлопчик-зірка знову пожалів його й віддав йому монету із червоного золота, сказавши:

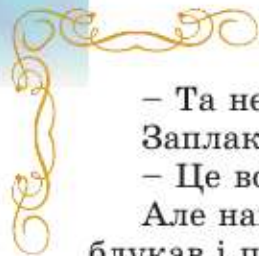
– Твоя біда гірша, ніж моя.

Але серце його стислося з туги, бо він знав, яка лиха доля на нього чекає.

Та диво дивне! Коли він проходив міську браму, вартіві вклонилися йому з великою шанобою і промовили:

– Який гарний наш володар!

А натовп городян ішов за ним слідом і гукав:

-
- Та нема за нього вродливішого в усьому світі!
Заплакав тоді Хлопчик-зірка й сказав сам до себе:
– Це вони насміхаються з мене...

Але навколо нього зібралося так багато люду, що він заблукав і прийшов на широку площу, де стояв королівський палац.

І ворота палацу відчинилися, і назустріч Хлопчикові-зірці поспішили священнослужителі та найбільші вельможі міста й сказали, уклонившись йому низько:

– Ти наш володар, на якого ми давно чекаємо, і син нашого короля.

А Хлопчик-зірка їм відповів:

– Я не королівський син, а син бідної жебрачки. І як ви можете казати, що я вродливий, коли я знаю, що на мене гидко глянути?

Тоді той, чий обладунок був прикрашений золотими квітами й на чийому шоломі замість гребеня був крилатий лев, підняв перед ним свого щита й крикнув:

– Чому мій повелитель не вірить, що він гарний?

І Хлопчик-зірка глянув у щит. І що ж він побачив? Його обличчя знову було гарне, як колись, і вся його колишня врода знов повернулася до нього, тільки в очах він побачив щось нове, чого раніше ніколи в них не бачив. А священнослужителі та найбільші вельможі впали перед ним на коліна й сказали:

– Було давнє пророцтво, що цього дня прийде до нас той, хто має владарювати над нами. Тож хай володар наш візьме цю корону й цей скіпетр¹ і стане нашим королем, справедливим і милосердним.

Але Хлопчик-зірка відповів їм:

– Я не гідний бути вашим королем, бо я зрікся матері, що породила мене, і я доти не матиму спокою, доки не знайду її і не випрошу в неї пробачення. Тож відпустіть мене, бо я мушу далі йти по світу й не можу тут більше затримуватися, хоч ви й пропонуєте мені корону та скіпетр.

І по цих словах він відвернувся і глянув на вулицю, що вела до міської брами, і – леле! Серед людей, що товпилися довкола сторожі, він побачив жебрачку, яка була його

¹ *Скіпетр* – палиця, оздоблена дорогоцінностями; знак монаршої влади.

Ілюстрація
Ф. Френч

Ілюстрація
Н. Гольц

Ілюстрація
Д. Гордєєва

матір'ю, а поруч стояв той самий прокажений, що сидів перед міською брамою.

Крик радощів зірвався з його вуст, і він побіг до жебрачки і, упавши перед нею навколішки, обцілював рани на її ногах і омив їх своїми слізьми.

Він низько схилив голову, аж до пилюки, і, ридаючи так, що, здавалося, його серце ось-ось розірветься з болю, промовив такі слова:

– Мати моя! Я зрікся тебе в дні своєї гордині. Не відштовхни мене в годину мого смирення! Я ненавидів тебе. Даруй же мені любов. Я був відцурався тебе. Прийми ж своє дитя... (...)

І жебрачка поклала руку йому на голову й промовила:

– Устань!

І прокажений поклав руку йому на голову й теж сказав:

– Устань!

І він піднявся, глянув і – о диво з див! Перед ним були Король і Королева.

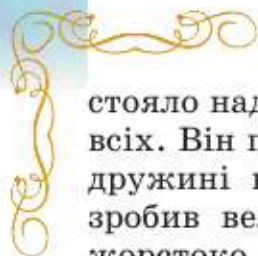
І Королева сказала йому:

– Ось твій батько, якого ти пожалів у біді.

А Король сказав:

– Ось твоя мати, чиї ноги ти омив своїми слізьми.

І вони обняли й поцілювали його, і повели його в палац та вбрали в дорогі шати, і наділи йому корону на голову та дали в руки йому скіпетр, і став він правити містом, що

стояло над річкою. І він був милосердний і справедливий до всіх. Він прогнав геть лихого Чаклуна, а Лісорубові та його дружині послав багато дорогих подарунків, а дітей його зробив вельможами. Нікому не дозволяв він поводитися жорстоко з птахами та звірами й учив усіх любові, добра та милосердя. Голодним він роздавав хліб, а голим – одіж, і в його державі панували мир і достатки.

Та правив він недовго. Надто багато зазнав він горя і надто тяжкі пройшов випробування, тож через три роки він помер. А після нього прийшов лихий володар.

Переклад Ілька Корунця

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Намалюйте комікси до казки «Хлопчик-зірка» й підготуйте за ними переказ твору.
2. Чому Хлопчик-зірка виховувався в родині Лісоруба? Як він ставився до своїх названих батьків? Наведіть приклади з тексту.
3. Чим відрізнявся Хлопчик-зірка від своїх ровесників? На чому трималася його влада над іншими дітьми?
4. Чому герой утратив свою вроду?
5. Через які випробування довелося пройти Хлопчику-зірці, щоб заслужити прощення? Які наслідки своїх жорстоких учинків він усвідомив під час покарання?
6. Що змушувало героя щоразу віддавати монету прокаженному? Які душевні якості з'явилися в хлопчика за час служби в лихого Чаклуна?
7. **Знайдіть!** Знайдіть у казці антитези та выпишіть їх у робочий зошит.
8. Доберіть цитати до поданого у вигляді таблиці плану характеристики Хлопчика-зірки. Заповніть таблицю в зошиті.

Що порівнюємо	До покарання	Після покарання
Зовнішність		
Риси характеру		
Ставлення до матері		
Ставлення до тих, хто потребує допомоги		

9. **Подискутуйте!** Зазвичай у казках краса й добро неподільні: вродливі персонажі мають добру душу й навпаки. Однак у казці Вайлда цей зв'язок порушено. Як ви вважаєте, чому?

10. Порівняйте сюжет казки «Хлопчик-зірка» з біблійною оповіддю про доброго самарянина. До якого висновку спонукає це порівняння?

11. **Робота в групах.** Користуючись інтернетом, підготуйте виступ на тему «Образ Хлопчика-зірки в казці О. Вайлда та її екранізації “Казка про Зоряного хлопчика” (режисер Л. Нечаєв, 1983 р.)».

Літературний навігатор

Улюблені літературні казки

У казці «Соловей» Андерсен розповів історію птаха – маленького, майже непомітного, але наділеного даром чарівного співу. Навіть китайський імператор, послухавши, як співає ця сіренька пташка, звелів залишити Солов'я у своєму палаці. Та одного разу в палаці з'явився штучний соловейко. Майстерно зроблений, він теж умів співати – щоправда, завше один і той самий мотив. Тоді справжнього Солов'я, який не хотів і не міг співати разом з механічним, оголосили висланим за межі країни. Однак невдовзі імператор про це пошкодував.

Ілюстрація Дж. Пейшенса

1. У казці живий соловей видається непомітною сірою пташиною поруч зі своєю коштовною копією. До якої думки автор підводить читача, наділяючи кожного з персонажів певною зовнішністю?

2. Чому штучний птах не зміг перешкодити смерті, тимчасом як справжній соловей спромігся її здолати? Яку думку автора увиразнює такий перебіг подій?

Непохитний олов'яний солдатик – персонаж однойменної казки Г. К. Андерсена. Цього іграшкового солдатика, як і його двадцятьох чотирьох братів, виготовили з олов'яної ложки. Однак на відміну від інших він мав лише одну

Ілюстрація Дж. Мерсер

ногу: на другу не вистачило олова. Коли непохитного олов'яного солдатика вперше дістали з коробки, він закохався в паперову балерину, яку побачив на порозі іграшкового палацу. А невдовзі в його житті розпочалися небезпечні пригоди.

1. Яким постає іграшковий світ у казці? Назвіть його мешканців.
2. Як поведився головний герой казки під час своїх пригод? Наведіть приклади з тексту.
3. Як ви зрозуміли фінал казки?

Ілюстрація Н. Гольц

Еліза – героїня казки Андерсена «Дикі лебеді». Вона народилася у великій королівській сім'ї, де крім доньки було ще одинадцять синів. Після смерті королеви батько-король одружився вдруге. Його нова дружина зненавиділа названих дітей. Вона зачаклувала королевичів, а маленьку принцесу віддала на виховання чужим людям.

Згодом Еліза повернулася до палацу, але злостива королева не могла цього стерпіти. Знову вдавшись до чаклунства, вона зробила дівчину такою потворною, що навіть батько не впізнав її.

Відтак Еліза вирушила на пошуки братів. Якось уві сні вона побачила фею і дізналася, як можна звільнити королевичів від злих чарів. Умови були дуже важкими, але принцеса погодилася не вагаючись.

1. Що зробила дівчина заради того, щоб зняти чари з братів? Які душевні якості виявила героїня?
2. Які фантастичні події та побутові подробиці казки вам найбільше запам'яталися?

Величезна любов не лише юних, а й дорослих читачів до казок Андерсена знайшла виразне відображення у пам'ятниках письменникові та його відомим персонажам. Розгляньте фотографії кількох таких пам'ятників.

Пам'ятник Г. К. Андерсену
в Одесі

Пам'ятник Дюймовочці
в Києві

Пам'ятник непохитному
олов'яному солдатику в Одесі

Пам'ятник диким лебедям
в Одесі

1. Дайте стислу характеристику цим зображенням і поясніть, що в них підкреслюють скульптори.
2. Який із цих пам'ятників вам сподобався найбільше? Поясніть чому.
3. Придумайте власний пам'ятник казкам Андерсена. Складіть його усний опис.
4. Створіть усну ілюстрацію до одного з персонажів, що згадуються в казках Андерсена «Русалонька», «Непохитний олов'яний солдатик», «Дюймовочка».

Сьогодні у відповідь на запитання «Ким був Джозеф Редьярд Кіплінг?» часто можна почути: «Автором "Мауглі"». Насправді цьому письменнику належить ціла низка книжок, більшість з яких адресовано дорослим читачам. За

Ілюстрація
Е. Кінкейда

творчі досягнення письменника відзначено найвищою літературною нагородою – Нобелівською премією. Однак саме його книжки для дітей завоювали найбільшу популярність. Адже їх знає і любить багатомільйонна аудиторія юних читачів.

Ідея створення «Книги джунглів», до якої увійшла історія Мауглі, виникла випадково. Одна англійська письменниця, що редагувала дитячий часопис, запропонувала Кіплінгу написати «щось про джунглі» для юних читачів. Він узявся за цю справу й, захопившись нею, створив аж дві книжки. Обидві мали величезний успіх.

1. Чого навчився Мауглі у своїх наставників?
2. Як хлопець довів, що має людську гідність?
3. Які закони джунглів вам запам'яталися? Чи схожі вони на закони людської спільноти?

Ілюстрація
С. Алімова

Хто не знає **барона Мюнхгаузена**? Персонаж, якого створила творча уява німецького письменника Рудольфа Еріха Распе, розповів чимало веселих історій: про коня на дзвіниці, про впольовану лисицю, що втекла вискочивши із шуби, про політ на гарматному ядрі та про оленя, на голові якого виросла вишня. Цей дивак став символом безмежної людської фантазії.

1. Прочитайте оповідання «Кінь на даху», «Дивовижне полювання», «Із болота за кіску», «Верхи на ядрі». Які з цих історій вам видаються найсмішнішими?
2. Визначте основні риси характеру головного героя.
3. Перегляньте будь-яку екранізацію «Пригод барона Мюнхгаузена» (на вибір). Чим ця стрічка відрізняється від казок про Мюнхгаузена, які ви читали?

Персонажі літературних казок на картинах та ілюстраціях

Як цікавий творчий матеріал митців-ілюстраторів завжди приваблювали проникливі, багаті на тонкі деталі казки Андерсена.

Георгій Нарбут (1886–1920) – видатний майстер графіки, автор перших українських державних знаків (банкнот і поштових марок), проекту герба Української держави й, на жаль, незавершеної «Української абетки». Творчий почерк цього художника, зокрема його оригінальний візерунок, запам'ятовується назавжди й упізнається з першого погляду. Ілюстрації Нарбута до казки Андерсена «Соловейко» (1912 р.) вирізняються бездоганною графічною точністю, витонченістю ліній і декоративною вишуканістю.

Г. Нарбут. Ілюстрації до казки «Соловейко»

1. Перегляньте ілюстрації Нарбута до казки «Соловейко». Укажіть на елементи, що демонструють особливості книжкової графіки митця: декоративність, чіткість контурів, контрастність.

Кадри з кінофільму «Казка про зоряного хлопчика»
(режисер Л. Нечасів, 1983 р.)

Хлопчик-зірка на кіноекрані

У 1983 р. радянський режисер Леонід Нечаєв зняв кінострічку «Казка про Зоряного хлопчика». У ній сюжет казки «Хлопчик-зірка», збагачений образами інших казкових творів Вайлда, переосмислено як науково-фантастичну історію.

У кінофільмі йдеться про далеку цивілізацію, що досягла нечуваного технічного прогресу й позбулася всіх пристрастей, але несподівано постала перед проблемою: з планети Земля до неї котяться хвилі енергії людських почуттів. Аби вирішити цю проблему, на Землю відправлено немовля з холодною душею. Воно мало вгамувати надто палкі серця людей. Це й був Хлопчик-зірка.

1. Які сюжетні відхилення від літературного джерела ви помітили у фільмі? Чим, на вашу думку, зумовлено таке осучаснене прочитання творів О. Вайлда?
2. Чи збіглися ваші уявлення про зовнішність Хлопчика-зірки з баченням режисера?

Творчо повторюємо та узагальнюємо прочитане

1. Як називається казка про хлопчика, якого покарано за відмову від власної матері? Укажіть її автора.
2. Визначте основну думку казки «Снігова королева».
3. Установіть, з якого твору походить цитата: «Як ти вчинив зі мною, так я вчинив з тобою»? Що вона означає?
4. **Робота в групах. Завдання для першої групи.** Порівняйте образи Хлопчика-зірки та Яцуса з казки «Цвіт папороті». Визначте в них спільне та відмінне. **Завдання для другої групи.** Порівняйте сюжети казок «Снігова королева» та «Хлопчик-зірка». Що в них спільного? **Завдання для третьої групи.** Уявіть, що Кая викрала не Снігова Королева, а Королева Спеки. Яким міг би бути сюжет такої казки? Зробіть на його основі театральну виставу або мультфільм.
5. Перечитайте опис лісу, яким розпочинається казка Вайлда «Хлопчик-зірка». Які деталі увиразнюють казковість зимової природи?
6. На прикладах прочитаних творів поясніть зв'язок літературних казок з фольклорними.
7. **Мандрусмо інтернетом.** Підготуйте чотири слайди для презентації ілюстрацій до будь-якої відомої вам казки Г. К. Андерсена або О. Вайлда.
8. Напишіть твір-роздум на тему «Хибні й справжні цінності людського життя в літературних казках».

ЧАСТИНА 3

У СВІТІ ПРИРОДИ

У цій частині ви дізнаєтеся:

- чи може людина вважати себе царем природи й що таке екомислення;
- чому вовка Лобо називали володарем Курумпо;
- якими бувають поетичні пейзажі;
- як коник, цвіркун та жук стали героями віршів;
- якого кольору врожай;
- що таке пейзажна лірика, рима та ритм;
- а також для чого потрібні порівняння, метафори та епітети в поезіях.

РОЗДІЛ 1

ПРИРОДА В ЛІТЕРАТУРІ

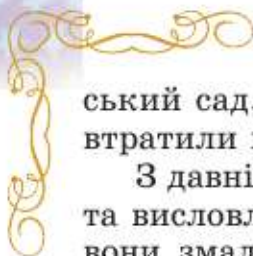

Літературна розминка

Згадайте, у яких літературних творах, вивчених у цьому навчальному році, зображено природу. Як саме її змальовано? Як відчувається поруч із нею людина?

Непрості стосунки людини та природи – одна з найдавніших і найважливіших тем світової літератури.

Уже на перших сторінках Старого Заповіту, в історії про створення світу та перших людей, перед нами постає яскрава, сповнена руху й життя картина природи, що охоплює Всесвіт від безкінечного неба до підводної глибини. Чітко визначено в цій оповіді також місце, яке посідає людина в царині природи. З одного боку, із самого початку людина – частинка природного світу. А з другого – найвище, улюблене творіння Бога. Саме їй подаровано неозоре багатство природи. І саме її наділено правом господарювати на землі. Це про новостворену людину сказано в Біблії: «...І нехай панує над рибою морською, і над птаством небесним, і над скотиною, і над усяким диким звіром, і над усяким гадом, що повзає по землі». А втім, з біблійних оповідей ми дізнаємося також про те, що першим людям подаровано чудовий рай-

ський сад, у якому були рослини й звірі, проте Адам і Єва втратили його через свою провину.

З давніх-давен письменники шукають єдності з природою та висловлюють захват її красою. З невичерпною фантазією вони змальовують краєвиди рідного краю, зміну пір року, життя звірів і птахів, образи бурі або зоряного неба. Нерідко митці бачать у природі не лише взірці краси, а й утілення мудрості. Великий італійський художник Леонардо да Вінчі (1452–1519), який досліджував закони природи, аби створювати якомога достовірніші картини, стверджував: «Природа так подбала про все, що ти скрізь можеш в неї навчатися».

Водночас людство завжди намагалося підкорити собі природу, домогтися необмеженої влади над нею, зазирнути в її таємниці, дістатися неба й морської глибини, досягнути її закони, здобути й використати її багатства. Мрія про безмежну владу над природою набула особливої ваги у XX столітті, коли людина, почувавшись безперечним царем природи, почала надто рішуче втручатися в природне життя. І це, на превеликий жаль, не лише руйнувало довкілля, але й створило серйозні загрози для життя самого людства.

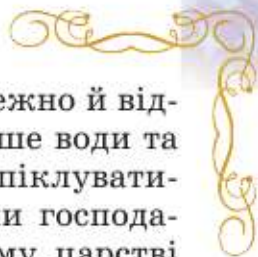

Авторитетна цитата

Про ці небезпеки голосно попереджає зокрема й література. Як похмура пересторога лунають слова відомого письменника-фантаста **Рея Дугласа Бредбері (1920–2012)**: *«Людам треба нагадувати, що на землі їм відведено дуже мало місця, що вони живуть серед природи, яка легко може забрати назад усе, що дала людині; їй не важко здмухнути нас із лиця землі одним подихом чи затопити водами океану – просто так, аби показати людині: вона не така вже могутня, якою себе вважає. (...) Коли ми постійно не відчуватимемо її поряд із собою вночі, ми забудемо, яка вона грізна й могутня. І тоді природа одного чудового дня прийде й поглине нас».*

Численні природні катастрофи, спричинені зухвалим і недбалим ставленням людини до природи, змусили сучасне суспільство замислитися над пошуком шляхів для порятунку Землі. Йдеться про виховання нового екологічного¹ мислення,

¹ Екологічний – прикметник від слова «екологія». Екологія – відносини між живими організмами та довкіллям, а також наука, що вивчає ці відносини.

або екомислення. Воно спонукатиме кожного бережно й відповідально ставитися до природи: витрачати менше води та електричного струму, не залишати сміття в лісі, піклуватися про тварин. Інакше кажучи, бути дбайливими господарями, а не егоїстичними хижаками в гостинному царстві природи.

І тут художня література – великий помічник. Адже вона навчає нас чути голоси звірів і птахів, відчувати настрій морської хвилі й зрештою відкривати світ природи в його розмаїтті, величі та ніжності.

Перевірте себе

1. Як можна схарактеризувати стосунки людини та природи? Обґрунтуйте відповідь прикладами з літературних творів, які ви раніше прочитали.
2. Чи погоджуєтеся ви з процитованими в розділі словами Рея Бредбері? Поясніть вашу думку.
3. Що таке екомислення? Як художня література може допомогти в його поширенні?
4. **Мандруємо інтернетом.** Знайдіть у Мережі висловлювання письменників та мислителів про природу. Прокоментуйте своє ставлення до них.

РОЗДІЛ 2

ЗАХИСНИК «НАШИХ ПЕРНАТИХ І ВОЛОХАТИХ РОДИЧІВ»

Літературна розминка

1. Якими постають тварини в казках? Чим відрізняються казкові оповідки про тварин від творів, у яких викладено реальні історії про них?
2. Як ви гадаєте, що має знати й уміти письменник, аби реалістично змалювати життя тварин?

«Тварини, яких я знав» – так називалася перша книжка Сетона-Томпсона. Темі, зазначеній у заголовку цієї збірки, письменник був відданий упродовж усього життя і саме їй завдячує славою вірцевого живописця світу природи. Збірка оповідань «Тварини, яких я знав», за словами автора, «започаткувала новий, реалістичний напрям у літературі»

Ернест Сетон-Томпсон (1860–1946)

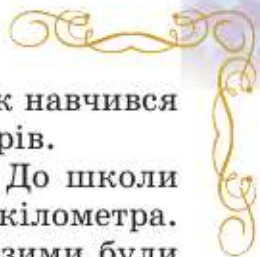
про тварин». «У ній уперше, – зауважив письменник, – правдиво змальовано поведінку тварин. До цього часу були відомі лише байки, казки про тварин та оповідання, де тварини розмовляють і поводяться, як люди, одягнені в шкури звірів».

Ернест Сетон-Томпсон (ім'я за народження – Ернест Еван Томпсон) з'явився на світ 14 серпня 1860 р. в британському приморському містечку Саут-Шилдс. На цій землі здавна жили його предки – вихідці із Шотландії, які володіли кораблями. Дідівськими слідами пішов і батько письменника. На зароблені морською торгівлею гроші він побудував для своєї дружини й десятиох синів просторий кам'яний будинок.

Зростаючи в мальовничій місцині, Ернест щиро цікавився життям природи. Його дитинство було багате на маленькі відкриття і незабутні враження. Глибоко запали в хлоп'ячу душу й почуті від матері сімейні легенди. Найбільше Ернеста захоплювали історії про Непереможного Джорді. *«Він, – згодом писав Сетон-Томпсон у книжці “Мое життя”, – уславився своїми видатними подвигами в битвах за Шотландію. Часто в життєвих битвах, коли (...) згасав останній промінь надії, я згадував розповіді матері про відважного предка й казав собі: “Він ніколи не здавався, ніколи не зазнавав поразки, і я так само маю вийти переможцем”. І завжди ця думка підносила мої сили, сповнювала впевненістю моє серце, а потім приносила перемогу...»*

Здавалося, життя мало котитися надійною колією багато років. Однак до прикладу героїчного пращура Ернестові довелося звернутися доволі рано. Коли хлопчикові виповнилося шість років, батькові справи пішли шкереберть. У пошуках кращої долі родина перебралася до Канади й почала займатися фермерством. Виснажливої фізичної роботи вистачало на всіх, тож певні обов'язки було покладено й на Ернеста.

Батько намагався заощадити кожен копійку, тому на розваги для синів не витрачався. Іграшки вони робили самі,

у домашній майстерні. Так майбутній письменник навчився вирізати з дерева своїх улюбленців – птахів і звірів.

Того самого року Ернест розпочав навчання. До школи він діставався пішки, долаючи понад півтора кілометра. У морози хлопчикові велося особливо важко. А зими були суворими й тривалими. Одного разу малий ледь не замерз дорогою. Від загибелі його врятував старший брат. Так, крок за кроком, Ернест учився не здаватися і долати скрутні життєві обставини.

Сетон-Томпсон рано почав вести щоденник, у якому ретельно записував спостереження над природою. До кінця його життя зібралося п'ятдесят грубих томів таких нотаток.

Із записника Мумі-троля

Якось Ернест прочитав повідомлення про вихід книжки «Птахи Канади». Не зволікаючи, схвилюваний хлопець кинувся до книгарні й одразу ж помітив видання у вітрині. За тогочасними мірками воно коштувало дуже дорого – цілий долар. Таких грошей Ернест не мав, а допомоги від батька годі було й чекати. Аби самостійно заробити потрібну суму, хлопець продав пару кролів, допоміг по господарству сусідам, наловив комах для колекції однієї англійки, а потім упродовж двох місяців за спеціальну «премію» змагався з братом у рубанні дров. Нарешті гроші було зібрано. Придбавши книжку, якою так довго марив, юнак почувався найщасливішою людиною у світі. ~~~~~

Прагнучи розгадати таємниці життя птахів і звірів, Ернест мріяв стати вченим-природознавцем, або, як тоді говорили, натуралістом. Однак батько мав інші плани на майбутнє сина. Помітивши здібності хлопця до малювання, Томпсон-старший вирішив, що саме цим і варто заробляти на життя. Сперечатися з батьком у родині не наважувався ніхто, тож юнак вирушив вивчати образотворче мистецтво.

Завдяки таланту й старанності Ернест досяг неабияких успіхів. Щоправда, найкраще в молодого художника виходили тварини, у зображенні яких він вправлявся з великим задоволенням.

Здобувши освіту, а отже й можливість самостійно вирішувати власну долю, Ернест усе ж таки обрав шлях ученого-

Малюнки *Е. Сетона-Томпсона*

натураліста. Він багато мандрував, тривалий час жив у лісах і преріях¹. Не раз приклад Непереможного Джорді допомагав йому знаходити вихід зі складних ситуацій, долати небезпеки й уперто прямувати до своєї мети.

Зрештою Сетон-Томпсон став знаним науковцем, автором ґрунтовних праць із зоології. У Канаді він отримав посаду державного натураліста, а в США його наукові досягнення відзначено престижною нагородою Національної академії наук – медаллю Даніеля Жиро Елліота.

Та не менш значущим був письменницький доробок Сетона-Томпсона. Він написав десятки чудових художніх книжок про звірів і птахів. Природа була головною *темою* його творів, а любов до природи – їхньою основною *ідеєю*.

Широкі знання про довкілля, тонкі спостереження над психологією тварин, багатий особистий досвід життя серед дикої природи – усе це втілювалося в яскравих і містких *оповіданнях*, які завоювали серця читачів з усього світу.

Словник Мудрого Тнома

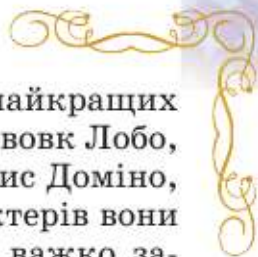
Оповідання – невеликий за обсягом прозовий твір, у якому зазвичай описано один епізод із життя героя.

Тема – те, про що йдеться в художньому творі.

Ідея – основна думка художнього твору. ~~~~~

Головні герої оповідань Сетона-Томпсона – звірі й птахи – змальовані з великою любов'ю і ніжністю. Кожен із цих персонажів випромінює часточку краси й мудрості природи. Кожен з них – особистість, що має власну долю і зазнає

¹ *Прерія* – широка рівнина зі степовою рослинністю в Північній Америці.

життєвих випробувань. Такими постають герої найкращих творів письменника: мустанг-винохід¹, пес Бінго, вовк Лобо, бультер'єр Снап, ведмежа Джонні, чорно-бурий лис Доміно, поштовий голуб Арно... За силою почуттів і характерів вони не поступаються людям. Тому, напевне, до них важко застосувати поширений вислів «брати наші менші». Радше назвати їх «нашими волохатими й пернатими родичами», як це зробили письменники Віталій Біанкі та Микола Сладков у статті про канадського митця.

Авторитетна цитата

У статті В. Біанкі й М. Сладкова про Сетона-Томпсона є такі слова: *«Він не боявся малювати життя лісів, гір, прерій таким, як воно є, з усією його жорстокістю. Нерідко його герої-тварини гинуть наприкінці оповідання.*

Але це – правда життя. Усі герої цього життєлюбного письменника – такі повнокровні, що, хоч би якою трагічною була їхня смерть, вона розчиняється в загальному плині могутнього земного життя і ніколи не залишає після себе відчуття глухого кута».

Книжки Сетона-Томпсона вражають розмаїттям і точністю пейзажів.

Словник Мудрого Тнома

Пейзаж – опис природи в художньому творі. ~~~~~

Примітно, що здебільшого в загибелі героїв Сетона-Томпсона винні люди. Мисливець зі зброєю в руках, на думку письменника, здатен знищити все прекрасне в природі. Тривогою про долю природного світу й прагненням захистити кожну звіринку пройняті всі твори канадського автора.

Із записника Мумі-троля

Сетон-Томпсон власноруч ілюстрував свої оповідання про тварин. Його малюнки почасти нагадують точні замальовки натураліста. Однак водночас вони передають характери й настрої зображених персонажів, а тому мають самостійне художнє значення. Побіжні, але виконані з любов'ю

¹ *Винохід* – кінь (або інша тварина), який бігає, водночас виносячи вперед дві ліві або дві праві ноги.

малюнки письменника – наочне доповнення до його літературних текстів.

Отже, у книжках Сетона-Томпсона поєдналися три його таланти: ученого-природознавця, письменника й художника.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство та юність Сетона-Томпсона. Які здібності, захоплення і риси характеру майбутнього письменника виявилися в той час?
2. Як на літературну творчість канадського письменника вплинули його освіта й професійна діяльність?
3. Як називалася перша книжка Сетона-Томпсона? На чому наголошує ця назва? У чому вбачав новизну своєї збірки сам автор?
4. Дайте визначення понять «оповідання», «пейзаж», «тема», «ідея».
5. **Мандруємо інтернетом.** Знайдіть інформацію на одну з тем (на вибір): 1) «Природа Північної Америки у творах Е. Сетона-Томпсона»; 2) «Е. Сетон-Томпсон – ілюстратор власних книжок». Складіть простий план до обраної теми й підготуйте на його основі розповідь.

ЛОБО¹ – ВОЛОДАР КУРУМПО

(Скорочено)

I

Ілюстрація
В. Горбатова

Курумпо – велика скотарська округа на півночі Нью-Мексико. Це край соковитих пасовищ, де вигулюють незліченні стада, край високих гір, грімкотливих потоків, що впадають у річку Курумпо, від якої і походить назва місцевості. Могутнім володарем, чия свавільна влада простяглася на весь край, був тут старий сірий вовк.

Старий Лобо, або Володар Лобо, як його називали мексиканці, був ватажком зграї сірих вовків, що спустошували долину Курумпо впродовж багатьох років. Усі місцеві

¹ Лобо – у перекладі з іспанської «вовк».

скотарі та пастухи добре знали цього хижака. Кожні відвідини Лобо і його вірної зграї наганяли смертельний жах на тварин і викликали напад безсилої люті в їхніх господарів. Старий Лобо – справжній велетень – був надзвичайно дужим і хитрим звіром. Його нічне виття враз розпізнавали всі тутешні люди. Звичайний вовк годинами вив обіч пастушого табору, і ніхто на те не зважав, а коли луна доносила з ущелини могутнє виття старого ватажка, пастухів огортав неспокій: вони готувалися дізнатися вранці про нові безчинства сірої ватаги.

Зграя Лобо була невеликою. Я не міг зрозуміти чому. Звичаєм навколо такого виняткового в усьому звіра завжди збирається чималий гурт. Може, він сам не хотів збільшувати ватаги, а може, усіх відлякувала його аж надто лиха удача. Без сумніву одне: протягом останніх років його панування в нього було лише п'ятеро підлеглих, кожен з яких зажив слави своїми величезними розмірами.

Особливо виділявся помічник Лобо, справжній гігант, але й він поступався перед ватажком силою і завзяттям.

Кожен член ватаги мав свою характерну рису. Одного красивого білого вовка мексиканці звали Бланкою¹. Гадали, Бланка – самиця, подруга Лобо. Інший вовк, рудої масті, відзначався нечуваною спритністю. Ходили чутки, буцім він легко наздоганяв прудконогого антилопу.

Життя вовків тісно перепліталось із життям скотарів, тим-то не дивно, що вони прагнули будь-що і якнайшвидше

Малюнки *Е. Сетона-Томпсона*

¹ *Блánка* – у перекладі з іспанської «біла».

спекатися зграї. Кожен скотар ладен був віддати чимало молодих бичків за скальп¹ бодай одного вовка з ватаги Лобо.

Тим часом сіроманці насолоджувалися полюванням, зневажаючи всі виверти мисливців.

Вони ніби глузували з них, нехтуючи отруєною приманкою, і збирали й далі, принаймні останні п'ять років, данину зі скотарів Курумпо в розмірі однієї корови щодня. Отже, здобич зграї становила, за грубими підрахунками, щонайменше дві тисячі добірних голів.

Застаріле поняття, що вовк завжди голодний і пожирає все поспіль, у цьому разі насправді не було так, бо ці свавільники були дорідні, угодовані, ситі та ще й вередливі до харчу. Вони ніколи не торкалися тварини, що здохла сама або сконала в пошесть, гребуючи навіть тією, що її забив скотар. Свій вибір зупиняли на гладкій телиці, яку щойно самі зарізали, ласували лише найніжнішою частиною. Старою коровою чи бугаєм просто гидували. Відомо також, що вони не любили баранини, однак часто, розважаючись, загризали овець. Якось уночі, у листопаді 1893 року, Бланка й рудий вовк, охочі до таких забав, вигубили двісті п'ятдесят овець, навіть не скуштувавши їхнього м'яса.

За голову Лобо було призначено велику нагороду. Навмисно для нього розкидали кругом отруєне м'ясо, але він ніколи не схибив: завжди непомірно розпізнавав приманку.

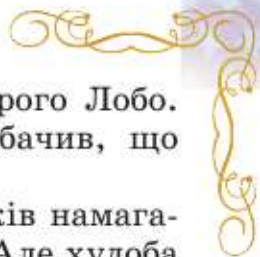
Лобо боявся лише вогнепальної зброї. Він знав, що всі тутешні чоловіки носять із собою рушниці, тим-то ніколи не нападав на людину й усіляко уникав зустрічі з нею. Непорушним законом для зграї був порятунок втечею, хоч

Ілюстрація В. Горбатова

би на якій відстані майнула людська постать. Звичка Лобо дозволяти вовкам жертви лише здобич, яку самі вполювали, не раз ставала їм у великій пригоді, а гострий нюх ватажка завжди визначав людський запах і давав їм можливість уникнути неминучої загибелі.

¹ Скальп – шкіра з волоссям, знята з голови подоланої людини чи звіра; доказ перемоги.

Якось один ковбой почув могутній клич старого Лобо. Покрадьки він наблизився до улоговини й побачив, що зграя оточила невелику череду корів.

Лобо сидів на пагорбі, а Бланка й решта вовків намагалися відбити від стада телицю, вибрану на обід. Але худоба згуртувалася в коло й виставила до ворога суцільний ліс рогів. Однак оборона не була щільною: кілька передніх корів, настрахані наскоками грізного суперника, рвалися всередину. Саме через цей злам в обороні вовкам удалося поранити облюбовану телицю.

Терпець Лобо урвався, з горла вихопилося глухе виття, він стрімголов помчав на череду. Очманіла від переляку череда сахнулася і розпалася навпіл. Лобо з розгону увірвався в розколину. Корови кинулися врозтіч, наче відламки розірваної вибухом бомби. Обрана жертва й собі рвонула бігти, але кількома стрибками Лобо наздогнав її, люто вп'явся в горло і, угрюзаючи в землю лапами, різко спинився. Від могутнього ривка телиця повалилася, задерши ратиці догори. Лобо теж перекинувся на спину, але миттю скочив на ноги. Зграя в лічені хвилини прикінчила нещасну телицю.

Старий ватажок не брав участі в розправі. Він повалив жертву й усім своїм виглядом, здавалося, говорив: «Чому ніхто з вас не зробив так само, а лише марно гаяв час?»

Ковбой з голосним гиканням помчав на вовків, і ті кинулися навтьоки. Ковбой тут-таки посипав зарізану тушу стрихніном¹ у трьох місцях і подався геть, упевнений, що зграя повернеться за здобиччю.

Наступного ранку, коли він прийшов поглянути на сподівані трупи, з'ясувалося, що вовки й справді ласували телицею, але перед тим старанно відокремили й викинули геть усі отруєні частини.

Страх перед ватагою Лобо дедалі зростав. Щороку винагорода за його голову підвищувалася, аж поки сягнула нечуваної суми – тисячі доларів. За людську голову, голову небезпечного злочинця, призначалася набагато менша ціна. (...)

Найкращі мисливці намагалися впіймати Лобо. Вони вдавалися до всіляких хитрощів, але вовк щоразу виявлявся розумнішим й оминав їхні засідки.

¹ *Стрихнін* – сильна отрута.

Літературний практикум

1. Яке враження справив на вас Лобо?
2. Знайдіть у тексті першу згадку про ватажка вовків. Як характеризує автор свого героя?
3. Наведіть епізоди, у яких Лобо виявляє неабиякий розум, тонкий нюх і дивовижну обережність.
4. Як місцеві жителі ставилися до Лобо? Розкажіть про їхні спроби позбутися хижака.

II

Я не надто йняв віри розповідям ковбоїв, аж поки восени 1893 року випала нагода стрітися із сірим пронозою¹ і вивчити його краще, ніж інші.

За кілька років до цих подій (...) я частенько полював на вовків. Відтоді змінив заняття на інше, що прикувало мене до письмового столу й стільця. Мені доконче потрібен був рухливий спосіб життя, тим-то, коли мій давній друг – фермер з Курумпо – запросив приїхати до нього й спробувати покласти край розбійницьким нападам сірої зграї, я погодився без вагань, радіючи можливості познайомитися з її ватажком.

Аби ліпше вивчити місцевість, я багато їздив верхи. Часом мій проводир показував на кістяк тієї чи тієї тварини, що на нім поприсихало сухе шкураття, і говорив: «Це його робота».

Я зрозумів: шкода й думки вполювати Лобо в горах верхи на коні. Лишалось єдине – капкани й отрута. Та нам бракувало достатньої кількості капканів, тим-то я вдався до отрути.

Не описуватиму з усіма подробицями десятки хитромудроців, на які я пускався, щоб обвести «вовка-перевертня». Годі було знайти таку суміш стрихніну, миш'яку, синильної кислоти, якої б я не випробував як отруту для Лобо. Годі було знайти такий сорт м'яса, якого б не підкинув цьому лиходію для приманки. Минали дні, а мої зусилля ішли нанівець. Старий пройдисвіт був хитріший. (...)

Нарешті прибули довгождані капкани. Я та ще двоє мисливців тиждень, не шкодуючи сил, поралися з ними, аби їх поставити. Робили все, що, на наш погляд, могло сприяти успіхові.

¹ Проні́за – спритна, хитра людина (або інша істота); пронира.

Наступного дня, коли я поїхав оглянути капкани, тут-таки натрапив на сліди Лобо, що в'юнилися від одного пристрою до іншого. Сліди розповіли історію його нічних походеньок.

Він шастав у темряві й, хоч капкани були ретельно замасковані, відразу викрив перший з них. Лобо наказав

Ілюстрація В. Горбатова

зграї зупинитися, а сам заходився розгрібати землю навколо, доки розкопав і капкан, і ланцюг, і колоду. Лобо перебігав від капкана до капкана і з кожним робив те саме. Невдовзі я помітив: старий проноза спинявся і збочував щоразу, помічаючи на дорозі якийсь підозрілий предмет.

Тоді в мене визрів новий план. Я розставив капкани у формі літери «Н». Замаскував їх уздовж обох боків стежки, а один поставив, мов поперечку для літери, посередині. Спливали дні. Я визнав, що вкотре мене спіткала невдача.

Лобо вільно біг стежкою і вже був між двома паралельними рядами капканів, як завважив «поперечку». Старий пройда зупинився саме вчасно.

Як він здогадався – не знаю. Певно, якийсь добрий звіриний янгол літав над ним й охороняв від небезпеки, що чигала на нього. Лобо не збочив ні на дюйм¹ уліво чи вправо, обережно, повільно позадкував, ставлячи кожную лапу у свій попередній слід, доки опинився в безпечному місці. Перегодом обійшов капкани з іншого боку й задніми ногами заходився загрибати землю, так що камінняччя і грудки летіли навкруг, аж поки механічні пружини спрацювали й заклацнулися.

Точнісінько так само він робив і в інших випадках. Попри всі мої хитромудрі виверти Лобо ні разу не схибив, неухильно обминав небезпеку, розв'язуючи всі мої головоломки, і досі чинив би він свої спустошливі набіги, якби глибока прихильність до подруги не занастила його, поповнивши іменем сіроманця довгий список героїв, що були нездоланні наодинці й загинули через необережність друга, якому сліпо довіряли.

¹ Дюйм – міра довжини, що дорівнює 2,4 сантиметра.

III

Ілюстрація
В. Горбатова

Я не раз помічав, що в зграї Лобо не все гаразд. Скажімо, чому попереду слідів ватажка видно відбитки меншого вовка? Я не міг збагнути причини, та ось один ковбой мені сказав:

– Бачив їх сьогодні. Стрій порушує і відривається від зграї Бланка.

Отже, Бланка – справді самиця. Жоден вовк-самець не дозволить собі йти попереду ватажка, інакше накладе життям.

Це наштовхнуло мене на новий план.

Вовки мали за звичку підходити до кожної туші, що траплялася їм на шляху, навіть не маючи наміру їсти. Я сподівався, що ця їхня звичка стане мені в пригоді, хоча здогадувався,

що Лобо розкусить мою хитрість з м'ясом і заборонить зграї наблизитися до нього, але я покладав великі надії на голову, яка мала цілком безневинний вигляд.

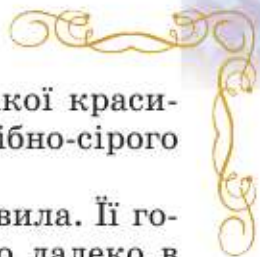
Наступного ранку я вирушив обстежити капкани. Яка радість! Земля навколо них була густо поцяткована свіжими вовчими слідами, а місце, де лежала голова з капканом, було порожнє.

Побіжний огляд слідів переконав, що Лобо справді не дозволив зграї наблизитися до м'яса, але один, менший вовк, легковажно підійшов понюхати голову, що лежала осторонь, і потрапив у сталеві лабети.

Ми подалися слідами й за миль¹ побачили цього горопашного вовка – Бланку. Зауваживши людей, вовчиця надала бігу, але голова телиці, що важила понад п'ятдесят фунтів², добряче їй заважала. Однак Бланка сильно випередила мого помічника, який ішов пішки. Ми перехопили її поблизу скелястого узгір'я: голова телиці міцно застрягла рогами між камінням.

¹ Мілья – тут: міра довжини, що дорівнює 1609 м.

² Фунт – тут: міра ваги, що дорівнює 453,6 г.

Ніколи раніше не доводилося мені бачити такої красивої вовчиці. М'яка густа шерсть Бланки була срібно-сірого відтінку.

Вона обернулася, готуючись стати до бою, і завила. Її голос був сповнений розпачу. Луна відкотила його далеко в гори. Неподалік з ущелини басовитим виттям озвався вірний Лобо. То був останній поклик Бланки: ми підступали ближче, біла вовчиця мала берегти сили, щоб боронитися.

Невдовзі сталася неминуха трагедія, від згадки про яку мені стає моторошно. Кожен з нас накинув на шию приреченій тварині ласо й погнав коня в протилежний бік. Мотузки зашморгнулися, кров хлюпнула з горла Бланки, очі оскляніли, кінцівки витягнулися і знерухоміли. Ми поскакали додому, волочачи мертву вовчицю, і раділи, що завдали зграї Лобо першого смертельного удару.

Дорогою ми чули тужливе завивання. Старий ватажок блукав мов неприкаяний, сподіваючись знайти Бланку. Він-бо не хотів її кидати, але нічим не міг зарадити біді, порятувати; страх перед вогнепальною зброєю глибоко сидів у ньому.

Цілий день ми чули виття: у безнадійних пошуках вовчиці минав час. Я сказав одному з ковбоїв:

– Тепер я певен, що Бланка була його подругою.

Надвечір Лобо став ніби наближатися до нашої ущелини: його виття чимраз ближчало. Як разюче воно змінилося. Войовничий клич воїна-звитяжця, хижу лють і нескореність заступили відчай, горе й глибокий сум.

Лише проти ночі він, певно, знайшов місце, де сконала Бланка: протяжливий стогін вихопився з грудей Лобо. Від його скорботи хололо в серці. Я ніколи б не повірив, що відчуватиму таке гостре почуття жалю до нього. Суворі, стримані ковбої не уявляли, щоб вовк так гірко побивався. Лобо зрозумів, що сталося: земля на тому місці була скривавлена.

Він побіг слідами наших коней аж до ранчо¹ мого друга. Що гнало його – жадоба помсти чи сподівання знайти там Бланку, – не знаю. Принаймні частково відплатити за кривду йому вдалося. За п'ятдесят ярдів² від воріт ранчо він напав на нашого сторожового собаку й роздер сердегу на шматки. Очевидно, Лобо приходив сам, на ранок я не помітив більше

¹ *Ранчо* – тваринницька ферма.

² *Ярд* – міра довжини, що дорівнює 91,44 см.

нічиїх слідів. Він знавісніло гасав навколо ранчо, утративши страх. Я чекав на це й понаставляв по всьому пасовиську багато нових капканів. Перегодом переконався, що він таки попався в один, але завдяки своїй могутній силі вирвався зі сталевих лещат.

Я був переконаний, що Лобо ганятиме довкіл, доки відшукає труп Бланки, тож усі зусилля спрямував на те, щоб покінчити з ним, перш ніж він угамується і назавжди покине місце. Я зрозумів, що припустився великої помилки, коли вбив білу вовчицю і не скористався нею як живою приманкою, тоді б мені вдалося заскочити Лобо тієї-таки ночі.

Я зібрав усі капкани – сто тридцять міцних сталевих вовчих пасток – і поставив їх по чотири вздовж усіх стежок, які вели в ущелину. Кожен капкан окремо кріпився до колоди, а кожна колода й собі окремо прикидалася землею. Маскуючи їх, я ретельно знімав дерен, клав його на полотно, щоб, закінчивши роботу, знову покласти на місце, аби старий вовк не помітив бодай найменшого сліду людини.

Коли капкани були надійно сховані, я протяг між ними труп бідолашної Бланки. Потім відтяв вовчиці одну лапу й наслідив нею над кожним капканом. Я вдавався до всіляких хитрощів і вживав усіх пересторог, аби забезпечити успіх.

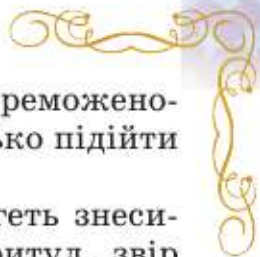
Пізно ввечері я повернувся додому. Уночі мені чувся голос Лобо, але я не був того певен. Назавтра згуслі вечірні сутінки не дали мені об'їхати всієї північної частини ущелини й довідатися щось про старого ватажка. За вечерею один з ковбоїв сказав:

– Уранці худоба в північній ущелині чогось страшенно ревля. Може, у капкан упіймалася якась звірина?

Лише пополудні наступного дня мені пощастило дістатися до вказаного місця. Ще здалеку я побачив велику сіру тінь, яка, щойно я з'явився, підвелася із землі, марно намагаючись метнутися кудись убік. Переді мною виріс сам Лобо, могутній володар Курумпо, міцно стиснутий сталевими лещатами.

Безталанний герой! Він ні на мить не припиняв пошуків своєї подруги, натрапив на її слід, сліпо, не роздумуючи, кинувся вперед і потрапив у пастку.

Чотири капкани намертво стиснули ув своїх сталевих обіймах чотири лапи звіра, а густа мережа слідів на землі

свідчила про те, що худоба збиралася навколо переможеного кривдника, щоб поглузувати з нього, але близько підійти не наважувалася.

Два дні й дві ночі пролежав він прикутий і геть знесилився. Та коли я підійшов до нього майже впритул, звір підвівся, шерсть на ньому наїжилася. Востаннє я почув його могутній, оглушливий голос. Він завив, скликаючи своїх підданців. Але ніхто не озвався, не прибіг на поміч. І тоді він зібрав останні сили й кинувся на мене. Марно. Кожен капкан важив щонайменше триста фунтів. Лобо був безсилий проти них.

Він скреготав могутніми іклами, кусаючи ненависні ланцюги, а коли я спробував торкнутися до нього рушницею, схопив її зубами й залишив на ній глибокі прим'ятини. Очі звіра потемніли від люті й ненависті, щелепи грізно клацали, але мене й коня, що тремтів від страху, годі було дістати. Лобо сильно виснажився від голоду й втрати крові й невдовзі знесилено впав на землю.

Щось схоже на жалість ворухнулося в мене в грудях, коли я збирався вчинити з ним те, що він звично робив зі своїми жертвами.

– Старий невгамовний свавільнику! Герою незліченних спустошливих набігів! – сказав я, звертаючись до нього. – За хвилину ти станеш купою мертвечини. Так буде справедливо!

Ласо майнуло в нього над головою.

Але ватажка не так легко було обдурити. Перш ніж петля зашморгнулася в нього на шії, він на льоту схопив її зубами, легко перекусив і кинув під себе.

Звісно, я мав напихваті рушницю, але мені шкода було псувати його чудову шкуру. Тож я погнав коня до табору й повернувся з ковбоєм і новим ласо. Ми кинули вовку цурпалок, який він міцно схопив зубами, і перш ніж Лобо встиг випустити його, наші ласо просвистіли в повітрі й упали йому на шию. Промінь життя поволі згасав в очах могутнього володаря Курумпо.

Ілюстрація В. Горбатова

Я гукнув до свого помічника:

– Стривай! Захопимо його живцем і відвеземо до табору.

Лобо так знемігся, що ми легко просунули йому в пащу товсту палицю, пообсндовували щелепи міцним мотуз'язччям і прив'язали до палиці. Палиця тримала мотузку, мотузка – палицю. Так ми убезпечили себе від грізного звіра. Лобо вгамувався і байдуже позирав на нас, наче хотів сказати: «Ваше зверху. Ви здолали мене. Тож робіть зі мною, що хочете!..»

Відтоді він перестав нас помічати.

Ми надійно зв'язали йому ноги. Лобо не загарчав, не завив, навіть не підвів голови. Хекаючи, ми ледве завдали вовка коневі на спину. Лобо дихав рівно й спокійно, мов уві сні. Очі знову стали ясними й чистими. Але на нас вони не дивилися. Погляд його линув у далечінь, обіймав колишні володіння, де щасливилося йому та його грізній зграї.

Ми їхали поволі й незабаром дісталися до ранчо. Накинули на Лобо ошийник, сталевими ланцюгами прип'яли його до стовпа на пасовиську й розв'язали йому ноги. (...)

Я поставив перед ним воду й м'ясо, але він навіть не повернув голови. Лежав нерухомо, жовтаві очі пильно дивилися на вхід в ущелину, у прерії, широкі й безкраї. Він не здригнувся і тоді, коли я доторкнувся до нього. Сонце сідало за обрій, а Лобо невідривно дивився вдалину. Я сподівався, що вночі старий ватажок скликатиме свою зграю, навіть приготувався до цього. Але він уже кликав її в скрутну мить, і ніхто не прибіг на допомогу. Більше він кликати не схотів.

Кажуть, лев, який позбувся сили, орел, що втратив волю, і голуб, котрого розлучили з подругою, гинуть від розбитого серця. Тож чи можна було сподіватися, що серце цього нескореного свавільця стерпить потрійний удар? Він утратив і силу, і волю, і подругу.

Коли зарожевів світанок, Лобо лежав так само спокійно, немовби спочивав. Але старий ватаг уже був мертвий.

Я зняв ланцюг з його могутньої шиї. Один з ковбоїв допоміг мені відтягти труп у повітку, де лежала й Бланка. Ми поклали Лобо поруч із нею, і ковбой сказав:

– Нарешті ти знайшов її. Тепер ви знову разом.

Переклад Лариси Боженко

Запитання і завдання до прочитаного уривка

1. Які спостереження за поведінкою вовків підказали оповідачу успішний план подальшого полювання? На чому ґрунтувався розрахунок мисливця?
2. Що відчував оповідач у хвилини перемоги над Бланкою? А як сприйняли цю подію ви?
3. Як змінилася поведінка Лобо після втрати подруги? Які деталі свідчать про глибину його горя?
4. Як було схоплено старого вовка? Чому оповідач хотів зберегти йому життя?
5. Схарактеризуйте поведінку Лобо в полоні. Чому він збайдужів до власного становища? Знайдіть у тексті відповідний коментар оповідача. Чи поділяєте ви думку мисливця?

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Складіть простий план оповідання. Перекажіть за ним зміст твору.
2. Назвіть основні риси характеру Лобо. У яких епізодах виявляється могутність, внутрішня сила та велич цього звіра?
3. **Доведіть!** На які почуття здатен старий вовк? Чи можна назвати їх людськими? Як ставиться до Лобо оповідач? Доведіть свою відповідь.
4. Схарактеризуйте оповідача та його ставлення до природи. Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
5. **Подискутуйте!** Сетону-Томпсону часто дорікали, що він закінчив оповідання загибеллю вовка. На це письменник відповідав, що почуття, які викликають вовк і мисливець у фіналі твору, мають допомогти читачеві зрозуміти його зміст. Отож обговоріть з товаришами такі питання:
 - чи був оповідач гідним суперником Лобо;
 - чи можна назвати поєдинок людини й вовка чесним;
 - кому із супротивників ви співчуваєте й чому;
 - чи вважаєте ви перемогу мисливця над вовком беззастережною і чому;
 - як ви зрозуміли фінал твору.
6. **Пофантазуйте!** Запропонуйте власні варіанти назви оповідання «Лобо – володар Курумпо». Прокоментуйте їх. На якій думці автора вони мали б наголошувати?
7. Складіть у зошиті план характеристики Лобо.
8. Розгляньте малюнки Сетона-Томпсона, уміщені в цьому розділі. Який вам сподобався найбільше? Опишіть цю картину.

РОЗДІЛ 3

КРАСА ПРИРОДИ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Літературна розминка

Які поезії про природу ви знаєте? Якою постає в них природа? Знайдіть в інтернеті вірш про вашу улюблену пору року. Підготуйтеся до його виразного читання в класі.

«Моє серце в верховині...»

Роберт Бернс (1759–1796).

Портрет А. Несміта

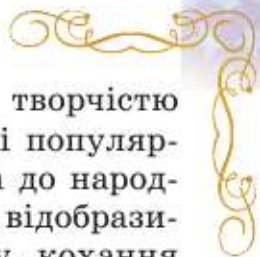
Шотландський лірик Роберт Бернс, що народився 25 січня 1759 р. в сім'ї бідного фермера, успавився як народний поет. Старший серед сімох дітей, він змалку був правою рукою батька, а після його смерті поклав на себе обов'язок годувальника великої родини.

Освіта Роберта обмежилася уроками батька, який знав грамоту й лічбу, та читанням дбайливо підібраної домашньої бібліотечки. Пристрасть Бернса до знань помітив і розвинув скромний сільський учитель, батьків друг. Завдяки безперервній і на-

полегливій самоосвіті розвинулися багатий духовний світ поета, його чудова майстерність.

Улітку 1786 року вийшла невеличка збірка віршів Бернса. До цієї збірки митець відібрав 44 поезії. 600 примірників розійшлися серед передплатників, а решту 200 розпродано того самого дня: їх купували в складчину селяни та батраки, гончарі та шевці; вірші читали вголос у тавернах, переписували в десятках примірників. Велика народна слава прийшла до Роберта Бернса.

Усе життя Бернс працював на землі. Навіть після гучного успіху він не покинув плуга. Саме тому його називали поетом-орачем і генієм-самородком.

Поезія Бернса глибоко пов'язана із життям і творчістю народу. Чимало віршів митець написав на основі популярних фольклорних пісень. Лірика Бернса близька до народної не лише за звучанням, а й за змістом. У ній відобразились уявлення народу про справедливість і красу, кохання і дружбу, любов до рідного краю і шанобливе ставлення до природи.

Природа посідає особливе місце у творчості шотландського поета. Чимало його віршів увійшло до золотого фонду європейської пейзажної лірики.

Словник Мудрого Тнома

Пейзажна лірика – віршовані твори, присвячені опису природи. Зазвичай такі вірші увиразнюють ставлення автора до природи або його внутрішній світ, що відображається в картинах природи. ~~~~~

Вірші Бернса зачаровують природністю та щирістю. Вони випромінюють життєрадісність, віру в людину, у перемогу добра, справедливості й розуму на землі.

Авторитетна цитата

Причину надзвичайної популярності Р. Бернса німецький письменник **Йоганн Вольфганг фон Гете** пояснював так: «Чи не тому він великий, що старі пісні його предків жили в устах народу, що йому співали їх, так би мовити, ще тоді, коли він був у колысці, що хлопчиком він виростав серед них і зріднився з високою досконалістю цих зразків, що він знайшов у них ту живу основу, спираючись на яку, міг піти далі? І ще, чи не тому він великий, що його власні пісні одразу ж знаходили чутливі вуха серед його народу, що вони потім звучали йому назустріч із уст жінок і в'язальниць снопів?»

Український мотив

Перші переклади Бернса українською мовою з'явилися в другій половині XIX століття, зокрема й з-під пера Івана Франка, Павла Грабовського та Василя Щурата. Пізніше над поезією знаменитого шотландця працювали В. Мисик,

М. Лукаш, С. Голованівський, В. Колодій та інші. А у творчому доробку поета Миколи Бажана є навіть вірш під назвою «Спомин про Бернса»:

(...) Як воїн в час походу,
З лицем осяяно-грізним,
Поет народу – син
 народу –
Йде навстріч ворогам своїм,
Йде не самотником
 безплотним,
Протухлим в цвілій
 самоті, –
Іде він речником народним,
Упевненим в своїй путі.

Р. Престон. Західний вітер

Так він іде, так в вічність входить
Шотландський хлоп, бідацький син.
Земля, де Бернс родився, родить –
Ми знаєм – знов таких, як він. (...)

МОЄ СЕРЦЕ В ВЕРХОВИНІ

Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.
Будь здорова, верховино, любий рідний край,
Честі й слави батьківщино, вольності розмай!
Хоч іду я на чужину, повернуся знов,
Моє серце в верховині і моя любов.
Прощавайте, сині гори, білії сніги,
Прощавайте, темні звори¹ й світлії луги!
Прощавайте, пущі дикі й тіняві гаї,
Прощавайте, буйні ріки й бистрі ручаї!
Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.

Переклад Миколи Лукаша

¹ Звір (у множині – звори) – у вірші: яр.

Запитання і завдання до прогитаного твору

1. Чому Р. Бернса називають поетом-орачем?
2. Визначте тему й основну думку вірша «Моє серце в верховині».
3. З яким настроєм слід читати цю поезію? Відповідь обґрунтуйте.
4. Як поет характеризує свою батьківщину та її природу в цьому вірші? У яких образах і рядках розкривається його любов до рідного краю?
5. Знайдіть у перекладі вірша епітети. Розкрийте їхню художню роль.
6. Яка лірика називається пейзажною? Чи можна до неї віднести вірш Бернса «Моє серце в верховині...»? Відповідь обґрунтуйте.

«Поезія землі не вмере ніколи...»

Літературна розминка

Прочитайте уривок з вірша Джона Кітса «Пісня про себе». Визначте настрій цих поетичних рядків. Яким постає поет у цьому фрагменті?

Жив-був пустельний хлопець,
Що тільки жарти знав;
Він не робив нічого,
А тільки віршував.
Узяв
Каламар¹
У руку,
Перо,
Що дістало б до хмар,

У другу –
Та й подавсь
Мимо поля та луку
У гори,
На кручі,
Де води
Ревучі,
Де сині дими,
Де духи й відьми...

У «Пісні про себе» англійський поет Джон Кітс постає безжурним поетом-мандрівником, залюбленим у красу світу. Навіть важко повірити, що насправді його життя було трагічно коротким, сповненим страждань і поневірянь.

Кітс прожив лише двадцять шість років і написав не так уже й багато. Та й від творів, які поет встиг опублікувати, утіха була невелика: надто часто недоброзичливці дорікали йому браком таланту. Однак час усе розставив на свої місця. За кілька десятиліть після смерті до митця прийшла слава.

Джон Кітс народився 31 жовтня 1795 р. в Лондоні. Батько поета, простий конюх, спромігся стати утримувачем

¹ Каламар – чорнильниця.

Джон Кітс (1795–1821).
Портрет В. Гілтона

платної конюшні. Проте його заробітків не вистачало на те, щоб дати дітям ґрунтовну освіту. Пізніше цей факт критики використовували як один з доказів творчої безпорадності Кітса. Вони невтомно твердили, що простолюдин, позбавлений належного культурного багажу, за самою своєю вдачею не здатний осягнути прекрасне. Насправді ж мало хто так глибоко розумів, так повно відчував і так самовіддано обожнював красу, як Джон Кітс.

Коли хлопчику виповнилося вісім років, батько загинув унаслідок трагічного випадку. Мати вийшла заміж удруге, але шлюб виявився невдалим і незабаром закінчився розлученням. Разом з матір'ю діти (їх у родині було п'ятеро) переїхали до бабусі. Однак затишне життя тривало недовго. За кілька років мати померла від сухот – хвороби, проти якої тогочасна медицина була безсилою. Так на п'ятнадцятому році життя Джон залишився сиротою.

Шукаючи професію, яка допомогла б прогодуватися і підтримати рідних, Кітс узявся студіювати медицину. Він мав здібності до цієї справи й дуже старанно вчився, тож незабаром отримав місце молодшого хірурга. Та понад усе юнак любив поезію. Він багато читав, надто ж творів давньогрецької літератури, які вважав неперевершеними взірцями для поетів усіх часів. Зокрема й для себе, адже на дозвіллі вправлявся у віршуванні.

От тільки вільного від роботи часу в нього було обмаль. Згодом Кітс постав перед важким вибором між медициною і поезією. Він вагався, бо не мав упевненості у власному літературному таланті й боявся втратити надійний заробіток. Та коли один з його творів надрукували в престижному виданні, рішуче розпрощався з медициною і став на шлях вільної творчості.

Кітсові залишалося жити лічені роки. За цей час молодий поет оприлюднив низку творів, здійснив дві захопливі подорожі до Шотландії, пережив кохання до Фанні Брон,

Дж. Констебл. Узвишся Олд Сарум

з якою не зміг одружитися через нестатки. Однак хвороба, що передчасно забрала матір і брата, тяжіла над ним гнітючою чорною хмарою. Кітс намагався її подолати, з допомогою вірних друзів виїздив у південні країни, сподіваючись, що тамтешній клімат зупинить розвиток сухот. Та цього, на жаль, не сталося. Поет пішов із життя в Італії 23 лютого 1821 р. До останніх днів він складав чудові вірші, у яких оспівував красу довколишнього світу.

Поезії Кітса – це передусім замальовки душевних переживань. Приводами для них були різноманітні, часто випадкові враження: від рядків улюбленого письменника, від знайомства з відомим поетом, від солов'їного співу, стрекотання коника, ба навіть від укусу гедзя. Вістрям пера Кітс підхоплює мить, коли зароджуються почуття, і розкриває їх на повну силу свого таланту. Водночас вірші митця пройняті щирою закоханістю в «поезію землі». Ця поезія, позбавлена штучних прикрас, видається невибагливою, можливо надто простою. Її «творці» – комахи, птахи, звірі, рослини. Кітс тонко відчуває щемливу красу й одухотворену силу природи. Саме тому його вірші, насичені точними деталями й спостереженнями, посіли місце серед найкращих творів європейської пейзажної поезії.

Природа викликає в Кітса щире захоплення. Саме цим почуттям забарвлено зображення травневої ночі в його вірші «До солов'я»:

Що там цвіте внизу, я не помітив,
Мені не видно ні кущів, ні трав;
Я тільки з пахоців незримих квітів
Пізнав дари, що травень розіслав
На галяви, кущі й дерева гаю:
Шипшину пасторальну¹, білий глід,
Недовговічний цвіт фіалки в листі
Й найстаршу доньку Маю,
Троянду, між її колючих віт –
Притулок мух у вечори росисті.

Переклад Василя Мисика

Надзвичайно яскравим постає тут образ вечірньої троянди, яку уподібно до гостинного притулку для мух. Таке уподібнення називається *метафорою*.

Словник Мудрого Тнома

Порівняння – відкрите уподібнення одного предмета чи явища іншому, яке виражається за допомогою слів «мов», «немов», «неначе», «ніби» тощо.

Метафора – образний вислів, який уживається в переносному значенні й ґрунтується на уподібненні одного предмета чи явища іншому. Метафору також можна схарактеризувати як приховане порівняння, у якому упущено притаманні порівнянню слова «як», «мов», «немов», «наче», «ніби», «неначе» тощо. ~~~~~

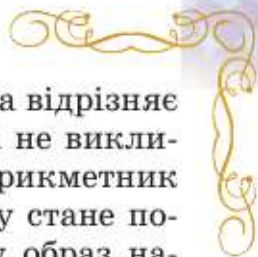

Чарівний клубочок

У наведеному вище перекладі вірша «До солов'я» багато художніх означень – так званих *епітетів*: «незримі квіти», «недовговічний цвіт». Епітети надають образам природи додаткових емоційних і змістових відтінків. Найчастіше вони виражені прикметниками.

На відміну від звичайного прикметника епітет має образне забарвлення. Звичайний прикметник «нехудожньо» характеризує предмет, явище, виокремлюючи його з-поміж подібних. Наприклад, у словосполученні «жовте листя»

¹ Пасторальний – прикметник від слова «пастораль». Пастораль (фр. *pastorale* – пастуший, сільський) – твір, що зображує мирне, безтурботне життя пастухів і пастушок на лоні природи. Пасторальний – близький до природи, мирний, безтурботний.

прикметник «жовтий» лише вказує на ознаку, яка відрізняє конкретне листя від іншого (скажімо, зеленого), і не викликає особливих почуттів. Та якщо ми замінімо прикметник «жовте» на «золоте», то словосполучення відразу стане поетичним, здатним збудити уяву. Завдяки епітету образ набуває художньої виразності, яскравості та емоційності. ~

Якось Кітс зауважив: «Краса – це правда, правда – це краса. Ось усе, що ти знаєш на землі, і все, що тобі треба знати». І найкраща ілюстрація до цієї думки – його поезія, яка увійшла до скарбниці європейської літератури.

ПРО КОНИКА ТА ЦВІРКУНА

Поезія землі не вмере ніколи.
Опівдні, як мовчать серед гілок
Птахи в гаю, невтомний голосок
Обнизує покоси й частоколи.
Це коник, він поймає гори й доли,
На стернях довгий ведучи танок,
А стомиться – стихає на часок
У затінку стебла або стодоли.
Поезія землі не оніміє:
Коли зима в мовчання крижане
Поля заковує, цвіркун у хаті
Заводить пісню, що в теплі міцніє,
Нагадуючи всім, хто задрімне,
Спів коника в траві на сіножаті.

Переклад Василя Мисика

Літературний практикум

Прочитайте уривок з вірша Кітса «Зимової ночі». Розкрийте художнє значення епітетів у наведених поетичних рядках.

Коли у поле млисте
Від снігу не пройти,
О деревце безлисте,
Яке щасливе ти!

Стоїш собі в негоду,
Ждеш маю-омолоду
І не боїшся льоду,
Що всі калюжі стяг.

Придумайте порівняння, метафори та епітети для образів дощової краплі, крижинки й хмари.

Перевірте себе

1. Яким було життя Кітса? Що характерно для його поетичної творчості?

-
2. Дайте визначення понять «метафора» та «порівняння». Наведіть відповідні приклади.
 3. Що таке пейзаж у художньому творі? Наведіть приклади.
 4. Розкрийте зміст поезії «Про коника та цвіркуна».
 5. Які «дрібниці» природного життя оспівує Кітс у цьому творі?
 6. Знайдіть у вірші антитезу. На чому вона наголошує?
 7. Як ви розумієте вислів «поезія землі»? У яких образах вірша втілено цю «поезію»?
 8. Знайдіть у перекладі вірша епітети. Які емоційні та змістові відтінки вони передають?

РОЗДІЛ 4

РОЗМАЇТТЯ ПРИРОДНОГО ЖИТТЯ У ВІРШАХ ЄВРЕЙСЬКИХ ПОЕТІВ З УКРАЇНИ

Літературна розминка

Прочитайте уривок з поезії Лейба Квітка «Ведмідь» і поясніть, як авторові вдалося створити живу, одухотворену картину природи. Знайдіть у цих рядках порівняння та поясніть їхню художню роль.

Тож ведмідь часу не гає,
Спать в барліг він залягає.
Лиш сніжиноньки не сплять,

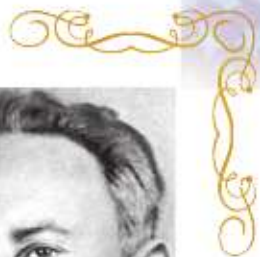
Ліс, мов пилом, спиляють,
Як метелики кружляють,
Все летять та летять...

Переклад Павла Тичини

Дива природи дитячими очима

Автор цієї яскравої поетичної замальовки – єврейський поет Лейб Квітко, життя та творчість якого щільно пов'язані з Україною. На книжках цього письменника виросло кілька поколінь читачів. І хоча Квітко писав вірші не лише для дітей, саме вони принесли йому найбільшу відомість. Можливо, тому, що він мав особливий талант: бачити світ дитячими очима й у такий спосіб створювати картини, сповнені світла, надії та віри в щасливе життя для кожного на землі. А проте на долю цього поета випало чимало лиха.

Лейб (Лев) Мойсейович Квітко народився в містечку Голосків, що на Хмельниччині. Хоч у документах значився 1890 рік, точної дати свого дня народження Квітко не знав і лише прикидав, що це приблизно 1893-й або 1895-й. Злид-

ні й хвороби переслідували його родину. Аби прогнати дружину й дітей, батько поета брався за будь-яку роботу, але сім'я все одно не могла звести кінці з кінцями. Усі брати й сестри Лейба, а також його батьки померли від сухот. Тож у десять років хлопчик залишився сиротою й мусив шукати заробітків. Єдиною людиною, яка його підтримувала в дитинстві та юності, була бабуся. Пізніше поет згадував: «Бабуся моя була надзвичайною за силою духу, чистотою та чесністю жінкою. І вплив її на мене й дав мені стійкість та завзятість у боротьбі з важкими роками мого дитинства та юності».

Лейб Квітко
(1890–1952)

Читати й писати юний Квітко навчився самотужки. Віршувати почав рано: у 12 років.

Сімнадцятирічним юнаком він переїхав до Києва. Там Квітко увійшов до кола талановитих єврейських поетів. 1917 р. вийшла його перша збірка віршів для дітей «Ліделех» («Пісеньки») та прозовий твір «Лям і Петрик».

Віршовані й прозові твори Лейб Квітко писав своєю рідною мовою – їдишем.

Із записника Мумі-троля

Їдиш – мова євреїв Центральної та Східної Європи, зокрема й України, а також мова єврейського населення США. Належить до германської мовної групи. Масове знищення євреїв під час Другої світової війни призвело до колосального зменшення кількості носіїв мови. Якщо напередодні війни їх було 11–12 млн, то сьогодні їдишем володіє лише близько двох мільйонів людей у світі. А втім, для прийдешніх поколінь збереглися найкращі зразки їдишмовної літератури.

На початку 1920-х рр. Лейб Квітко переїхав до Німеччини, але за кілька років повернувся до СРСР. Тут його літературна кар'єра стрімко пішла вгору. Лише 1928 р. вийшло друком 17 його книжок для дітей. Однак через сатиричні твори, у яких митець критикував недобросовісних колег-

Г. Фішер. Обкладинка та сторінки книжок
Л. Квітка «Скрипонька» та «Дудочка»

письменників, невдовзі на публікацію його книжок було накладено заборону. Тож Квітко влаштувався на роботу до Харківського тракторного заводу.

Із часом завдяки підтримці впливових друзів-літераторів перешкоди на шляху поетових книжок до читача було здолано. Квітко перебрався до Москви, де його твори почали активно друкуватися. Під час Другої світової війни письменник був активним членом Єврейського антифашистського комітету – організації, яка зробила значний внесок у збирання коштів для боротьби Радянського Союзу проти нацистської Німеччини.

Однак після завершення війни поета за сфальшованим звинуваченням у зраді батьківщини запроторено до в'язниці.

А через кілька років за цим самим звинуваченням Лейба Квітка розстріляли – разом з іншими відомими єврейськими письменниками, що стали жертвами сталінського режиму.

Із записника Мумі-троля

На суді, який завершився смертним вироком, Лейб Квітко зауважив: «Мені здається, що ми помінялися ролями зі слідчими, бо вони зобов'язані звинувачувати фактами, а я – поет – творити. Але вийшло навпаки... Я не зраджував батьківщини й жодного з п'яти висунутих мені звинувачень не визнаю». Через три роки після страти Квітка посмертно виправдали.

За своє життя митець устиг написати близько 300 книжок, і сьогодні його літературну спадщину з великою цікавістю відкривають для себе нові покоління читачів.

Український мотив

Вірші Лейба Квітка українською перекладали відомі поети, як-от Павло Тичина, Максим Рильський, Володимир Сосюра та інші.

З Тичиною Квітка пов'язувала багаторічна й плідна дружба. Павло Григорович зазначав: «Оскільки в нас в Україні одним з кращих письменників для дітей є Л. Квітко, – узявся перекладати його твори з єврейської мови». Вірші Квітка в перекладі Тичини публікувалися в українській періодиці, виходили окремими виданнями, були покладені на музику й зажили такої популярності, що введені в оману фольклористи записували їх як народні.

ЖУК

А дощ іде разом і тут, і он там –
в дворі і на полі, де душно
житами.
Намокли дерева, схилився
овес...

Хоч би де людина чи
вуличний пес!

Ілюстрація В. Конашевича

Одне тільки й видно – біда он жуку! –
його підхопило водою в струмку.
Он глянь – перекинувсь, ногами пряде.
Але якось вплив і став на тверде.
Та тільки тут знову краплиною цок! –
ударило в голову й тягне в струмок.
Жучок потопає, ой горе, біда!
Аж тут пливе тріска і каже: сідай!
Жучок уместився, немов на човна.
Пливе собі тріска, всі кручі мина...
Струмок аж булькоче, сріблом блискотить.
Пливе собі тріска, де хата стоїть.
Прибилась до хати, та в двері ті стук! –
і враз опинився у щілинці жук.
Жила ж там сімейка промежи людей –
та тільки й усього, що тройко дітей.
Гуртом вони вийшли, де травка м'яка,
і зовсім пустили на волю жука.

Переклад П. Тичини

Запитання та завдання до прогитаного твору

1. Розкажіть про життя поета Лейба Квітка.
2. Що характерно для дитячих віршів цього поета?
3. Намалуйте ілюстрацію до поезії «Жук» і, спираючись на неї, перекажіть зображені у вірші пригоди жука.
4. Як змальовано у вірші зливу? Знайдіть деталі, які підкреслюють силу дощу.
5. Як відчувається під час зливи жук? Що допомагає йому врятуватися?
6. Як ставиться до комахи автор? Обґрунтуйте відповідь цитатами.
7. Уважно перечитайте вірш. Які «дрібні» деталі природного життя зображено в ньому?

«Золотий рай» природи

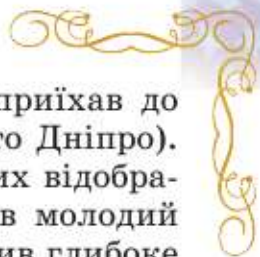
Перець Маркіш
(1895–1952)

Один з найвизначніших єврейських письменників, що писали мовою їдиш у першій половині XX ст., – Перець Давидович Маркіш. Він народився 25 листопада 1895 р. в містечку Полонне на Волині в бідній сім'ї. Батько був мелямедом – тобто вчителем у початковій єврейській школі (хедері). Мати продавала нарізані оселедці. Маленьким хлопчиком Перець учився в хедері та співав у місцевій синагозі – єврейському молитовному домі. У десять років він утік до Бердичева, де теж намагався заробити співом у синагозі, але платні вистачало лише на те, аби вести напівголодне існування.

Зрештою родичі забрали його додому й згодом улаштували на дрібну службу в рідному містечку. Проте й звідти поетові незабаром довелося піти.

Маркішу не вдалося здобути університетську освіту, але він надзвичайно багато читав, особливо художньої літератури. А на життя він заробляв, працюючи різноробом, учителем, банківським службовцем. Проте насправді його цікавила лише літературна творчість. Писати він почав російською мовою, але невдовзі перейшов на їдиш.

Під час Першої світової війни Маркіша мобілізували до царської армії. Однак через рік через поранення його звіль-

нили від подальшої військової служби. Перец приїхав до батьків, які мешкали в Катеринославі (нині місто Дніпро). Тоді ж почали виходити друком його твори. У них відображено криваві історичні події, свідком яких став молодий поет. Так, у поемі «Купа» (1922) митець увиразнив глибоке потрясіння, спричинене єврейськими погромами, що відбувалися в Україні в часи громадянської війни.

На початку 1920-х рр. Перец Маркіш виїхав до Варшави. Далі він вирушив у мандри. За кілька років письменник відвідав Францію, Німеччину, Італію, Велику Британію, побував у Палестині.

Авторитетна цитата

Попри те, що Маркіш багато писав, виступав і друкувався за кордоном, там його життя не було легким. Нестатки, від яких він потерпав, одного разу навіть спонукали його взяти участь у конкурсі чоловічої краси, що відбувався в Парижі. Маркіш здобув у ньому перемогу. Відомий письменник Ілля Еренбург у зв'язку із цією новиною зазначав, що Маркіш «скидався на той образ поета, який залишився в нашій уяві від сотень полотен малюнків, від повітря іншої доби. Романтиком Маркіш був не тільки у віршах, романтично вилося його волосся, романтичною була постава його голови на стрункій шиї (він ненавидів краватки і ходив завжди з розстібнутим комірцем); та й юнацький вигляд, який він зберіг до смерті, був також романтичним».

Наприкінці 1926 року поет повернувся до СРСР. Спочатку він оселився в Харкові, а потім переїхав до Москви. Тут, здавалося б, йому вдалося досягти неабияких успіхів. Його книжки видавалися та обговорювалися, його п'єси ставилися на сцені. Сам поет здобув безперечне визнання – попри те, що його твори нерідко відхилялися від жорстких ідеологічних вимог і за це зазнавали суворой критики. Як людина, що вирувала енергією та ідеями, Маркіш завжди перебував у центрі єврейського літературного та суспільного життя.

Однак поволі над головою письменника збиралися хмари. Після закінчення Другої світової війни за наказом Сталіна

розгромлено Єврейський антифашистський комітет, активним членом якого був Перец Маркіш. Напередодні арешту митцеві вдалося потайки передати портфель зі своїми рукописами родичці, яка дивом урятувала їх від переслідувачів. У в'язниці Маркіша піддавали тортурам, намагаючись виврати з нього фальшиве зізнання в діяльності на користь ворогів батьківщини. Однак він був незламний. На суді Маркіш виступив з рішучим останнім словом, у якому висунув звинувачення сталінській владі. 12 серпня 1952 р. його, так само як Лейба Квітка та інших представників єврейської культури, розстріляли.

Український мотив

Україна, її природа, її розкішні краєвиди були невичерпним джерелом натхнення для Маркіша. Ось як про це пише znana українська поетка та перекладачка Валерія Богуславська: «Повноправною дійовою особою багатьох віршів Переца Маркіша є Дніпро. А з якою любов'ю, з якою синівською ніжністю змальовує поет природу рідної Волині в однойменній поемі! Як його тягне з далеких країв “до тебе, о ніч України!”»

У творчості Переца Маркіша переплелися єврейська та українська теми. Нині його книжки торують нові шляхи до читачів, зокрема й на батьківщині письменника.

Чарівний клубок

Чим поетичний твір відрізняється від прозового?

На перший погляд відповідь на це запитання видається досить простою. На відміну від прозового тексту поетичний розбито на окремі рядки, які називають *віршовими*. Проте це лише зовнішня відмінність. Якщо механічно розбити прозовий текст на приблизно однакові за довжиною відрізки, вірша з нього все одно не вийде. Адже не буде дотримано двох важливих законів поезії: мелодійності й рівномірності звучання. Особливого звучання поетичні рядки набувають завдяки *римі* й *ритму*.

Римою називають співзвучність закінчень віршових рядків. Наприклад, у першій строфі «Врожаю» Переца Маркіша:

В золотих кубельцях,
на тонких стебельцях

Гойдаються завзято
Вгодовані зернята, –

співзвучні закінчення першого й другого рядків (кубельцях – стебельцях) та третього й четвертого рядків (завзято – зернята).

Щодо віршового ритму, то він утворюється впорядкованим чергуванням наголошених і ненаголошених складів у рядку. Скажімо, у рядку з вірша Квітка «Жук» відбувається таке чергування наголошених і ненаголошених складів:

Стру-мо́к аж буль-ко́-че, сріб-ло́м блис-ко-ти́ть.
Пли-ве́ со-бі́ тріс-ка, де ха́-та сто-и́ть.

Позначимо наголошені склади значком ' , а ненаголошені – U.

Стру-мо́к аж буль-ко́-че, сріб-ло́м блис-ко-ти́ть.
U ' U U ' U U ' U U '
Пли-ве́ со-бі́ тріс-ка, де ха́-та сто-и́ть.
U ' U U ' U U ' U U '

Тож ритмічний малюнок цих рядків такий:

U ' U | U ' U | U ' U | U '
U ' U | U ' U | U ' U | U '

Існують різні схеми чергування складів, і кожна з них визначає певний ритмічний малюнок поетичного твору.

На відміну від прози лірика не так зображує події або героїв, як виражає думки й почуття автора. Тому віршована мова зазвичай відрізняється від прозової *більшою емоційністю*.

ВРОЖАЙ

В золотих кубельцях,
На тонких стебельцях
Гойдаються завзято
Вгодовані зернята.

Горнутья гарненькі
До землі до неньки,
Калатають гномики
Золотаві дзвоники.

Пісеньки та шерехи,
Глечики та келихи.
Колосочку колосок –
Дзенька золотом голосок.

Золотий достиглий рай.
Золоті пухнасті юрми
Дмуть, гудуть щодуху в сурми:
Вітре, цить, не заважай!
Бо врожай!

Переклад Валерії Богуславської

Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкажіть про дитячі та молоді роки Переца Маркіша.
2. Як склалася доля письменника в Радянському Союзі?
3. Визначте тему та головну думку вірша «Врожай».
4. Схарактеризуйте загальний настрій цієї поезії. Обґрунтуйте відповідь цитатами.
5. Знайдіть у вірші епітети. Яку роль вони відіграють у творі?
6. Чому, на вашу думку, у тексті переважає золотий колір?
7. Поясніть, що таке рима та ритм.
8. Порівняйте вірш «Врожай» Переца Маркіша з полотнами «Збір врожаю в Провансі» нідерландського художника Ван Гога та «Хліб» української мисткині Тетяни Яблонської. Визначте спільні й відмінні риси цих творів. Яку з картин ви обрали б як ілюстрацію вірша Маркіша? Обґрунтуйте свій вибір.

Ван Гог. Збір урожаю
в Провансі

Т. Яблонська. Хліб

Літературний навігатор

Барви природи в літературі

У літературі новий погляд на природу увиразнили поети-романтики в першій половині XIX ст. Природа в їхніх віршах набула значення одухотвореного світу, сповненого глибоких почуттів і напруженого життя. Всесвітньовідомі майстри романтичних пейзажів у ліриці – німецький поет **Генріх Гейне** та англійський поет **Персі Біші Шеллі**. Їхні поетичні краєвиди сповнені захвату перед величчю, красою і безмежним розмаїттям природи, у якій вони вбачають чутливого співрозмовника людини. Прочитайте вірші цих митців та уявіть змальовані в них картини.

Генріх ГЕЙНЕ

ЗАДЗВЕНИ ІЗ ГЛИБИНИ

Задзвени із глибини
Тихої печалі,
Мила пісенька весни, –
Линь все далі й далі!

Линь, дзвени, знайди той дім,
В квітах сад зелений,
І троянду перед ним
Привітай від мене.

Переклад
Леоніда Первомайського

Персі Біші ШЕЛЛІ

Глянь! За містом сонце встало,
Заясніло, засіяло,
Попливло собі над даллю,
Понад ризкою кришталю
Іскрометного, тремкого...
Перед світлом, що розлого
Розлилося, — заблищали,
Мовби із вогню повстали,
Вежі, і шпилі, й собори,
У сапфірові простори
Линучи од олтаря
Океанського царя.
Чисте полум'я святинь
Так колись злітало в синь,
Аж до золотих колон,
Звідки мовив Аполлон¹.

Переклад
Олександра Мокровольського

Генріх Гейне
(1797–1856). Портрет
М. Д. Оппенгейма

Персі Біші Шеллі
(1792–1882).
Портрет *А. Клінта*

1. Порівняйте прочитані вірші. Чим відрізняються між собою зображені в них образи природи?
2. Якою має бути мелодія «милої пісеньки весни», що згадується у вірші Гейне? Опишіть її.

¹ *Аполлón* – у давньогрецькій і давньоримській міфології бог світла та покровитель мистецтв.

3. Які деталі підкреслюють сяйво ранкового сонця у вірші Шеллі «Глянь! За містом сонце встало»?

Ілюстрація С. Артюшенка

«Доміно. Життєпис чорно-бурого лиса». У цій повісті Ернест Сетон-Томпсон розповідає історію чорно-бурого лиса на прізвисько Доміно. Ще дитинчам він вирізнявся з-поміж інших лисенят спритністю, відвагою і розумом. А коли подорослішав, став найкращим серед лисів своєї місцевості. Жоден з них не міг перевершити Доміно в

красі, силі, хитрості й сміливості. Та був у Доміно запеклий ворог – собака Гекла. Гекла постійно полювала на лиса, але схопити його не могла. Проте якось вони зішлись в смертельному двобої.

1. На скільки частин поділено твір «Доміно»? Розкрийте зміст назви кожної з них.

2. Які особливості поведінки лисиць та інших тварин зображує в цьому творі письменник?

3. Визначте основні риси характеру Доміно. Доповніть відповідь прикладами з твору.

4. Кому із супротивників симпатизує автор: Доміно чи Геклі? А ви? Поясніть чому.

«Снап. Історія бультер'єра»

Головний герой цього невеличкого оповідання – бультер'єр Снап. Оповідач отримав його в подарунок від шкільного товариша, схильного до жорстких жартів. Щойно Снапа

Ілюстрація В. Дударенка

випустили з коробки, він показав свою вдачу, гнівно накинувшись на нового господаря. Оповідач витратив немало часу на те, щоб перетворити маленького, але грізного песика на відданого товариша. Снап був відчайдушно сміливим. Здавалося, він узагалі не відчував страху. Саме тому оповідач

вирішив скористатися допомогою бультер'ера в полюванні на вовків.

1. Як оповідачеві вдалося приборкати Снапа?
2. Чим відрізнявся Снап від інших собак?
3. Як поведився бультер'ер під час полювання на вовків?
4. Із чим письменник порівнює Снапа в сцені полювання? Розкрийте зміст цього порівняння.

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Образи й картини природи в різних видах мистецтва

У той час, коли Джон Кітс оспівував «поезію» рідної землі у віршах, його талановитий співвітчизник Джон Констебл (1776–1837) увічнював її в чудових живописних полотнах. До цього художника в англійському малярстві природа була лише тлом для зображуваних сцен і постатей. Констебл же зробив її головною темою своєї творчості.

Митець не змальовував вишуканих краєвидів. Його увагу привертали непоказні, на перший погляд цілком звичайні куточки рідного краю. Саме в них, на переконання художника, варто було шукати первісну красу та справжню поезію.

Аби досягти точності в зображенні природи, Констебл читав наукові праці й підручники з природознавства, консультувався з ученими-ботаніками. Та головним своїм учителем він уважав саму природу, а тому й намагався якомога більше писати її «з натури». Пояснюючи, чим є для нього живопис, художник наголошував: *«Живопис – це синонім відчуття. Я радше відчуваю, ніж бачу веселку, іскристе світло й свіжість, зливу, що віддаляється, чи яскраве сонце, яке піднімається над обрієм... Схід сонця – ось що таке живопис!»*

Сетон-Томпсон написав чимало картин. Відомо, що в його

Дж. Констебл.
Дедхемська долина

будинку збереглася папка з трьома тисячами малюнків! Усі свої розповіді Сетон-Томпсон ілюстрував власними роботами, розміщуючи їх на полях сторінок. «Вовки завжди були улюбленою темою моїх малюнків», – зізнавався письменник.

Е. Сетон-Томпсон.
Лобо – король вовків

Е. Сетон-Томпсон.
Погоня. Фрагмент

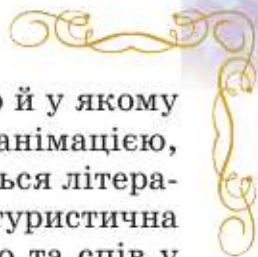

1. Розгляньте репродукцію картини Дж. Констебла «Дед-хемська долина» (с. 173). Як на ній передано настрій ранкового пробудження природи? Зверніть увагу на те, як побудовано картину: дерева зображено на передньому плані, а долина, якою тече звивиста річка, губиться за обрієм. Чого досягає художник такою побудовою?
2. Назвіть пейзаж, який передає красу української природи. Хто його автор? Чому вам подобається саме ця картина?
3. Розгляньте картини Сетона-Томпсона. Які епізоди оповідання «Лобо» вони ілюструють?

Відомі композитори, зокрема Роберт Шуман, Франц Шуберт, Йоганнес Брамс, Петро Чайковський та інші, поклали на музику чимало віршів з «Книги пісень» Г. Гейне. Такий інтерес до збірки німецького поета з боку представників музичного світу цілком зрозумілий. Адже вміщені в ній вірші, відповідно до загальної назви, вирізняються надзвичайною мелодійністю. Значною мірою це зумовлено не лише особливостями поетичного обдаровання Гейне, а й міцним зв'язком з німецькою народнопісенною традицією. Не випадково деякі з творів поета набули популярності народних пісень.

Вірш Р. Бернса «Мое серце в верховині...» теж став піснею. На ці слова існує й багато варіантів відеопоезії. Відео-

поезія – це вид мистецтва, який виник нещодавно й у якому поєднуються поетичний текст з відео, музикою, анімацією, комп'ютерною графікою. Своєрідністю відрізняється літературно-музична композиція, яку створила відома туристична фірма «Феєрія мандрів» і в якій поєднано поезію та спів у виконанні українського вокального дуету заслужених артисток України сестер Тельнюк.

1. Скориставшись QR-кодом, перегляньте відео-поезію за віршем Р. Бернса «Моє серце в верховині». Чи підкреслює музика загальний настрій вірша Бернса?

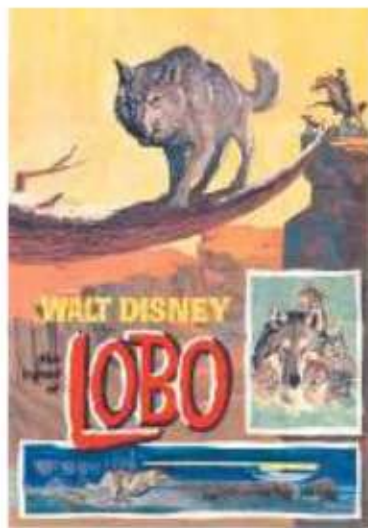

2. Які зорові картини збіглися з картинами поезії?

Оповідання Сетона-Томпсона «Лобо – володар Курумпо» екранізовано кілька разів. У 1962 р. в США вийшла стрічка «Легенда про Лобо» (кіностудія Волта Діснея, режисери Джеймс Алґар і Джек Коуффер), у якій поєдналися риси науково-популярного й художнього кіно. Замальовки із життя вовків доповнено музичними вставками – піснями завойовників Дикого Заходу. Фільм не лише ознайомлює глядачів із цікавими відомостями про тварин, а й навчає любити й поважати природу.

Ідею любові до природи ще виразніше втілено в іншій кіноверсії оповідання Сетона-Томпсона, створеній у Великій Британії (студія ВВС, режисер Стів Ґудер, 2007 р). Історію протистояння дикого звіра та людини глядачеві доносить всесвітньовідомий натураліст і ведучий телепередач про природу Девід Аттемборо. Назва фільму – «Лобо. Вовк, який змінив Америку» – відображає думку його авторів про те, що оповідання про життя і загибель вовка Лобо вплинуло на ставлення людей до природи. Доля цього персонажа вразила серця багатьох людей та активізувала природоохоронний рух у всьому світі.

Постер кінофільму
«Легенда про Лобо»
(режисери Дж. Алґар
і Дж. Коуффер,
1962 р.)

1. Скориставшись QR-кодом, перегляньте трейлер кінофільму «Легенда про Лобо». Чи виникло у вас бажання подивитися цей кінофільм? Чому?

2. Перегляньте одну з кіноверсій оповідання «Лобо – володар Курумпо» і порівняйте її з прочитаним твором. Висловіть свою думку з приводу цієї екранізації.

Творчо повторюємо та узагальнюємо прочитане

1. Чому Лобо вважали володарем Курумпо?

2. Як мисливцям удалося зловити Лобо? Які риси характеру вовка розкрилися в цьому епізоді?

3. У чому полягає достовірність зображення життя природи у творах Сетона-Томпсона? Обґрунтуйте відповідь прикладами з прочитаного оповідання.

4. Який з поетичних творів про природу, уміщених у цій частині підручника, вам сподобався найбільше? Чому?

5. У якому вірші є рядок «Поезія землі не вмере ніколи»? Якого змісту набуває ця думка у творі? Назвіть автора цього вірша.

6. Який краєвид змальовується у вірші Р. Бернса «Мое серце в верховині...»?

7. **Подискутуйте!** Як ви гадаєте, чому головним героєм свого вірша Квітко зробив маленького жука?

8. Намалуйте словесну картину вірша «Врожай» П. Маркіша.

9. Розкрийте зміст поняття «пейзаж» і наведіть до нього приклади з прозових і поетичних творів із цієї частини підручника. Яку поезію називають пейзажною?

10. «Перекладіть» один з вивчених віршів прозовою мовою. Порівняйте віршований і прозовий тексти й розкрийте відмінності між ними.

11. На матеріалі вивчених віршів поясніть, що таке рима та поетичний ритм.

12. Вивчіть один з уміщених у підручнику віршів про природу напам'ять.

13. **Пофантазуйте!** Придумайте до образів вершин, урожаю та зливи: а) епітети, б) порівняння, в) метафори.

14. **Робота в групах.** Мандруємо інтернетом. **Завдання для першої групи.** Знайдіть репродукції пейзажів, які, на вашу думку, найкраще пасують до віршів, уміщених у цій частині підручника, та обґрунтуйте свій вибір. **Завдання для другої групи.** Знайдіть інформацію про життя і поведінку вовків. Підготуйте виступ на тему «Життя вовків у дикій природі» й порівняйте подану в ній інформацію з текстом оповідання «Лобо – володар Курумпо». **Завдання для третьої групи.** Створіть власну відеопоезію або власний мультфільм за одним з програмових віршів.

ЧАСТИНА 4

У СВІТІ ДИТИНСТВА

У цій частині ви дізнаєтеся:

- яких пригод зазнали два знамениті американські бешкетники;
- хто такі Мумі-тролі та як до їхніх рук потрапив капелюх чарівника;
- що таке гумор;
- якими бувають літературні персонажі;
- що таке літературний портрет;
- із чого складається внутрішній світ літературного героя;
- та багато інших захопливих речей.

РОЗДІЛ 1

ЯСКРАВІ МИТІ ДИТИНСТВА

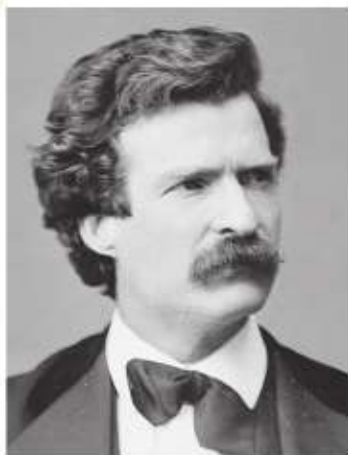
Літературна розминка

1. Як ви розумієте слово «пригода»? Наведіть приклади творів літератури, кіно та мультиплікації, у яких зображено пригоди дітей.
2. Який характер зазвичай мають герої пригодницьких творів?

Творами, що розповідають про пригоди Тома Соєра та його друга Гекльберрі Фінна, уже понад сто років захоплюються хлопчики й дівчатка з усього світу. У них панує атмосфера щирого сміху, дух внутрішньої свободи й романтики.

Цікаво, що зображені в цих книжках кумедні й зворушливі історії про веселі, а часом і небезпечні витівки двох американських хлопчаків не були цілковитою вигадкою автора – відомого американського письменника Марка Твена. Адже більшість пригод, так само як і найважливіші риси вдачі самих героїв, письменник узяв з реального життя.

Справжнє ім'я митця – Семюел Ленггорн Клеменс. Народився він 30 листопада 1835 р. в селищі Флорида (штат Міссурі). Коли хлопцеві виповнилося чотири роки, його родина перебралася до містечка Ганнібал, що на березі Міссі-

Марк Твен (1835–1910). Фото М. Брейді (фрагмент)

сіпі. Саме це містечко згодом було описано в книжках про Тома Соєра та Гека Фінна. У дванадцятирічному віці Сем утратив батька. Змушений самотужки заробляти на життя, хлопець влаштувався на роботу в друкарню: спершу був учнем майстра, потім – набірником. Згодом Марк Твен жартував, що саме ці обставини підштовхнули його до літературної діяльності: працюючи з книжками, він, мовляв, навчився непогано в них розбиратися і просто-таки не міг не стати літератором. У сімнадцять років майбутній письменник вирушив мандрувати Америкою.

Із записника Мумі-троля

Під час однієї з подорожей Семюел познайомився з лоцманом на ім'я Біксбі. Той так захоплено розповідав про морські пригоди, що юнак вирішив також стати моряком. Чотири роки він прослужив лоцманом на пароплаві, який курсував уздовж Міссісіпі. До речі, саме тоді й виник його псевдонім¹: «Марк Твен!»² – вигукували матроси, пересвідчившись, що глибина річки сягає двох морських сажнів, тобто в тому, що мілини немає і судно може йти призначеним курсом. Зачарований красою Міссісіпі письменник згодом не раз змальовував цю величну річку у своїх творах. ~~~~~

Чимало пригод зазнав Марк Твен, перш ніж узятися за перо. Йому випало брати участь у громадянській війні, що спалахнула в США 1861 р. Був він і шукачем золота, що-правда невдатним. Однак успішним для нього став шлях до творчості.

¹ Псевдонім – вигадане ім'я чи прізвище, яким користуються письменники, журналісти, актори тощо замість власного. З поширенням інтернету псевдоніми стали як ніколи актуальними: практично кожен користувач Мережі має так званий нікнейм, або нік.

² Марк Твен (англ. вигук *Mark twain!* – «Мімка два!») – вислів річників Міссісіпі, що означає глибину, достатню для безпечного плавання суден: два морських сажні (близько чотирьох метрів).

Перший літературний успіх Марка Твена – невеличке оповідання «Славнозвісна жаба-стрибунка з Калаверасу». Повною мірою письменницький талант розкрився в *повісті* «Принц і злидар» та *романі* «Янкі з Коннектикуту при дворі короля Артура».

Словник Мудрого Тнома

Повість – прозовий твір, який має більший, ніж оповідання, обсяг. У повісті зазвичай змальовано низку подій із життя головного героя і детально зображено пов'язаних з ним другорядних персонажів.

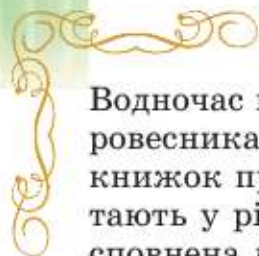
Роман – великий за обсягом прозовий твір, у якому на тлі суспільних подій зображено значну частину життя головного героя або його долю **загалом**. У романі діє багато персонажів, і не всі вони пов'язані з головним героєм.

Пригодницька література – твори із захопливим сюжетом про різноманітні пригоди, мандрівки, відкриття та складні випробовування, через які проходять герої. Характерна особливість такої літератури – швидкий та несподіваний розвиток подій.

Найбільшу славу Марку Твену принесли «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна». Обидва романи – виразно американські, адже детально й точно відтворюють життя країни кінця XIX ст. Працюючи над цими творами, автор спирався на історії, які почув від фермерів, золотошукачів, лісорубів, матросів, інших людей з народу. Та й головні герої цих творів – утілення характерних рис «американської вдачі». Том Соєр і Гек Фінн, які вирізняються заповзятливістю, енергійністю і вірою в щасливий випадок, нагадують перших переселенців, що обживали землі Північної Америки.

Ф. Гіббард. Пам'ятник Тому Соєру та Геку Фінну в Ганнібалі

Водночас ці персонажі мають душевні якості, близькі їхнім ровесникам з усього світу. І це сприяє величезному успіху книжок про пригоди цих хлопчаків. Їх із задоволенням читають у різних країнах. Крім того, оповідь про двох друзів сповнена дотепних жартів, веселих пригод і гумору.

Словник Мудрого Тнома

Гумор – зображення смішного в життєвих явищах, людських характерах, учинках, стосунках. У гуморі сміх доброзичливий, а зовнішнє кепкування поєднується з внутрішньою симпатією до висміюваного.

Чарівний клубок

У чому секрет популярності «Пригод Тома Соєра»?

«Пригоди Тома Соєра» підкорюють своєю життєрадісною атмосферою. Насамперед вона виявляється в численних жартах і розіграшах Тома, у його дивовижній здатності знаходити кумедні моменти в буденних ситуаціях і перетворювати будь-яку справу на захопливу гру. Водночас ця атмосфера має глибше коріння. Вона заснована на впевненості Тома та його приятеля Гека у власних силах, у їхній вірі в щасливу долю, а також на переконанні самого автора в непереможності добра, справедливості й шляхетності. У цьому полягає глибока людяність твору Марка Твена.

Важливо, що Тома та Гека зображено не лише як типових для пригодницької літератури шибайголов, але і як звичайних хлопчаків. Вони відчувають і страх, і слабкість, і муки каяття. Кожен з героїв має власні звички, заботи, захоплення і мрії.

Ці особливості відбиті й у *внутрішньому* світі хлопчаків, і навіть у їхніх портретах.

Словник Мудрого Тнома

Внутрішній світ героя – його переживання, почуття, думки, мрії, сподівання, уявлення тощо.

Портрет – опис зовнішності персонажа.

Незважаючи на різну вдачу, хлопці вміють по-справжньому дружити. Їхня дружба разом зі щирістю, фантазією,

творчим ставленням до життя належить до найзначніших цінностей, які утверджує роман Марка Твена. ~~~~~

Прижиттєва популярність Марка Твена була величезною. Досить сказати, що часто на листах до письменника співвітчизники й зарубіжні читачі зазначали просто «Америка, Марку Твену». Сьогодні ж є всі підстави стверджувати, що ця популярність витримала найскладніше випробування – випробування часом.

Український мотив

Чи знаєте ви, що під час однієї зі своїх подорожей Марк Твен відвідав Одесу? Видавець газети оплатив молодому кореспонденту подорож по Близькому Сходу і Європі, враження від якої лягли в основу повісті «Простаки за кордоном» – літературного дебюту митця.

Марк Твен помітив багато спільного між Одесою ХІХ століття та американськими містами: «Зійшовши на берег, я ступив на одеські вулиці й уперше після довгої перерви нарешті відчув себе зовсім як вдома. З вигляду Одеса – американське місто: гарні широкі вулиці, до того ж прямі, невисокі будинки (у два-три поверхи) – просторі, охайні, без усіляких дивацьких прикрас; уздовж тротуарів росте наша біла акація, у місті панує ділова метушня».

Важливим містком, який з'єднує американського митця з нашою країною, стали українські переклади його книжок. До найкращих належить переклад «Пригод Тома Соєра», який здійснив Юрій Ко-рецький.

Окрім того, традиції пригод марктвенівських героїв продовжуються у творчості українських авторів. Зокрема, у книжках відомого письменника Всеволода Нестайка (1930–2014), визнаного класиком вітчизняної дитячої літератури. Його творчість відзначено численними преміями на батьківщині й за кордоном. Найбільшу

Є. Семенов. Ілюстрація до повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки»

популярність здобула книжка Нестайка «Тореадори з Васюківки», до якої увійшли три цікаві історії: «Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурузо», «Незнайомець з тринадцятої квартири» і «Таємниця трьох невідомих».

Перевірте себе

1. Назвіть справжнє ім'я Марка Твена. Як виник його псевдонім?
2. Що вам відомо про дитячі та юнацькі роки письменника?
3. Про що йдеться у творі «Пригоди Тома Соєра»? Які життєві цінності утверджує в ньому автор?
4. Чим Том і Гек відрізняються від інших героїв пригодницької літератури?
5. Скориставшись інтернетом, підготуйте невеличку довідку про продовження твору «Пригоди Тома Соєра» – роман «Пригоди Гекльберрі Фінна».
6. Чим відрізняються повість і роман?
7. Дайте визначення поняття «гумор».

ПРИГОДИ ТОМА СОЄРА

(Уривки)

У маленькому американському містечку Санкт-Петербурзі¹, розташованому на мальовничому узбережжі Міссісіпі, живе невгамовний бешкетник Том Соєр. Витівки хлопчика завдають чималого клопоту тітоньці Поллі, у домі якої він виховується. Сід – молодший зведений брат Тома, слухняний і вдавано ввічливий, постійно стежить за Томом, жаліється на нього тітоньці Поллі й завдає хлопцеві неприємностей.

Одного літнього ранку тітонька доручила Томові побілити паркан.

Розділ другий **Чудовий маляр**

Настала субота. Ранок видався ясний і свіжий. Життя вирувало. Кожне серце співало, а якщо серце було ще й молоде, то з уст зривалася пісня. В усіх людей усміхнені лиця, усі йшли весело. Цвіли акації, наповнюючи п'яним запахом повітря.

Кардівська гора, що височіла над містом, зазеленіла, здаля вона здавалася чудовою привабливою країною, повною миру та спокою.

¹ У Сполучених Штатах існувала традиція давати маленьким провінційним містечкам назви великих міст світу. Інколи однакову назву отримувало не одне й не два містечка. Наприклад, у США є кілька Парижів, Константинополів, Афін, Венецій тощо.

Том з відром вапна та довгою щіткою вийшов на вулицю. Він глянув на паркан, і навколишня радість природи поблякла, душу його оповив глибокий смуток. Тридцять ярдів дерев'яного паркану в дев'ять футів¹ заввишки! Життя здалося йому безглуздом, а існування – важким тягарем. Зітхаючи, він умочив щітку у вапно й провів нею по верхній дошці. Знову вмочив, ще раз провів і спинився: яка мізерна ця біла смужка порівнюючи з неосяжним нефарбованим парканом. (...)

Ілюстрація Е. Дж. Бейтс

Однаке енергії в Тома вистачило ненадовго. Він згадав, як збирався весело провести сьогоднішній день, і смуток його побільшав. Невдовзі хлопці, вільні від будь-якої роботи, вийдуть гуляти й розважатися. Вони, звісно, гратимуться і глузуватимуть з нього, що йому доведеться так важко працювати! Його вогнем палила сама вже думка про це. Він дістав усі свої скарби й став оглядати їх: уламки іграшок, мармурові кульки, усілякий мотлох – цього не вистачить, щоб купити собі хоч пів години цілковитої волі. Він засунув своє злиденне багатство в кишеню і відмовився від думки підкупити товаришів. У цю важку й безнадійну хвилину його раптом окрило натхнення – не що інше, як натхнення, геніальна, блискауча думка.

Він узяв щітку й спокійно почав працювати. Ось удалині з'явився Бен Роджерс. Кепкувань цього хлопця Том боявся найбільше. Бен не йшов, а підстрибував і пританцьовував. Це означало, що на серці в нього легко і що він багато чекає від нинішнього дня. Він гриз яблуко, а в проміжках голосно гудів і дзвінко кричав: «Дінь-дон-дон, дінь-дон-дон», бо вдавав із себе пароплава. Підійшовши ближче, Бен притишив хід, зупинився посеред вулиці, повільно завернув, нахилився і почав обережно повертатися, адже він – пароплав «Велика Міссурі», що сидить на дев'ять футів у воді. (...)

¹ Фут – міра довжини, що дорівнює приблизно тридцяти з половиною сантиметрам.

Том білив далі й не звертав ніякісної уваги на пароплав. Бен отетерів на хвилинку, а потім ледве спромігся сказати:

– Гі-гі! Таки спіймався!

Але відповіді не було. Том кинув погляд митця на свій останній мазок, потім ще раз легенько торкнув щіткою паркан і знову оглянув наслідки. Бен підійшов і став поряд. У Тома слинка потекла, коли побачив яблуко, але він знову взявся до роботи.

Ілюстрація Н. Роквелла

Ілюстрація
Р. Калустян

Нарешті Бен сказав:

– Що, голубе, тебе змусили працювати?

– Га, це ти, Бене? Я й не помітив!

– Слухай, я йду купатися. Тобі, мабуть, теж хочеться, га? Але, звичайно, не можна, бо тобі треба працювати. Інакше пішов би купатися.

Том зневажливо глянув на хлопця і сказав:

– Що ти називаєш роботою?

– А хіба це не робота?

Том оглянув паркан і недбало промовив:

– Кому робота, а кому й ні. Одне тільки знаю: Томові Соєру вона до вподоби.

– Чи не хочеш ти часом сказати, що це дуже приємно?

Щітка рухалася далі.

– Приємно? А що ж тут неприємного? Хіба щодня щастить білити паркани?

Це обернуло все по-новому. Бен перестав гризти яблуко. Том м'яко водив щіткою вгору й униз, відходив трохи, щоб помилуватися, підмазував то тут, то там, критичним поглядом окидав зроблене. Бен стежив за кожним його рухом і дедалі більше зацікавлювався.

Нарешті Бен не витримав:

– Слухай, Томе, дай я трохи побілю.

Том замислився, ладен був погодитися, але потім передумав:

– Ні, Бене, нічого не вийде. Бачиш, тітка Поллі надто вже дбає про цей паркан: адже він виходить на вулицю. Коли б це у дворі – то інша річ, але тут треба фарбувати дуже й дуже дбайливо. Я вважаю, що навряд чи знайдеться хоч хтось один на тисячу, навіть на дві тисячі хлопців, хто може це зробити як слід.

– Невже? Дай я тільки спробую трішечки. Я б тобі дав, аби ти був на моєму місці. Дай, Томе!

– Бене, я б залюбки, слово честі. Але тітка Поллі... Знаєш, Джим уже просив, але вона не дозволила йому. Сід теж просився – не пустила й Сіда. Тепер ти сам бачиш, що я не можу тобі довірити цю роботу. Почнеш фарбувати паркан, і що-небудь вийде не так.

– Та що ти, Томе! Я старатимусь. Мені б тільки спробувати! Слухай: я тобі дам серединку ось цього яблука.

– Ну гаразд! Проте ні, Бене, краще не треба. Я боюсь.

– Я тобі дам усе яблуко. Усе, що лишилося.

Том віддав щітку, на його обличчі виписувалась нехіть, зате в серці буяла радість. І поки колишній пароплав «Велика Міссурі» працював та обливався потом на осонні, сам художник сидів на діжці в холодку, дригав ногами, уминав яблуко й міркував, як спіймати нових простаків. А їх не бракувало: хлопці з'являлися щохвилини. Вони приходили поглузувати, але залишалися білити. Тим часом Бен утомився. Том продав наступну чергу Біллі Фішеру за зовсім нового повітряного змія. А коли й Фішерові забракло сил, Джонні Міллер купив собі місце за дохлого пацюка зі шворкою, щоб крутити його в повітрі. І так далі, і так далі, година за годиною. Із злидаря, яким Том був уранці, опівдні він перетворився на багатія, що купався в розкошах. Крім тих речей, про які говорилося, він мав ще дванадцять мармурових кульок, сюрчок, шматочок синього скла від пляшки, щоб дивитися крізь нього, гармату, зроблену з катушки для ниток, ключ, яким нічого не можна було відімкнути, шматок крейди, скляний корок від карафки, олов'яного солдатики, двох пуголовків, шість тріскавок,

однооке кошенья, мідну ручку від дверей, собачий нашийник, – собаки, правда, не було, ручку від ножа, чотири апельсинові шкуринки й стару поламану раму од віконця на горищі. Він прегарно провів час у великім товаристві, нічого не робив, а на паркані з'явився аж потрійний шар вапна! Аби в Тома було вапна більше, він розорив би всіх хлопців у містечку.

Отже, жити на світі не так уже й погано. Сам того не відаючи, Том відкрив великий закон, який керує вчинками людей, а саме: коли хлопчикові або дорослому забагнеться чогось, треба, щоб цього нелегко було досягти. (...)

Повернувшись додому, Том доповів тітці, що виконав доручення. Вона йому не повірила, проте, оглянувши паркан, була вражена.

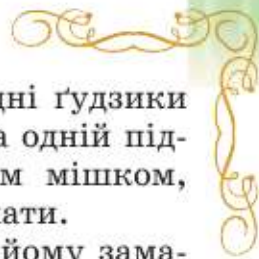
Літературний практикум

1. Перечитайте початок розділу «Чудовий маляр». Як у ньому передано життєрадісний, світлий настрій літнього ранку? Прочитайте відповідні рядки твору.
2. З яким почуттям Том узявся до роботи? Чому?
3. Як героєві вдалося залучити до побілки паркана інших дітлахів? Який «великий закон», що керує вчинками людей, він відкрив? Прочитайте відповідні рядки.
4. Які ситуації чи деталі розділу «Чудовий маляр» вас розсмішили? Чому?

Розділ шостий

Том знайомиться з Бекі

(...) Невдовзі Том зустрівся з Гекльберрі Фінном, сином місцевого п'янички. Усі матері в містечку ненавиділи Гекльберрі й водночас боялися, бо це був ледащо, поганий, невихований хлопчисько, який не визнавав жодних законів. І ще тому, що всі діти заздрили йому, були в захопленні від нього й намагалися наслідувати його в усьому. Том, як і всі інші хлопці з «порядних родин», заздрив Гекльберрі, бо той міг цілий день нічого не робити. Томові теж було суворо заборонено гратися із цим голодранцем. Саме тому він, коли міг, грався з ним. Гекльберрі одягався в недоноски з плеча дорослих людей; одяг його всякої пори року цвів різнокольоровими плямами й звисав лахміттям. Його бриль – цілковита руїна величезних розмірів, від крис якого вирвано чималий шмат у вигляді півмісяця; куртка, у ті рідкісні

дні, коли він її одягав, сягала аж до п'ят, а задні гудзики метлялися значно нижче спини; штани висіли на одній підтяжці й ззаду теліпалися величезним порожнім мішком, хльоскали по грязюці, коли він забував їх підкачати.

Гекльберрі був вільний птах. Він блукав, де йому заманеться, у погожу годину ночував десь на чужому ганку, а в негоду – у порожніх діжках. Йому не треба було ходити ні до школи, ні до церкви, він нікого не слухав, бо не мав над собою господаря. Він міг ловити рибу чи купатися, коли й де йому заманеться, і сидіти у воді, скільки хочеться. Лягав спати він, коли хотів. Навесні перший з усіх хлопців починав ходити босий, а восени взувався останній. Йому не треба було ні митися, ні одягати чисту білизну, а лаятися він умів напрочуд. Словом, цей хлопець мав усе, що надає смак життю... Так думали всі вимучені, сковані по руках і ногах «добре виховані» хлопці з «порядних родин» у містечку.

Том привітав романтичного волоцюгу:

– Гей, Гекльберрі! Здоров!

– Здоров і ти, коли хочеш.

– Що це таке в тебе?

– Дохла кішка.

– Дай подивитися, Геку! Ач, зовсім уже залякла. Де ти її взяв?

– Купив в одного хлопця.

– Скільки заплатив?

– Синій квиток і бичачий пазир. Я його поцупив на різниці.

– А де ти дістав синій квиток?

– Купив у Бена Роджерса два тижні тому за батіжок.

– Слухай, Геку, а на що годиться дохла кішка?

– На що годиться? Бородавки виводити.

– Та ну? Я знаю кращий засіб.

– Б'юсь об заклад, не знаєш. Який це засіб?

– Гнила вода.

– Гнила вода? Нічого вона не варта, твоя гнила вода.

– Нічого не варта?! А ти її коли-небудь пробував?

– Ні, я не пробував. А Боб Таннер – той пробував.

– А хто тобі сказав?

– Бачиш, він казав Джефові Тетчеру, а Джеф казав Джонні Бекеру, а Джонні казав Джиму Голмсу, а Джим

Ілюстрація Н. Роквелла

казав Бену Роджерсу, а Бен казав одному темношкірому, а темношкірий сказав мені. От і знаю.

– Ну й що з того? Усі вони брешуть. Принаймні всі, крім темношкірого, я його не знаю. Нісенітниця! Тепер ти мені скажи, Геку, як Боб Таннер робив це?

– А так: він узяв та й засунув руку в гнилий пень, де була дощова вода.

– Удень?

– Авжеж.

– І стояв обличчям до пенька?

– Ага. Ніби так.

– І казав він щось при цьому?

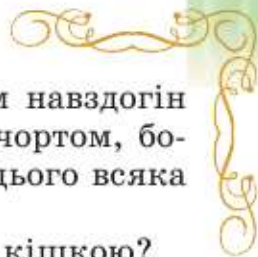
– Мабуть... Не знаю.

– Отак! А ще захотів виводити бородавки гнилою водою, коли берешся за діло таким безглуздим способом. Ні, так нічого путнього не буде. Треба піти самому в гущавину лісу, подивитися, де є пень з гнилою водою, рівно опівночі стати спиною до пенька, засунути руку у воду й приказувати: «Ячмінь-зерно, ячмінь-зерно, розмелись мукою, гнилі води, візьміть бородавки із собою». А потім, заплющивши очі, швиденько відійти на одинадцять кроків, обернутися тричі довкола, після цього піти додому й нікому нічого не казати, бо коли скажеш – усі чари зникнуть.

– Так, це схоже на правду. Тільки Боб Таннер, він робив не так.

– Та певно, що не так! І тому з усіх хлопців у містечку в нього найбільше бородавок. А коли б він знав, як поводитися з гнилою водою, у нього не було б жодної бородавки. Я сам їх тисячі вивів у себе таким чином, Геку. У мене їх було дуже багато, бо я частенько граюся із жабами. А то я ще виводжу їх гороховим стручком. (...) Ну а як же ти виводиш їх дохлою кішкою?

– А ось як: візьми кішку і йди з нею на кладовище, у таке місце, де поховано якусь злу людину. Опівночі прийде чорт, а може, і два-три, але ти їх не побачиш, тільки почувеш шум вітру, принаймні почувеш, як вони розмовлятимуть.

Коли вони потягнуть чолов'ягу геть, жбурни їм навздогін кішку й приказуй: «Чорт за мертвяком, кіт за чортом, бородавка за котом, геть від мене всі разом». Від цього всяка бородавка зійде. (...)

– Слухай, Геку, коли ти думаєш пробувати з кішкою?

– Цієї ночі. Думаю, чорти цієї ночі неодмінно прийдуть до старого Вільямса.

– Та його ще в суботу поховали, Геку. Вони вже, мабуть, викрали його в суботу вночі.

– Що ти таке кажеш? Як вони могли його викрасти до півночі? А опівночі вже була неділя. У неділю чорти не дуже люблять шльондрати по землі.

– Це правда. Я й не подумав. А мені можна з тобою?

– Звичайно, якщо не боїшся.

– Отакої! Боюсь! Ти нявкнеш під вікном?

– Добре. І ти нявкни у відповідь, якщо тобі можна буде вийти. А то минулого разу я нявкав під вікнами, поки старий Гейс не почав жбурляти в мене камінці й кричати: «Чорти б забрали цю кішку!» За такі слова я йому цеглиною вибив шибку, тільки нікому не кажи!

– Тієї ночі я не міг тобі нявкати, бо за мною стежила тітка. Але тепер я таки нявкну. Слухай, Геку, що це в тебе таке?

– Нічого особливого – кліщ.

– Де ти його взяв?

– У лісі.

– Що візьмеш за нього?

– Не знаю. Я його не збирався продавати.

– Як знаєш. Та й кліщ такий малесенький.

– Ну, ще б пак! Чужого кліща кожен може лаяти. А я ним задоволений. Для мене й цей кліщ добрий.

– Та кліщів у лісі хоч греблю гати! Я б їх тисячу назбирав, аби захотів.

– Чого ж ти їх не назбираєш? Ага! Сам знаєш, що не вдасться. Я тобі скажу, що цей кліщ дуже ранній – перший кліщ, якого я бачив цього року.

– Слухай, Геку, я тобі дам за нього свого зуба.

– Покажи.

Том дістав папірець, обережно розгорнув його. Гекльберрі уважно розглянув зуба. Спокуса була дуже велика. Нарешті він спитав:

Ілюстрація К. Комракової

– Справжній?

Том підняв верхню губу й показав порожнє місце.

– Гаразд, – сказав Гекльберрі. – Отже, по руках!

Том поклав кліща в коробочку з-під пістонів, де ще недавно був жук, і хлопці розійшлися, до того ж кожен почував себе багатшим, ніж перед тим. (...)

Попрощавшись із Гekom, Том вирушив до школи. Учитель добряче відлупцював його за спізнення, а потім наказав сісти поруч із новенькою ученицею. Дівчинка, що звалася Бекі Тетчер, одразу сподобалася Томові. Щоб показати свою прихильність, хлопчик пригостив її персиком.

А потім на грифельній дошці намалював для неї будиночок. І зрештою, на тій-таки дошці написав: «Я вас люблю». Бекі вдала, що розсердилася.

Розділ дев'ятий **Трагедія на цвинтарі**

Уночі Том і Гек потайки пішли на цвинтар, аби випробувати рецепт лікування бородавок за допомогою дохлої кішки.

(...) Старовинне кладовище було на пагорку, милі за півтори від містечка. Старий дощаний паркан, що оточував його, місцями повалився всередину, місцями – назовні, але ніде не стояв рівно. Усе кладовище поросло травою й бур'яном, старі могили осіли. Пам'ятників не видно, над могилами бовваніли гнилі старі дошки, заокруглені вгорі, сточені червою і похилені до землі, шукаючи підпори й не знаходячи її. «Вічна пам'ять такому-то», – було написано колись на дошках, але на більшості з них написів не можна прочитати навіть удень.

Тихий вітер жалібно стогнав між деревами, і Том боявся, що це, мабуть, душі померлих ремствують на неспокій. Хлопці говорили мало й тільки пошепки, бо час, місце, навколишня урочистість і тиша гнітили їх. Вони знайшли свіжу могилу, яку шукали, і стали за кілька кроків від неї, біля трьох великих ясенів.

Чекали вони, як їм здавалося, дуже довго. Десь крикнула сова, і тільки цей звук порушив мертву тишу. Томові

ставало дедалі моторошніше, йому хотілося щось сказати. Відтак він не витримав:

– Геккі, як ти думаєш, – почав він пошепки, – мертві не розсердяться, що ми тут?

Гекльберрі прошепотів у відповідь:

– Не знаю! А моторошно тут. Правда?

– Атож! (...)

Хлопці, ледве дихаючи, притулилися один до одного. Приглушені голоси долинали з протилежного кінця цвинтаря.

– Дивися! Глянь туди! – прошепотів Том. – Що це таке?

– Це диявольський вогонь! Ой Томе, страшно!

У темряві з'явилися якісь невиразні постаті. Перед ними гойдався старовинний бляшаний ліхтар, розсипаючи по землі іскорки світла. Гекльберрі, тремтячи, прошепотів:

– Це, мабуть, чорти. Аж три! Томе, ми пропали. Ти вмієш молитися?

– Спробую. Але ти не бійся, вони нас не зачеплять. «Отче наш, іже еси...» – почав Том вечірню молитву.

– Тс-с!

– Що таке, Геку?

– Це люди! Принаймні один з них. У нього голос Мефа Поттера.

– Невже?

– Найправедніша правда. Лежи й не дихай. Він нас не помітить, бо, як завжди, п'яний. Я знаю.

– Гаразд. Я буду тихо. Ось вони стали. Щось шукають. Не можуть знайти. Ось знову йдуть сюди. Ач, як біжать. Знову ближче. Тепер далі. А зараз ідуть просто на нас. Слухай, Геку, я знаю голос другого: це індіанець Джо!

– Ну, звичайно, це клятий метис! Мабуть, краще, аби то були чорти. І чого їм тут треба, хотів би я знати?

Шепіт урвався, бо троє людей дійшли до могили й зупинилися неподалік від того місця, де сховалися хлопці.

– Ось тут, – сказав третій і підняв ліхтар, від чого світло впало на його обличчя. Це був молодий лікар Робінсон.

Поттер та індіанець Джо несли ноші, мотузку й дві лопати. Вони поклали ноші на землю й почали розкопувати могилу. Лікар поставив ліхтар у головах могили, сам сів на землю і притулився спиною до одного з ясенів. Він був так близько, що хлопці могли доторкнутися до нього.

– Швидше, швидше, – квапив він. – Щохвилини може зійти місяць.

Ті буркнули щось у відповідь і копали далі. Якийсь час чутно тільки стукіт лопат та одноманітне й сумне гупання землі й піску, що їх викидали на поверхню з ями. Нарешті одна лопата наткнулася на труну, і за одну-дві хвилини копачі витягли домовину нагору... Тими самими лопатами вони скинули віко, витягли труп і зневажливо кинули його на землю. З-за хмар вийшов місяць і освітив бліде лице покійника. Труп поклали на носі, укрили ковдрою і прив'язали мотузкою. Поттер витяг великого складаного ножа, відрізав кінець мотузки, що теліпався, і проказав:

– Ну от, костоправе, проклята робота готова. А тепер жє-ніть ще золотого, а то ми його тут і кинемо.

– Точно сказано! – крикнув індіанець Джо.

– Що це означає? – здивувався лікар. – Ви правили гроші наперед, і я заплатив вам сповна.

– Ви заплатили, але в нас є ще й інші рахунки, – сказав Джо, підходячи до лікаря. Той підвівся на ноги. – П'ять років тому я прийшов на кухню до вашого батька, а ви мене вигнали втришия, я просив поїсти, а ви вигнали мене, наче злодія. А коли я присягнувся відплатити вам за це хоч би через сто років, ваш батько запроторив мене до в'язниці, як волоцюгу. Ви думали, я забув? Індіанська кров тече в мені недарма.

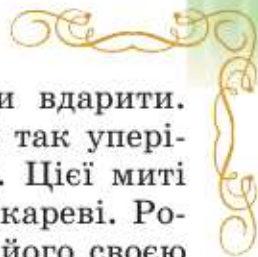
Тепер ви в мене в руках, і ми з вами покриваємося, так і знайте!

Він загрозово підняв кулака до обличчя лікаря. Той несподівано одним ударом звалив індіанця на землю. Поттер від подиву впустив ножа й гукнув:

– Гей ви! Що це таке? Не чіпайте мого товариша!

І він кинувся на лікаря. Вони зчепилися, стали молотити один одного, топтали траву й рили землю каблуками. Індіанець Джо скочив на ноги, очі його палали ненавистю, він підняв ножа, випущеного Поттером, і, вигнувшись, наче

Ілюстрація А. Єлисєва

кішка, почав бігати навколо, шукаючи нагоди вдарити. Раптом лікар схопив дошку з труни Вільямса й так уперіщив нею Поттера, що той повалився на землю. Цієї миті індіанець загнав ножа по саму ручку в груди лікареві. Робінсон захитався і впав на Поттера, заливаючи його своєю кров'ю. Тут хмари затягнули місяця і закрили це жахливе видовище.

Перелякані хлопці притьмом кинулися тікати, не вибираючи дороги.

Коли місяць знову виринув з-за хмар, індіанець Джо в глибокій задумі стояв над двома тілами. Лікар прохрипів щось невиразне, зітхнув разів зо два й умер. Метис тихо сказав:

– Ми поквиталися. Ну й чорт тебе забирай! – він обшукав кишені вбитого, потім уклав злощасного ножа в розкриту праву руку Поттера й сів на порожню домовину.

Минуло три, чотири, п'ять хвилин... Поттер заворушився і застогнав. Він стиснув у руці ножа, підніс його до очей, здригнувся і випустив додолу. Потім підвівся і сів, відштовхуючи від себе труп лікаря, глянув на нього, каламутним поглядом озирнувся довкола й зустрівся з очима метиса.

– Боже мій, як це сталося, Джо?

– Кепські справи, – сказав той, не здригнувшись. – Навіщо ти це зробив?

– Я? І не думав.

– Розкажуй! Тут балачками не допоможеш!

Поттер сполотнів і затремтів, мов осиковий лист.

– Я думав, що вже протверезів. Не слід мені було пити ввечері. У мене й досі гуде в голові – ще дужче, ніж тоді, коли ми йшли сюди. Я наче в тумані, нічого не пригадую. Скажи мені, Джо, по щирості скажи, друже, невже це я його ухекав? Адже я не хотів убивати, у мене й на думці не було, душею і честю присягаюся. Скажи мені, Джо, як це вийшло? О, який жах! Він був такий молодий, талановитий.

– Ви зчепилися, він ударив тебе дошкою по голові. Ти впав, а потім підвівся, хитаючись, мов п'яний, схопив ножа й штрикнув його в груди саме тоді, коли він знову бив тебе. Потім ви обидва попадали й лежали як мертві.

– Ой, я й сам не знав, що роблю. Щоб я крізь землю провалився, коли брешу. Це все від горілки. А я ж ножем на-

віть орудувати не вмію. Битися бився – це так, але без ножа. Це всі знають. Джо, голубе, будь другом, не видавай мене! Дай слово, що не викажеш, Джо! Я завжди тебе любив, завжди стояв за тебе. Ти сам знаєш. Ти ж нікому не скажеш, нікому не скажеш, Джо?

Нещасний упав на коліна перед убивцею і благально простягнув до нього руки.

– Гаразд, Мефе, ти завжди чесно й щиро поводишся зі мною, я тобі віддячу тим самим. Будь певний, слово моє тверде. Тут і говорити більше нема про що.

– Джо, ти просто ангел. Я благословлятиму тебе до останнього дня свого життя, – і Поттер заплакав.

– Ну, годі! Тепер не час рюмсати! Іди он тією дорогою, а я піду цією. Та дивися, слідів за собою не лишай!

Поттер пішов, потім почав бігти. Метис стояв і дивився йому вслід, бурмочучи:

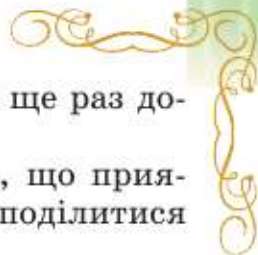
– Якщо він справді здурів від удару й горілки, то не скоро згадає про ножа, а коли й згадає, то буде так далеко, що побоїться вертатися сюди, куряча душа!

Минуло кілька хвилин, і на вбитого, на загорнутий у ковдру труп, на домовину без віка, на розриту могилу дивився тільки місяць із неба. Навколо знову була тиша. (...)

Боячись жорстокого індіанця Джо, Том і Гек запрягнулися нікому не розповідати про побачене на цвинтарі. Поліцейське розслідування показало, що злочин скоїв Меф Поттер. Чоловіка запроторено до в'язниці. Містечко чекало на суд і найсуворіший вирок для вбивці. Думка про те, що буде покарано невинного, не давала хлопцям спокою. Однак страх перед Джо й вірність клятві були сильнішими за голос сумління.

Розділ двадцять третій **Порятунок Мефа Поттера**

Нарешті дрімотна нудьга в містечку струснулася і дуже сильно. Призначено було день суду над убивцею. Тепер усі про це тільки й говорили. Том не знав, куди сховатися від розмов. Кожен натяк на вбивство змушував його тремтіти, бо нечиста совість підказувала, що такі розмови ведуться тільки для того, аби спіймати його. Правда, він не знав, як люди довідалися, що він дещо знає про вбивство, але міські пересяди не могли не бентежити його. Тома весь час кидало в жар. Він одвів Гека в затишне місце поговорити по щирості. Треба ж було хоч на деякий час дати волю своєму язикові

й поділитися з товаришем. Крім того, Том хотів ще раз довідатися, чи Гек не проговорився. (...)

Том завів розмову з Геком і, переконавшись, що приятель дотримується клятви мовчання, наважився поділитися з ним своїми сумнівами.

– А про що балакають, Геку? Я наслухався всячини.

– Про що балакають? Та все про одне: Меф Поттер, Меф Поттер, Меф Поттер та й годі. Мене аж у жар кидає. Хоч би кудись сховатися.

– Отаке й зі мною. По-моєму, він пропаща людина! Йому смерть! А тобі не буває його шкода... іноді?

– Дуже часто. Так, дуже часто. Нетямуца він людина. Але ж він і зла нікому не робив. Нікому ніколи. Ловить собі рибку – заробляє, щоб випити. А потім швендяє. Та, Боже мій, адже ми всі такі. Принаймні більшість із нас. Але він дуже добрий: одного разу він дав мені пів рибини, а сам голодний залишився. І частенько захищав мене та визволяв з біди!

– А мені він лагодив повітряних зміїв і прив'язував гачки до вудочок. Хотів би я, щоб ми допомогли йому втекти з в'язниці.

– Отакої! Як ми йому допоможемо, Томе? Та це й ні до чого. Він утече, а його спіймають.

– Так, спіймають, це правда. Але я прямо чути не можу, коли вони лають його казна-як, а він зовсім невинний.

– Я теж, Томе. Розумієш, я чув... говорять, що він найкровожерніший убивця в нашому штаті, і дивуються, як це його досі не повісили!

– Увесь час отаке говорять. Я чув, казали, що коли суд його виправдає, то його повісять за законом Лінча¹.

– Так і зроблять, повісять.

Довго говорили хлопці, але розмова їх не заспокоїла. Коли смеркло, вони почали вештатися біля маленької самотньої в'язниці, мабуть, з невиразною надією на якесь диво, що розв'яже всі їхні труднощі. Але нічого не сталося: очевидно, ні ангели, ні добрі чарівниці не зацікавилися нещасним в'язнем.

Хлопці зробили так, як робили частенько й раніше: підійшли до ґрат і дали Поттерові трохи тютюну й кілька сірників. Він сидів на першому поверсі, вартових поблизу не було.

¹ Закон Лінча (суд Лінча, лінчування) – розправа юрби з людиною, яку підозрюють у злочині, без суду й без слідства; форма самосуду в США.

Його вдячність за такі подарунки й раніше бентежила їхню совість. А цього разу вона вразила їх ще дужче. Вони почували себе боягузами й зрадниками, коли Поттер сказав їм:

– Дуже добрі ви до мене, хлопці, ніхто в цьому містечку не жаліє мене. Лише ви. І я не забуду цього, не забуду. Частенько я кажу собі: адже я колись лагодив повітряні змії всім хлопцям, показував їм, де краще ловиться риба, приятелював з ними й допомагав їм, як тільки міг. Тепер усі забули старого Мефа, коли він ускочив у біду. Але Том не забув, і Гек не забув, вони не відцуралися мене, – кажу я, – і я не забуду їх. Ох, хлопці, учинив я жахливу річ – був п'яний, з глузду з'їхав... Ось воно й сталось. А тепер мене на шибеницю поведуть. І це справедливо, справедливо. Та це й краще, слово честі, краще. (...) А станьте-но один одному на плечі, щоб я міг торкнутися вас. Ось так. Дайте потисну руку – ваші руки пролізуть крізь ґрати, а мої лапи занадто великі. Маленькі рученята, слабенькі, але вони таки здорово допомогли Мефові Поттеру, і ще більше допомогли б, аби тільки могли.

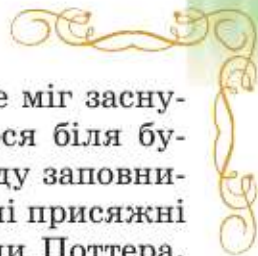
Том повернувся додому геть пригнічений, і сні його цієї ночі були сповнені жаху. Наступні два дні він вештався навколо будинку суду.

Якась непереможна сила тягла його всередину, але він змушував себе лишатися на вулиці. Те саме було й з Геком. Вони старанно уникали один одного. Кожен намагався одійти від суду, але завжди тут же повертався. Том уважно слухав усі новини, що їх виносили люди із зали суду, але весь час він чув лише погані вісті: зашморг дедалі тугіше стягувався на шиї бідолашного Поттера. На кінець другого дня в містечку говорили, що свідчення індіанця Джо були незаперечні і що не було жодного сумніву в тому, яким буде вирок присяжних.

Том повернувся додому пізно ввечері й увійшов до спальні через

Ілюстрація К. Комракової

вікно. Він був страшенно схвилюваний і довго не міг заснути. Наступного дня все містечко зранку юрмилося біля будинку суду, бо це був вирішальний день. Залу суду заповнили чоловіки й жінки. Нарешті ввійшли довгождані присяжні й сіли на свої місця. Незабаром після цього ввели Поттера, блідого й розгубленого, у кайданах. Його посадили на лаву підсудних, де всі цікаві могли бачити його. На такому ж видному місці сидів індіанець Джо, спокійний і байдужий, як завжди. Знову запанувала мовчанка, потім прибули судді, і шериф відкрив судове засідання. Адвокати перешіптувалися, писарі шелестіли паперами. Усе створювало урочисту атмосферу тривожного напруженого чекання.

Викликали свідка, що бачив, як Меф Поттер умивався біля струмка рано-вранці того дня, коли стало відомо про вбивство. Він засвідчив, що, побачивши його, Меф Поттер негайно кинувся тікати. Спитавши ще дещо, прокурор звернувся до оборонця:

– Тепер ваша черга. Допитуйте свідка.

Підсудний підняв на хвилину очі, але опустив їх знову, коли оборонець сказав:

– Я не маю запитань. (...)

Інших свідків оборонець теж не допитував. Його дивна поведінка дедалі більше обурювала публіку. Проте коли прокурор оголосив, що провину підозрюваного фактично доведено, оборонець несподівано запропонував запросити Тома Соєра. У залі запала тиша. Том увійшов.

У хлопця був розгублений вигляд, бо він страшенно боявся. Його змусили присягнути.

– Томасе Соєре, де ви були приблизно опівночі сімнадцятого червня?

Том глянув на залізне обличчя індіанця Джо, і йому заціпило. Слухачі затамували подих, але Том не міг вимовити жодного слова. Проте за мить-другу хлопець трохи опанував себе і спромігся сказати так, що дехто в залі навіть почув його:

– На цвинтарі.

– Трохи голосніше, будь ласка. Не бійтеся. Отже, ви були...

– На цвинтарі.

Зневажлива посмішка майнула на обличчі індіанця Джо.

– Чи не були ви десь поблизу могили Горса Вільямса?

– Так, сер.

-
- Будь ласка, трохи голосніше. Чи близько ви були від неї?
 - Так близько, як тепер від вас.
 - Ви сховалися чи ні?
 - Сховалися.
 - Де?
 - За ясенами, край могили.

Індіанець Джо ледь помітно здригнувся.

- З вами був ще хтось?
- Так, сер. Я пішов туди з...

– Стривайте, почекайте хвилинку. Не треба називати ім'я вашого супутника. Ми допитаємо і його. Ви принесли із собою що-небудь на цвинтар?

Том вагався. Він був, очевидно, збентежений.

– Кажіть, мій друже, не бійтеся. Істина завжди почесна. Що ви принесли із собою туди?

– Тільки дохлу кішку.

У залі пролунав сміх. Суддя закалатав дзвіночком.

– Ми покажемо суду скелет цієї кішки. А тепер, мій друже, розкажіть нам усе, що ви бачили, розкажіть нам своїми словами, нічого не пропускаючи, і не бійтеся.

Том почав – спершу нерішуче, потім поступово захопився. Розповідь його полилася жвавіше. Незабаром у залі суду не чути було жодного звуку, крім його голосу. Усі погляди втупилися в нього. Роззявивши рота й затамувавши подих, публіка ловила кожне його слово, не помічаючи часу, зворушена й захоплена моторошним оповіданням. Загальне хвилювання дійшло краю, коли Том почав описувати сцену вбивства:

– А коли лікар схопив дошку й торохнув нею Мефа Поттера, а той упав, індіанець Джо кинувся на нього з ножем і...

Торох! Метис розштовхав усіх, хто намагався його затримати, блискавкою майнув у вікно, та тільки його й бачили!

Завдяки своєму мужньому вчинку Том став справжнім героєм міста. Однак якщо вдень хлопчик насолоджувався славою, то вночі тремтів від страху, чекаючи на помсту індіанця Джо.

Невдовзі Бекі запросила Тома на пікнік. У великій компанії вони вирушили на пароплаві до мальовничої місцини. Розважившись досхочу й пообідавши, товариство пішло оглядати печеру. Під час екскурсії Том і Бекі відстали від гурту. Усі повернулися на пароплав, не помітивши їхнього зникнення. Незабаром містечко облетіла звістка про те, що Том і Бекі загубилися. На пошуки дітей кинулися всі, хто міг. Тим часом друзі блукали підземеллям.

Розділ тридцять перший Заблукали в печері

(...) Діти довго йшли покрученим коридором, петляючи то праворуч, то ліворуч, забираючись дедалі глибше в таємниче підземелля, зробили ще одну позначку й пішли в бічний коридор, шукаючи нових чудес, щоб розповісти про них там, нагорі.

В одному місці вони знайшли простору печеру, зі стелі якої звисали безліч блискучих сталактитів¹ завдовжки й завширшки з людську ногу. Діти обійшли печеру, дивуючись і захоплюючись її красою. Сюди вело багато коридорів. Друзі пішли одним із них і незабаром побачили в самісінькому центрі печери чудове джерело, дно якого було вистелено блискучими кристалами. Стелю печери підтримував ряд фантастичних колон, що утворилися внаслідок поєднання великих сталактитів і сталагмітів² від безнастанного спадання крапель води протягом століть. Під склепінням печери звили гніздо зграї кажанів, у кожній зграї їх було не менше кількох тисяч. Світло стривожило їх, вони сотнями ринули вниз і з огидним вереском стали люто кидатися на свічки. Том знав їхні звички й добре розумів, яка небезпека загрожує від цих створінь. Він схопив Бекі за руку, кинувся разом з нею в перший же коридор, і саме вчасно, бо один кажан загасив крилом свічку Бекі – тоді, коли вона вибігла з печери. Кажани довго гналися за дітьми, але втікачі щохвилини завертали в нові переходи й нарешті позбулися небезпечних тварин. (...)

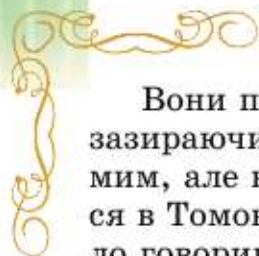
Невдовзі Том і Бекі збагнули, що заблукали. Певний час вони відчайдушно намагалися знайти вихід.

Ілюстрація Дж. Бенвенуті

¹ *Сталактит* – кам'яна бурулька на стелі печери, яка росте вниз.

² *Сталагміт* – кам'яна бурулька на долівці печери, яка росте вгору.

Вони повернули в якийсь коридор і довго йшли мовчки, зазираючи в кожен бічний хід, чи не здасться він їм знайомим, але ні, то були невідомі місця. Бекі щоразу вдивлялася в Томове обличчя, шукаючи в ньому розради, і Том весело говорив:

– Це ще не той, яким ми йшли, але ти не турбуйся, ми зараз дійдемо до того.

Та з кожною новою невдачею він дедалі більше занепадав духом і незабаром почав звертати в перші-ліпші завулки. Він твердив і далі: «Усе гаразд», але на серці йому було так важко, що слова його звучали так, ніби він казав: «Усе пропало». Перелякана Бекі притулилася до нього й щосили намагалася стримати сльози, але вони лились і лились. (...)

Том гукнув. Голос його пролунав у порожніх провулках і завмер десь легеньким звуком, що нагадував глузливий сміх.

– Ой Томе, не гукай більше. Це так страшно! – сказала Бекі.

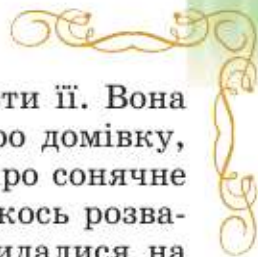
– Страшно воно-то страшно, Бекі, але краще гукати. Вони, може, почують нас.

І він знову гукнув. Це «може» було ще жахливіше, ніж той моторошний сміх, воно означало, що надія вмерла. Діти стояли тихо й слухали, але ніхто не відгукнувся. Том квапливо повернув назад. Якось нерішучість у всіх його рухах і в погляді відкрили Бекі іншу жахливу істину: він уже не міг знайти дорогу до тієї печери, де були кажани. (...)

– Томе, Томе, ми пропали! Ми пропали! Ми ніколи, ніколи не вийдемо звідси! Ах, і навіщо ми пішли від усіх?

Вона сіла й так гірко заплакала, що Тома охопив відчай: він подумав, що вона зараз помре або збожеволіє. Хлопець сів поряд, обняв дівчину. Бекі заховала обличчя в нього на грудях, пригорнулася і вилила в сльозах весь свій страх, усе своє каяття. А далека луна перетворювала її слова в глузливий сміх. Том просив бадьоритися, не втрачати надії, але вона казала, що не може. Тоді він став лаяти й картати самого себе за те, що приніс таке нещастя. Це вплинуло краще за все. Дівчинка пообіцяла взяти себе в руки, вона згодилася йти за Томом туди, куди він поведе, тільки хай більше не говорить таких слів, вона й сама винна не менше за нього.

І вони пішли навмання, просто аби не сидіти на місці, – адже їм нічого більше не лишалося робити. (...)

Нарешті втомлені ноги Бекі відмовилися нести її. Вона сіла, Том примостився поруч. Вони говорили про домівку, про друзів, про зручні ліжка, а найголовніше, про сонячне світло. Дівчинка плакала. Хлопець намагався якось розважити її, але всі його слова були даремні та скидалися на глузування. Бекі так утомилася, що врешті-решт стала дрімати й заснула. Том зрадів. Він сидів і вдивлявся в її сумне обличчя. Він бачив, як воно набирало звичайного спокійного виразу під впливом приємних снів. І помалу легка усмішка заграла на її вустах. Безтурботність обличчя дівчинки трохи заспокоїла Тома, і він думками полетів у минуле. Хлопець так заглибився в спогади, що й не помітив, як Бекі прокинулася і тихенько засміялася. Але сміх тут же завмер на її вустах, і вона застогнала.

– О, як я могла заснути! Я хотіла б ніколи не прокидатися! Ні, ні, Томе, не дивися на мене так! Я не говоритиму так більше!

– Я радий, що ти поспала, Бекі. Тепер ти відпочила, і ми підемо знову шукати дорогу.

– Спробуймо, Томе, але я бачила уві сні таку чудову країну! Мені здається, ми скоро туди потрапимо.

– Може, потрапимо, а може, і ні. Ну, Бекі, дивися веселіше. Ходімо!

Вони встали й пішли вперед, рука в руку, але вже без усякої надії. Вони хотіли визначити, чи довго були в печері: їм здавалося, що минули вже дні й тижні. Та, ясна річ, це було не так, бо навіть їхні свічки ще не згоріли.

Спливло чимало часу, а скільки – вони й самі не знали. Том сказав, що вони мусять іти тихенько й прислухатися, чи не капає вода, – треба знайти джерело.

Незабаром діти й справді набрали на струмок, і Том вирішив, що пора знову відпочити. (...)

Потім Бекі порушила мовчанку:

– Томе, я така голодна.

Том витяг щось із кишені.

– Ти пам'ятаєш? – спитав він.

Бекі ледве всміхнулася.

– Це наш весільний пиріг, Томе.

– Я хотів би, щоб він був завбільшки з діжку, бо це все, що в нас є.

– Я сховала його на пікніку, хотіла покласти під подушку, щоб бачити одне одного уві сні. Так завжди роблять дорослі люди зі своїм весільним пирогом. Але це буде наш останній...

Бекі не доказала. Том розділив пиріг на дві частини. Бекі їла з апетитом, але Том ледве торкнувся до своєї. Запити цей весільний пиріг вони мали чим – холодної води було вдосталь. Незабаром Бекі запропонувала йти далі. Том нічого не відповів і, помовчавши, сказав:

– Бекі, ти зможеш спокійно вислухати, що я тобі скажу? Дівчина пополотніла, але відповіла, що, мабуть, зможе.

– Я хочу сказати ось що: нам треба лишитися тут, бо тут є вода. Це наш останній недогарок.

Дівчинка почала плакати й голосити. Том, як міг, утішав її, але даремно. Нарешті вона сказала:

– Томе!

– Що, Бекі?

– Вони ж помітять, що ми заблукали, і шукатимуть нас.

– Атож. Безперечно, шукатимуть.

– Може, вони вже шукають нас, Томе?

– Звичайно ж, мабуть, шукають уже. Сподіваюся, що шукають. (...)

Години минали, почав знову дошкуляти голод. Лишився шматочок від Томової частки пирога, вони розділили його й з'їли. Але після цього стали начебто ще голодніші, ніж досі. Жалюгідний шматочок лише посилив голод.

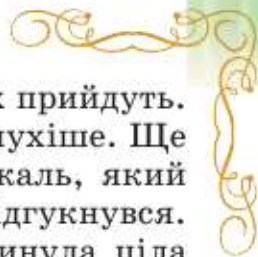
Незабаром Том сказав:

– Тс-с! Чуєш?

Обоє затамували подих і прислухалися. Десь далеко ніби хтось гукнув. Том негайно відгукнувся і, тримаючи Бекі за руку, став навпомацки пробиратися коридором у той бік. Незабаром він знову прислухався: хтось гукнув ще раз, цього разу ніби ближче.

– Це вони! – радісно вигукнув Том. – Вони йдуть! Ходімо, Бекі, не бійся, тепер усе гаразд.

Друзі раділи неймовірно, але бігти вони не могли, бо боялися ям, що траплялися на кожному кроці. Незабаром діти підійшли до однієї такої ями й мусили зупинитися. Вона була футів три завглибшки, а може, і всю сотню – у всякому разі, перейти через неї було неможливо. Том ліг на живіт і перекинувся вниз так далеко, як тільки міг. Дна не

дістав... їм треба стояти тут і чекати, поки до них прийдуть. Вони прислухалися, але вигуки лунали дедалі глухіше. Ще кілька хвилин, і голоси зовсім зникли. Який жаль, який сум! Том кричав, поки не охрип, але ніхто не відгукнувся. Та хлопець усе-таки підбадьорював дівчину. Минула ціла вічність, вони напружено чекали, але голосів не було чути.

Діти навпомацки повернулися до свого струмочка. Час минав поволі. Вони знову заснули й прокинулися голодні, пригнічені горем. Том гадав, що вже вівторок.

Раптом у нього з'явилася одна думка. Поблизу було кілька бічних коридорів. Краще дослідити їх, ніж отак марнувати час. Він витяг з кишені шворку від повітряного змія, прив'язав її до скелі, і вони з Бекі вирушили, розмотуючи за собою шворку. Десь кроків за двадцять коридор закінчився. Там було щось подібне до майданчика для стрибків. Том став навколішки, помацав руками спереду, праворуч, ліворуч. І цієї миті за якихось двадцять ярдів від нього з-за скелі висунулася людська рука зі свічкою. Том радо скрикнув. І відразу слідом за рукою висунулася постать... індіанця Джо! Том заціпенів, він не міг ворухнути ні рукою, ні ногою і дуже зрадив, коли «іспанець» тієї ж хвилини кинувся тікати й незабаром зник. Том дивувався, чому Джо не впізнав його голосу, не кинувся на нього й не вбив за свідчення на суді. Але, очевидно, луна змінила голос хлопця. Від страху кожен м'яз Томового тіла закам'янів. Том вирішив, що коли в нього вистачить сили повернутися до струмка, то він там і залишиться, нікуди вже не піде, щоб не зустрітися з індіанцем Джо.

Том приховав од Бекі, що бачив його. Він сказав їй, що гукнув просто так, «на щастя». Але голод і втома зрештою переважили страх. Засмучені, сиділи діти біля струмка, потім заснули, спали довго й прокинулися з іншими почуттями. Муки голоду ставали нестерпними. Том гадав, що тепер уже середа або четвер, може, навіть п'ятниця чи субота, і що шукачі, утративши надію знайти їх, махнули на них рукою. Він запропонував дослідити ще один коридор. Хлопець уже ладен був зустрітися з ким завгодно, навіть індіанець Джо вже не лякав його. Але Бекі була занадто квола. Вона немов заціпеніла від жаху. Дівчина казала, що залишиться тут, де сидить, і помре – до цього залишилося небагато. Нехай Том бере шворку й іде собі, коли хоче. Але вона благала його час-

тіше повертатися назад і розмовляти з нею; він мусив обіцяти їй, що коли настане страшна хвилина, він сидітиме біля неї і триматиме її руку, поки все скінчиться.

Том поцілував її. Сльози лоскотали йому горло. Він удавав, що не втрачає надії знайти шукачів або вихід з печери. Потім він узяв шворку в руку й навпомацки побрів уздовж одного з коридорів. Його мучили голод і лихі передчуття.

Розділ тридцять другий
«Виходьте! Знайшлися!»

Ось і вівторок. Западали вже вечірні сутінки. Містечко Санкт-Петербург усе ще в жалобі: загублених дітей не знайдено. (...)

Серед ночі раптом закалатали дзвони на міській дзвіниці. За мить вулиці заповнилися схвильованими напіводягненими людьми, які несамовито гукали:

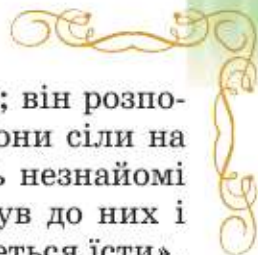
– Виходьте! Виходьте! Знайшлися! Знайшлися!

Забили в залізні сковороди, засурмили в ріжки. Усе населення юрбою рушило до річки назустріч Томові та Бекі. Вони їхали у відкритому екіпажі, який з криками везли мешканці містечка. Юрба оточила екіпаж, приєдналася до процесії і врочисто пішла за дітьми головною вулицею.

– Ура! Ура! – лунало навколо.

Скрізь сяяли вогні. Ніхто вже не лягав спати. Ще ніколи містечко не переживало такої чудової ночі. (...)

Том лежав на дивані, оточений жадібними слухачами, і розповідав їм про свою дивовижну пригоду, прикрашуючи її багатьма яскравими вигадками. Він закінчив на тому, як залишив Бекі й вирушив на розвідку; як він обстежив дві галереї, скільки вистачило шворки, як пішов третьою і вже ладен був повертатися, коли раптом помітив щось яскраве, ніби сонячне світло, кинув шворку й поповз туди, потім просунув голову й плечі в маленьку дірку й побачив широкі хвилі Міссісіпі. А коли б це було вночі, він не помітив би яскравого світла й, звичайно, не дійшов би до кінця галереї. Потім він розповідав, як повернувся до Бекі з радісною новиною, і вона просила, щоб він не чіплявся до неї з такими дурницями, бо вона втомилася і знає, що скоро помре, і хоче вмерти. За його словами, він умовляв і переконував її, а вона мало не вмерла від радості, коли, приповзши туди, на

власні очі побачила синій клаптик денного світла; він розповів, як проліз у дірку й потім допоміг Бекі; як вони сіли на землю і заплакали від радощів, а в цей час якісь незнайомі люди пропливали повз них на човні, і Том гукнув до них і сказав: «Ми щойно з печери, і нам страшенно хочеться їсти». Люди спершу їм не повірили, бо, – казали вони, – цього ніяк не може бути: «Печера не тут, печера за п'ять миль звідси, там, угорі вздовж річки, у долині», а потім усе-таки взяли їх у човен, довели до якогось будинку, нагодували, дали їм відпочити, а потім через дві-три години відвезли додому. (...)

Переклад Юрія Корецького

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Чому Том і Гек вирушили вночі на цвинтар? Як вони почувалися на початку своєї пригоди? Обґрунтуйте відповідь рядками з тексту.
2. Розкажіть про злочин, свідками якого стали Том і Гек. Яким постає в цьому епізоді індіанець Джо?
3. Чому хлопці вирішили нікому не розповідати про те, що бачили на цвинтарі? А чому Том усе ж таки виступив на захист Мефа Поттера? Які риси характеру юного героя розкрилися в цій ситуації? А як на його місці вчинили б ви?
4. Що Том і Бекі пережили в печері? Як вони поводитися під час цієї пригоди?
5. Чим Гек відрізнявся від своїх однолітків? Знайдіть портрет цього героя. Що ви можете розповісти про характер і спосіб життя хлопчика за цим описом?
6. **Порівняйте!** Складіть план порівняльної характеристики образів Тома й Гека та доберіть до нього цитати.
7. Розкажіть, яким постає світ дитинства в романі Марка Твена, заповнивши в зошиті опорну схему за прочитаним розділом.

Скарби:

Ігри:

Ролі:

Хитрощі:

Світ дитинства

Фізична активність:

Хлопчачі розваги:

Уява:

Прагнення лідерства:

8. Оберіть будь-який смішний епізод повісті. Поясніть, як автор досягає в ньому комічного ефекту.

9. Які ознаки роману у творі «Пригоди Тома Соєра» ви помітили?

10. **Робота в групах. Завдання для першої групи.** Порівняйте «Пригоди Тома Соєра» Марка Твена й «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка. Які спільні риси ви знайшли в цих творах? **Завдання для другої групи.** Оберіть два найцікавіші, на ваш погляд, епізоди роману «Пригоди Тома Соєра» й підготуйте їх інсценізації. **Завдання для третьої групи.** Підготуйте запитання для літературної вікторини «Сторінками „Пригод Тома Соєра“». Проведіть вікторину в класі.

11. Напишіть листа Тому Соєру.

РОЗДІЛ 2

БЕСТСЕЛЕРИ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ–ХХІ СТ.

Літературна розминка

1. Що вам відомо про Мумі-тролів?

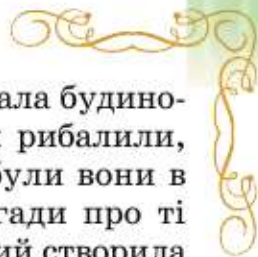
2. Розгляньте фотографію Т. Янссон з фігурками Мумі-тролів. Які почуття викликає у вас зовнішність цих іграшок?

Тове Янссон – авторка легендарних книжок про Мумі-тролів. Вона народилася 9 серпня 1914 р. у фінському місті Гельсінкі. Майбутній мисткині поталанило з родиною, яка

подарувала їй чудове дитинство. Саме воно стало джерелом творчого натхнення та зворушливих образів казкового світу Янссон. Батько письменниці був видатним скульптором, мати – знаною художницею. Свої творчі здібності вони втілювали не лише в майстернях, а й у сімейному житті. Вигадки, жарти, веселі вечірки із численними друзями, цікаві розмови й розваги були звичними явищами в гостинному помешканні Янссонів.

Тове Янссон (1914–2001).

Улітку родина виїжджала на острів, де винаймала будинок у місцевих жителів. Діти разом з дорослими рибалили, збирали гриби та ягоди. Якими же щасливими були вони в родинному колі, поряд з природою. Згодом спогади про ті часи стали основою образу Долини Мумі-тролів, який створила письменниця у своїх книжках.

Восени Янсони поверталися до своєї постійної оселі. То був світлий і теплий дім, у якому панували затишок і злагода. З кухні долинали смачні запахи, а біля вогнища у вітальні заходилися дружні розмови. Тут гості почувалися як удома, а мешканці – як у фортеці, що захищала їх від буревіїв життя.

Найбільше в родині цінували дух творчості та внутрішньої свободи. До дітей подружжя Янссонів ставилося з повагою, усіляко підтримуючи й розвиваючи їхні здібності. Не дивно, що один з їхніх синів став фотографом, другий – художником. Донька ж поєднала письменницьку діяльність з малярством, якому старанно вчилася спочатку у Швеції, а потім у Франції, Німеччині та Італії.

Повернувшись на батьківщину, Туве Янссон ілюструвала художні твори, малювала для різних друкованих видань, оформлювала плакати на замовлення поважних установ. Усе це було її основною роботою. А от до власних літературних спроб вона тривалий час ставилася як до розваги. До речі, книжки Туве Янссон з'явилися саме завдяки малярській діяльності авторки. Адже спочатку Мумі-троль був мальованим персонажем і лише згодом перетворився на літературного героя.

Словник Мудрого Тнома

Літературний герой (літературний персонаж) – дійова особа художнього твору. Літературний герой характеризується через зовнішність, душевні якості, учинки й взаємини з іншими персонажами. Літературними героями можуть бути не лише люди, а й тварини, фантастичні істоти, рослини чи речі. Герої, які перебувають у центрі художнього зображення, називаються *головними*. Персонажі, що з'являються в окремих епізодах і пов'язані з історією головного героя, називаються *другорядними*. Інколи поняття «персонаж» і «герой» розрізняють. Існує думка, що характер літературного

персонажа розкривається насамперед через активні дії та вчинки.

Задум казки про Мумі-тролів виник у 1939 р., коли Радянський Союз розв'язав нерівну війну проти Фінляндії. Шукаючи розради, письменниця взялася писати про добрих чудернацьких істот, які живуть у чарівній Долині. Так з'явилася книжка «Маленькі тролі й велика повінь».

Її публікація у Швеції (1945) залишилася майже непоміченою. Та вже за кілька років Янссон стала знаменитою. Уславили її книжки про нові пригоди Мумі-тролів: «Погоня за кометою» (1946, пізніша назва «Комета прилітає») та «Капелюх Чарівника» (1949). Загалом до серії казок про Мумі-тролів належить вісім творів, останній з яких завершено в 1970 р.

Із записника Мумі-троля

Цікаво, що казки про Мумі-тролів написано не фінською, а шведською мовою. Річ у тім, що мати Туве Янссон належала до давнього шведського роду, з якого вийшло чимало видатних державних діячів та інших відомих людей. Після одруження вона оселилася у Фінляндії, але завжди підтримувала зв'язок з батьківщиною. Жінка подбала про те, щоб її діти знали шведську мову не гірше за фінську. Під час канікул їх часто відправляли до Швеції. Там вони й вправлялися в мові, спілкуючись із родичами й численними друзями.

Отже, творчість Туве Янссон належить культурам двох країн. Мешкаючи у Фінляндії і працюючи як художник у фінському мистецькому просторі, свої літературні твори вона писала шведською мовою.

Чарівний клубок

Хто мешкає в Долині Мумі-тролів?

Тролями в давніх скандинавських оповідках називаються карлики, велетні, чаклуни, відьми та інші фантастичні персонажі. Однак Мумі-тролі та їхні друзі нічого спільного з ними не мають. У творах Янссон вони постають маленькими симпатичними істотами, схожими на м'які іграшки, людей і тварин. Це Мумі-тато – трохи старомодний, але дуже

люб'язний дивак, захоплений ідеєю написання спогадів, та Мумі-мама – турботлива й ніжна берегиня сімейного вогнища, завжди готова зігріти рідних своєю любов'ю. Зовні вони нагадують іграшкових бегемотиків. Схожу подобу мають і Хропусь та його сестричка Хропся, які, щоправда, змінюють свій колір залежно від настрою. Але душа компанії цих створінь – герой на ім'я Мумі-троль. Він невтомний мандрівник і шукач пригод, відданий товариш і вихований син. У казках Янссон є також схожий на людину Нюхмумрик, кумедне звірятко Чмих, відлюдник Ондатр, довгоносий колекціонер Гемуль, крихітні подружки Чупся і Тряся та інші химерні створіння. Усі вони живуть у Долині Мумі-тролів.

Т. Янссон. Ілюстрація до казок про Мумі-тролів

«Вигаданий світ моїх Мумі-тролів – це світ, за яким у глибині душі, либонь, сумує кожен з нас», – говорила письменниця. Так воно і є. Адже створений нею казковий світ – це сама усмішка дитинства, сповнена душевного тепла й довіри до життя.

Перевірте себе

1. Що вам відомо про родину й дитячі роки Туве Янссон? Як обставини дитинства відобразилися в літературній творчості письменниці?
2. Ким була Туве Янссон за фахом? Як вона ставилася до своєї літературної творчості?
3. З якими країнами письменниця мала глибокий культурний зв'язок?
4. Розкажіть історію створення книжок про Мумі-тролів. Назвіть відомі вам казки про цих істот.
5. **Мандруємо інтернетом.** Зберіть інформацію про мешканців Долини Мумі-тролів. Намалуйте їхні портрети, а потім у класі проведіть гру: «Упізнай героя за його портретом».
6. Дайте визначення поняття «літературний герой (літературний персонаж)». Чим герої Туве Янссон відрізняються від традиційних персонажів народних казок?
7. **Робота в групах.** Скориставшись інтернетом, підготуйте виступ на тему «Пригоди Мумі-тролів на екрані».

КАПЕЛЮХ ЧАРІВНИКА

(Уривки)

Розділ перший,

у якому йдеться про те, як Мумі-троль, Нюхмумрик та Чмих знайшли капелюх Чарівника, як несподівано з'явилося п'ять маленьких хмаринок і як Гемуль вигадав для себе нове захоплення

У Долині Мумі-тролів настала весна. Прокинувшись після зимового сну, Мумі-троль і його друзі вирушили на прогулянку, під час якої натрапили на ошатний чорний капелюх. Порадившись, вони забрали знахідку.

(...) Коли Мумі-троль, Нюхмумрик та Чмих піднялися на ґанок, усі вже поснідали, випили каву й розбрелися хто куди.

Лише Тато Мумі-троля сидів за столом і читав газету.

– Ага, – мовив він, – ви теж прокинулися. Якесь пустопорожня нині газета. Потічок зірвав греблю і знищив мурашник. Усі врятувалися. Перша весняна зозуля перелетіла понад Долиною о четвертій ранку й подалася далі на схід (то, ясна річ, добра ознака, але було би ще ліпше, якби полетіла на захід).

– Поглянь, що ми знайшли! – похвалився Мумі-троль. – Чудового чорного капелюха для тебе.

Мумі-тато прискіпливо оглянув капелюха й приміряв його перед дзеркалом у вітальні. Капелюх був трохи завеликий і налазив на очі, але загалом справляв враження.

– Мамо! – загукав Мумі-троль. – Ходи сюди! Подивись-но на Тата!

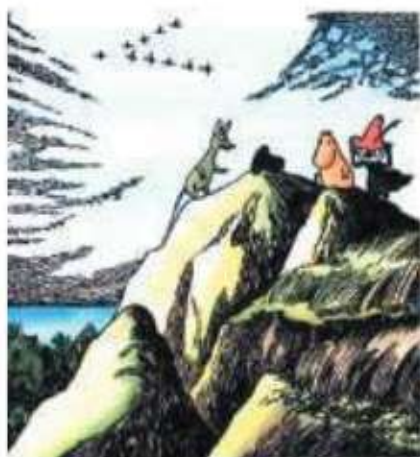
Мама визирнула з кухонних дверей і зазмерла на порозі від подиву.

– Пасує мені? – запитав Тато.

– Гарно, – відказала Мама. – Ти в ньому маєш дуже мужній вигляд. Ледь завеликий на тебе, щоправда.

– А так ліпше? – Тато зсунув капелюха на потилицю.

– Гм, незле, але, як на мене, без капелюха в тебе значно статечніший вигляд, – мовила Мама.

Ілюстрація Т. Янссон

Тато крутився перед дзеркалом, розглядав себе спереду, і ззаду, і з боків, урешті відставив капелюха на столик.

– Твоя правда, – зітхнув він. – Не одяг красить...

– А краси тобі не забракне! – добродушно усміхнулася Мама.

– Їжте більше яєць, дітоньки! Ви ж цілу зиму протрималися на самій лише глиці! – і знову зникла в кухні.

– Що з ним робити? – замислився Чмих. – Такий гарний капелюх.

– Буде нам замість кошика для сміття, – вирішив Тато Мумі-троля і з тими словами подався на другий поверх писати свої мемуари (велику книгу, у якій розповідається про бурхливу юність Мумі-тата).

Нюхмумрик примостив капелюха на підлозі між столиком та кухонними дверима.

– Маєте нову річ, – він поблажливо усміхнувся (бо ж Нюхмумрикові не властиво обростати маєтками; йому достатньо старого костюма, що дістався йому ще від народження (коли й де народився Нюхмумрик, нікому не відомо), а єдиною власністю, яку він дуже цінує, є губна гармонія).

– Після сніданку поглянемо, що поробляють Хропусі, – запропонував Мумі-троль.

Та перш ніж зійти в сад, він викинув яєчну шкаралупу до нового кошика для сміття, бо був (інколи) охайним Мумі-тролем.

Вітальня спорожніла.

У кутку між столиком та кухонними дверима стояв капелюх Чарівника з яєчною шкаралупою на дні. І враз сталося щось дивовижне. Яєчна шкаралупа почала перемінюватися на очах. Справа в тому, що речі, які досить довго лежали в капелюсі, міняли свою форму – на яку саме, передбачити неможливо. (...)

Яєчна шкаралупа тривалий час пролежала в капелюсі й поволі почала набувати іншої форми. Вона зберегла своє біле забарвлення, однак збільшувалася в об'ємі, росла, росла, ставала м'якою та пухнастою, а за хвилину виповнила весь капелюх.

Ілюстрація Т. Янссон.
1948 р.

Ілюстрація Т. Янссон

Урешті п'ять маленьких кругленьких хмаринок відірвалися від його крисів і попливли на ґанок; злегка підстрибуючи на сходах, вони зависли в повітрі над самою землею. У капелюсі нічого не залишилося.

– Ото вже трам-тарарам! – стетерів від несподіванки Мумі-троль.

– Дім горить? – занепокоївся Хропусь.

Хмаринки непорушно зазмерли перед ними, наче чогось

чекали. Хропся сторожко простягнула лапку й торкнулася найближчої хмарки.

– Наче з вати, – мовила здивовано.

Інші теж підступилися ближче, щоб помацати хмарки.

– Схожі на подушечки, – мовив Чмих. Нюхмумрик легенько штовхнув одну з хмаринок.

У Тата від здивування аж ручка випала з лапи, він притьмом кинувся до вікна.

– Клянуся своїм хвостом! Клянуся своїм хвостом! – ото й усе, на що він спромігся.

– Ця подія стане чудовим розділом у твоїх мемуарах, – сказав Мумі-троль і скерував хмаринку до вікна кухні, гукаючи Маму.

Мама саме готувала запіканку, і їй було не до дитячих пустощів.

– Що це ти знову вигдав, любий Мумі-тролю? – мовила вона. – Обережно, не впади!

У саду Хропусь і Нюхмумрик захопилися новою забавою. Вони спрямовували свої хмаринки назустріч один одному й на повному лету зіштовхувалися. Хто впав першим, той програв. (...)

Літературний практикум

1. Назвіть персонажів, зображених у прочитаному розділі.
2. Як друзі знайшли капелюх? Чи здогадалися герої про те, що він – чарівний? Чому?

3. Розкажіть про чарівне перетворення, яке здійснив капелюх. Як до цього поставилися персонажі?
4. Доберіть цитати або приклади з тексту до характеристики сім'ї Мумі-тролів. На основі своїх нотаток усно схарактеризуйте родину Мумі-тролів.

Характеристика	Цитати й приклади
Домашній затишок	
Взаємоповага	
Любов, доброта та терпіння в стосунках	
Свобода захоплень дітей	
Уміння дружити	

Розділ другий,

у якому мовиться про те, як Мумі-троль перемінився на потвору й нарешті помстився Мурашиному Левові¹, а також про таємничу нічну мандрівку Мумі-троля та Нюхмумрика

Одного тихого теплого дня, коли над Долиною Мумі-тролів сіявся літній дощик, друзі вирішили погратися в хованки вдома. Чмих став у кутку, затуливши носа лапками, і голосно полічив до десяти, а тоді подався на пошуки. Спершу він зазирнув до звичних сховків, а потім і до незвичних.

Мумі-троль лежав під столом на ґанку й почувався дуже незатишно. Схованку він собі знайшов погану. Чмих неодмінно зазирне під скатертину – тут він і попадеться. Мумі-троль роззирнувся в усі боки й ураз помітив чорного капелюха, якого хтось поставив у кутку на ґанку. Ось чудове місце для схованки! Чмихові ніколи й на думку не спаде підняти капелюха. Мумі-троль швиденько порачкував у кутку і натягнув капелюха на голову. Щоправда, той сягав йому лише до живота, але якщо скоцюрбитися і підібгати хвостика, то ніхто його не зауважить.

Мумі-троль хихотів сам до себе, прислухаючись, як Чмих один по одному познаходив усіх решту. Гемуль – хто

¹ *Мурашийний лев* – комаха із сітчастими крилами. Левом її називали, певно, тому що полює, а мурашиним – тому що переважно за мурахами.

Ілюстрація Т. Янссон

би сумнівався! – знову, мабуть, заповз під канапу – ніколи не може вигадати ліпшого місця для сховку. А тепер усі гасали по будинку, шукаючи Мумі-троля. Мумі-троль ще довго сидів би під капелюхом, якби не злякався, що друзям набридне його шукати.

Він покинув свою схованку й, визирнувши з-поза дверей, гукнув:

– Ку-ку!

Чмих ошелешено витріщився на нього, а тоді мовив щось зовсім дивне:

– Сам «ку-ку»!

– Хто це? – прошепотіла Хропся.

Решта лише похитали головами, не зводячи погляду з Мумі-троля.

Бідолашний маленький Мумі-троль! У чарівному капелюсі він перемінився на чудернацьке звірятко. Усе, що в ньому було кругленького, стало тонким, а все маленьке розрослося до неймовірних розмірів. Та найкумеднішим було те, що тільки він сам не знав, який у нього тепер вигляд.

– О, як ви здивувалися! – вигукнув Мумі-троль, невпевнено роблячи крок на своїх довгих хитких ніжках. – Ніколи не здогадаєтеся, де я був!

– А нам те й байдуже, – пхикнув Хропусь. – У тебе такий чудернацький вигляд, що хто хоч здивується.

– Дивні ви якісь, – засмутився Мумі-троль. – Певно, надто довго мене шукали... Чим займемося зараз?

– Перш за все варто було б відрекомендуватися, – стримано зауважила Хропся. – Ми ж навіть не знаємо, хто ти.

Мумі-троль вражено глянув на неї, але подумав собі, що то, напевно, нова гра, і радісно засміявся:

– Я – Король з Каліфорнії!

– А я – сестричка Хропуся, – мовила Хропся. – Це – мій брат.

– Моє ім'я – Чмих.

– А я – Нюхмумрик.

– Які ж бо ви нудні! – буркнув Мумі-троль. – Невже важко придумати щось цікавіше? Ходімо надвір, там уже розпогоджується.

Він подибавав на ґанок, решта – за ним, здивовані й розгублені.

– Хто це? – поцікавився Гемуль, котрий сидів перед будиночком і лічив тичинки соняшника.

– Король з Каліфорнії, – у голосі Хропсі вчувався сумнів.

– Оселиться у нас? – запитав Гемуль.

– Це вирішувати Мумі-тролеві, – сказав Чмих. – Дивно, куди він запропастився?

Мумі-троль розсміявся.

– Але й потішними ви буваєте іноді! Бракувало тільки влаштувати розшуки Мумі-троля!

– А ти його знаєш? – здивувався Нюхмумрик.

– Ще б пак! Навіть дуже добре знаю! – Мумі-троля не-ймовірно захопила нова гра, він аж запишався, що так гарно вписався в неї.

– Коли ти з ним познайомився? – не відступала Хропся.

– Ми народилися водночас, – Мумі-троля мало не розпирало від веселощів. – Але то лобуряка, мушу вам сказати! Може вщент розтрощити порядний дім!

– Не смій таке казати про Мумі-троля! – обурилася Хропся. – Він найліпший Мумі-троль у світі, і ми його страшенно любимо!

– Справді? – уже не мав стриму Мумі-троль. – А я гадав, що він справжній пройда!

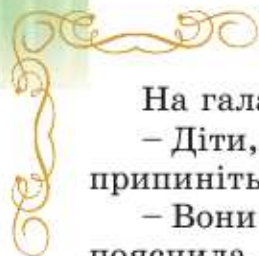
Хропся розплакалася на такі слова.

– Забирайся геть! – у голосі Хропуся забриніла погроза. – Бо дістанеш прочухана!

– Овва, – розгубився Мумі-троль. – Це ж тільки забава! Насправді мені дуже приємно, що ви так мене любите!

– Хто б тебе любив! – розлютився Чмих. – Женіть його! Женіть у шию того потворного короля, який ображає нашого Мумі-троля!

І вони гуртом наскочили на бідолашного Мумі-троля. Той так розгубився, що й не думав оборонятися, а коли сам розсердився не на жарт, було вже надто пізно: він опинився на землі під клубком тіл, який верещав, горлав та гамселив на всі боки лапами й хвостами.

На галас вийшла з хати Мумі-мама.

– Діти, що тут відбувається? – вигукнула вона. – Негайно припиніть колотнечу!

– Вони гамселять Короля з Каліфорнії, – крізь сльози пояснила Хропся. – Хай знає!

Мумі-троль вибрався з-під купи нападників, пошарпаний і лютий.

– Мамо! – скрикнув він. – Вони перші почали бійку! Трое проти одного – це ж несправедливо!

– Визнаю, дійсно, несправедливо, – погодилася Мама. – Але ти, напевно, їх під'юджував? Хто ти, до речі, крихітко?

– Не хочу більше цієї безглуздої гри! – мало не плакав Мумі-троль. – Ви анітрохи не дотепні! Я – Мумі-троль, а на сходах стоїть моя Мама! І досить уже...

– Який же ти Мумі-троль, – зневажливо пирхнула Хропся. – У Мумі-троля гарні маленькі вушка, а твої, глянь, які лапаті!

Мумі-троль у відчаї схопився за голову й намацав велетенські пожмакані вуха.

– Але ж я – Мумі-троль! – розпачливо заволав він. – Чому ви мені не вірите?

– У Мумі-троля маленький зграбний хвостик, а твій – наче щітка! – наполягав Хропсусь.

О горе! Мумі-троль тремтячими лапками обхопив хвоста.

– Очиська в тебе, мов тарілки! – додав Чмих. – У Мумі-троля очка маленькі й добрі!

– Саме так! – потвердив Нюхмумрик.

– Ти самозванець! – зробив висновок Гемуль.

– Невже ніхто мені не вірить?! – сказав Мумі-троль. – Придивися до мене уважніше, мамо! Ти ж повинна впізнати своє рідне дитя!

Мумі-мама глянула пильніше. Вона довго вдивлялася в його налякані, завбільшки з тарелі очиці й урешті спокійно мовила:

– Так, ти – Мумі-троль.

Тієї самої миті Мумі-троль почав перемінюватися. Очі, вуха й хвіст зменшилися, носик видовжився, а животик округлився. Невдовзі перед друзями в усій своїй красі постав колишній Мумі-троль.

– Ходи-но, я тебе пригорну! – розпростерла обійми Мумі-мама. – Свого рідного маленького Мумі-троля я впізнаю завжди! (...)

Розмірковуючи, звідки взялися чари, друзі припустили, що в усьому винен капелюх, і вирішили його ще раз випробувати. За піддослідного для проведення експерименту було обрано Мурашиного Лева – небезпечного ворога Мумі-тролів. Колись він навіть зотягнув Мумі-мamu до вирви й засипав їй очі піском. Отож Мумі-троль і Хропусь, прихопивши із собою великого слоїка, вирушили на берег моря, де сподівалися знайти Мурашиного Лева.

Невдовзі Хропусь натрапив на велику вирву й на мигах підкликав Мумі-троля.

– Він тут! – зашепотів Хропусь. – Та як його заманити до слоїка?

– Дай-но я спробую, – так само пошепки відповів Мумі-троль.

Трохи віддалік він прикопав слоїк у пісок горловиною догори й голосно крикнув:

– Слабаки ті мурашині леви!

Він подав знак Хропусеві, вони обидва завмерли над вирвою в очікуванні. Пісок заворушився, але ніхто не з'явився на поверхні.

– Страшенні слабаки! – повторив Мумі-троль. – Уявляеш, щоб заритися в пісок, їм і кількох годин забракне!

– Проте... – засумнівався Хропусь.

– Так-так! – Мумі-троль з усієї сили подавав йому знаки вухами. – Кількох годин!

Тієї самої миті з піску виткнулася жахлива голова з вибалуженими очима.

– Хто тут сказав «слабак?» – засичав Мурашиний Лев. – Я закопуюся за три секунди, не більше й не менше!

– То покажи нам, який ти спритний. Тоді, може, і повіримо! – під'юджував його Мумі-троль.

– Я вас піском засиплю! – гнівно пригрозив Мурашиний Лев. – Зотягну до нори й з'їм!

– Ні-ні, не треба! – злякався Хропусь. – Ліпше покажи, як зумієш закопатися задом наперед за три секунди!

– Ось тут, нагорі, – Мумі-троль показав на місце, де він заховав слоїка. – Щоб ми ліпше бачили!

– Ще тільки бракувало демонструвати свою вправність перед шмаркачами! – погордливо пирхнув Мурашиний Лев.

Ілюстрація Т. Янссон

Та все ж не зміг утриматися від спокуси довести, який він сильний та прудкий. Зневажливо форкаючи, Мурашиний Лев виліз із вирви і зверхньо поцікавився:

– То де мені закопатися?

– Ось тут, – тицьнув лапою

Мумі-троль. Мурашиний Лев пересмикнув плечима і страхітливо настовбурчив гриву.

– Ну начувайтесь! – рикнув він. – Зараз я закопаюся в пісок, та коли повернуся, то з’їм вас! Раз, два, три!

Обертаючись, мов пропелер, Мурашиний Лев задом увігнався в пісок саме над схованим слоїком. Він був такий розлючений, що вся справа й справді зайняла три секунди, а може, навіть лише дві з половиною.

– Покришку! Хутко! – заволав Мумі-троль. Вони відгорнули пісок і міцно закрутили покришку на слоїку. Потім спільними зусиллями вийняли слоїк з піску й покотили додому. Мурашиний Лев горланив і погрожував, але його голос заглушував пісок.

– Страх який лютий, – мовив Хропуть. – Я навіть не наважуюся думати, що станеться, коли він вирветься на волю!

– Зараз не вирветься, – заспокоїв його Мумі-троль. – А потім капелюх, сподіваюся, перетворить його на якусь потвору!

Повернувшись додому, Мумі-троль скликав усіх друзів трьома довгими посвистами в лапу (що означало: трапилося щось нечуване!). Усі вмить збіглися з усіх усюдів і стали гуртом над слоїком.

– Що там? – запитав Чмих.

– Мурашиний Лев, – гордо відказав Мумі-троль. – Справжній лютий-прелютий Мурашиний Лев. Ми його впіймали!

– Які ви відважні! – захоплено вигукнула Хропуть.

– А тепер запхаємо його до капелюха, – повідомив Хропуть.

– Хай стане такою ж потворою, як я, – додав Мумі-троль.

– Не галасуйте, а розтлумачте до пуття, що тут відбувається, – благальним голосом попросив Гемуль.

– Я перемінився на страхопуда, бо заховався в капелюсі, – пояснив Мумі-троль. – Ми дійшли такого висновку шляхом логічних міркувань. Настав час провести експеримент і подивитися, чи й Мурашиний Лев змінить свою подобу в капелюсі.

– Але ж нікому не відомо, на кого він обернеться! Ану ж стане ще страшнішим за Мурашиного Лева й усіх нас поїсть! – стетерів Чмих.

На якусь мить усі завмерли в тривожній мовчанці, дивлячись на слоїк та прислухаючись до звуків, які долинали звідти.

– Ой, ой! – налякано зойкнула Хропся і знебарвилася.

– Ми заховаємося під столом, доки відбуватиметься перетворення, а зверху притиснемо капелюха грубою книжкою, – запропонував Нюхмумрик. – Експериментів без ризику не буває! Кидайте його до капелюха!

Чмих шмигнув під стіл. Мумі-троль, Нюхмумрик і Гемуль тримали слоїка над капелюхом, а Хропся обережно відкрчувала покрийку. У куряві піску Мурашиний Лев упав до капелюха, а Хропусь блискавично прикрив його словником чужомовних слів. Потім усі шугонули під стіл і заховалися там.

Спершу нічого не відбувалося. Друзі визирали з-під скатертини в напруженому очікуванні. Нічогісінько.

– То все пусті вигадки, – вирішив Чмих. Однак тієї самої миті словник чужомовних слів почав морщитися. Чмих від надмірного хвилювання вгриз Гемуля за палець.

– Обережно! – роззлостився Гемуль. – Ти вкусив мене за палець!

– Ой, вибач! Я думав, що то мій!

Словник морщився все дужче. Сторінки стали схожими на зів'яле листя. З-поміж них виповзали чужомовні слова й розбрідалися по долівці.

– От трам-тарарам! – вражено скрикнув Мумі-троль.

Та чари ще не закінчилися. З крисів капелюха закапотіло, потім задзюркотіло, і враз потоки води потекли на килимок; чужомовним словам довелося рятуватися, дряпаючись на стіни.

– Мурашиний Лев став водою, – мовив (...) Нюхмумрик.

– Я гадаю, це був пісок, – прошепотів Хропусь. – Мурашиний Лев скоро з'явиться.

Ілюстрація Т. Янссон

Напруга зростала й ставала нестерпною. Хропся заховалася в обіймах Мумі-троля, а Чмих тихенько скімлив від страху. І раптом з капелюха виліз... крихітний їжачок, такий крихітний, якого собі тільки можна уявити, скуйовджений і

цілком мокрий; він понюшкував повітря і закліпав очками.

Кілька секунд панувала мертва тиша. Ураз її порушив регіт Нюхмумрика, не встиг він відхекатися, як за ним й інші лягли покотом від сміху; вони галасували, штурхали один одного під боки, і радості їхній не було меж.

Лише Гемуль не поділяв їхніх веселощів. Він з подивом дивився на своїх друзів:

– Збагнути не можу, чому ви стільки галасу здійсмаєте з приводу речей звичайних і очевидних! Ми ж наперед знали, що Мурашиний Лев переміниться!

Тим часом крихітний їжачок урочисто й ледь засмучено почеберяв до дверей і далі до сходів. Вода перестала литися, а на ґанку утворилося справжнє озеро. Стелю густо обліпили чужомовні слова.

Коли про подію розповіли Мамі й Татові Мумі-троля, вони поставилися до цього дуже серйозно й вирішили, що чарівного капелюха необхідно позбутися.

Його обережно покотили до річки й скинули у воду.

– То он звідки взялися хмаринки й усілякі потвори, – здогадалася Мама Мумі-троля, дивлячись услід капелюхові, який відносила ріка.

– Хмаринки були дуже гарні, – із жалем озвався Мумі-троль. – Хай би ще поверталися.

– І потоки води, й іноземні слова, – нагадала йому Мама. – Погляньте, що сталося з ґанком! Як мені тепер позбутися отої чужомовної комашні, яка заповонила весь будинок? Годі й кроку ступити! Суцільний безлад!

– І все ж хмаринки були гарні, – уперто наполягав на своєму Мумі-троль. (...)

Розділ п'ятий,
*у якому розповідається про Королівський Рубін, про те,
як рибалив Хропусь, та про загибель Мамелюка,
а також про те, як будиночок Мумі-тролів
перетворився на джунглі*

Наприкінці липня в Долині Мумі-тролів було дуже спекотно. Мама Мумі-троля запропонувала дітям перебраться до печери, а сама разом з Татом залишилася вдома. У печері Нюхмумрик узявся розповідати «страшну історію», яку він почув від сороки.

– Слухайте! (...) На краю світу стоїть височенна гора. Така височенна, що аж паморочиться в голові, чорна як сажа й гладенька мов шовк. Вона стрімко уривається в бездонне провалля, а хмари стеляться біля її підніжжя. На самому вершечку гори височить дім Чарівника. Ось такий, – і Нюхмумрик намалював на піску палац Чарівника.

– А чому без вікон? – запитав Чмих.

– Немає там ні вікон, ні дверей, бо Чарівник завжди прилітає додому по повітрю верхи на чорній пантері. Ночами він літає світом і збирає рубіни.

– Що ти кажеш?! – нашорошив вуха Чмих. – Рубіни! А звідки він їх бере?

– Чарівник може обернутися на будь-кого. Йому завиграшки просотатися під землю чи опуститися на морське дно, де лежать приховані скарби.

– І що він робить з тою купою коштовного каміння? – заздрісно запитав Чмих.

– Нічого. Лише колекціонує. Як наш Гемуль рослини.

– Ти щось казав? – зірвався спросоння Гемуль.

– Я саме розповідав, що рубінів у Чарівника не злічити, – пояснив Нюхмумрик. – Одні лежать великими купами, інші – вправлені в стіни й світяться, наче очі диких звірів. Дім Чарівника не має даху, тож хмари, котрі пропливають над ним, забарвлюються в криваво-червоний колір. Очі Чарівника теж червоно виблискують у темряві.

– Я починаю боятися, – озвався Гемуль. – Не квапся, розповідай поволі, будь ласка!

– Напевно, щасливий отой Чарівник! – зітхнув Чмих.

– Зовсім ні! – заперечив Нюхмумрик. – І не буде щасливим, доки не знайде Королівський Рубін, майже такий завбільшки, як голова чорної пантери. Він палахкотить, не-

Ілюстрація Т. Янссон

мов живе полум'я. Чарівник розшукував його по всіх планетах, навіть на Нептуна залітав, але так ніде й не знайшов. Зараз подався на Місяць, має намір обнищпорити кратери, тільки надії мало... У глибині душі Чарівник здогадується, що Королівський Рубін на Сонці, та як туди дістатися? Він робив спроби вже не раз, однак там надто гаряче. Оце й розповіла мені якось сорока.

– Гарна байка, – похвалив Хропуть. – Дай мені, будь ласка, ще одне марципанове порося.

– Це не байка. Усе розказане – правда, – сказав, помовчавши якусь

хвилю, Нюхмумрик.

– Я ні на мить не засумнівався! – випалив Чмих. – Надто коли йшлося про коштовне каміння!

– Як можна пересвідчитися, чи Чарівник існує насправді? – недовіжливо зронив Хропуть.

– Я його бачив на власні очі, – мовив Нюхмумрик, припалюючи люльку. – Його самого й пантеру на самотньому острові гатіфнатів. Вони летіли серед хмар у самий розпал грози.

– А ти нічого про це не сказав! – мало не образився Мумі-троль.

Нюхмумрик лише здвигнув плечима.

– Люблю таємниці. До речі, сорока ще казала, що Чарівник мав високого чорного капелюха!

– Неймовірно! – скрикнув Мумі-троль.

– То, напевно, він! – похолола Хропуть. (...)

– А якщо він повернеться за ним? – не на жарт занепокоївся Хропуть. – Я нізащо не відважуся глянути в його червоні очі.

– Чарівник ще на Місяці, – спробував заспокоїти його Мумі-троль. – Туди далека дорога.

– Неблизька, – потвердив Нюхмумрик. – А ще чимало часу заберуть пошуки Рубіна в кратерах.

Запала тривожна мовчанка. Кожному з голови не йшов чорний капелюх, що стояв удома на комоді перед дзеркалом.

– Додайте трохи світла, – попрохав Чмих.

– Чули? – злякано прошепотіла Хропся. – Там, надворі.

Усі втупилися поглядами в чорний отвір входу до печери й прислухалися. Тихі-тихі, м'які кроки – може, крадеться пантера?

– Це дощ! – здогадався Мумі-троль. – Нарешті пішов дощ! Тепер можна трішки й поспати.

Усі повмощувалися у свої ямки, загорнувшись у ковдри. Мумі-троль загасив лампу й під тихе шемрання дощу поринув у сон. (...)

Переклад Наталі Іваничук

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Перекажіть зміст епізодів твору, які вам найбільше сподобалися. Що надає їм казкового характеру?

2. У чому полягала чарівна сила капелюха, якого знайшли герої твору?

3. Як чари капелюха подіяли на Мумі-троля? Що він пережив під час цієї пригоди? Прочитайте відповідні рядки тексту. Завдяки чому вдалося розвіяти чари?

4. Як герої впіймали Мурашиного Лева? Що відбувалося з капелюхом, після того як до нього потрапив цей звір? На кого перекинувся Мурашиний Лев? Що, на вашу думку, може означати таке перетворення?

5. **Подискутуйте!** Чи можна назвати Мумі-троля та його друзів сміливцями?

6. Розгадайте дива капелюха Чарівника, з'єднавши предмети (персонажів) з тим, у що (у кого) вони перетворилися.

Яєчна шкаралупа	•	•	дивна смішна тваринка
Мумі-троль	•	•	крихітний їжачок
Мурашиний Лев	•	•	хмаринки
Пісок	•	•	зів'яле листя
Сторінки зі словника	•	•	чужомовна комашня
Чужомовні слова	•	•	вода

7. **Пофантазуйте!** На що можуть перетворитися монетка, щітка для одягу, дзеркальце, потрапивши в капелюх Чарівника? У які ігри можна було б зіграти з новими предметами?

8. Як герої поставилися до історії Чарівника? Поясніть їхні почуття.

9. Хто говорив такі слова? Згадайте імена персонажів. Як їх характеризують ці висловлювання?

«Клянуся своїм хвостом! Клянуся своїм хвостом!»

«Я – Король з Каліфорнії!»

«Він найліпший Мумі-троль у світі, і ми його страшенно любимо!»

«Женіть у шию того потворного короля, який ображає нашого Мумі-троля!»

«Свого рідного маленького Мумі-троля я впізнаю завжди!»

«Хто тут сказав “слабак”?»

«Я навіть не наважуюся думати, що станеться, коли він вирветься на волю!»

«Збагнути не можу, чому ви стільки галасу здійсмаєте з приводу речей звичайних й очевидних!»

«Експериментів без ризику не буває! Кидайте його до капелюха!»

10. Пограйте в гру «Шість капелюхів». Приміряйте різнокольорові чарівні капелюхи, кожен з яких має свої особливості.

Якщо ви надіваєте білий капелюх, то маєте відшукати інформацію.

Які родинні цінності панують у Долині Мумі-тролів?

Надівши жовтий капелюх, шукайте переваги й позитивні сторони.

Які сторони життя Мумі-тролів – приклад для інших сімей?

Чорний капелюх – це капелюх критика, але ним не варто зловживати.

Що у звичках Мумі-тролів незрозуміле й неприйнятне?

Червоний капелюх допоможе висловити почуття, емоції, до того ж їх не треба пояснювати.

Уявіть, що Мумі-тролі стали учнями вашого класу. Які почуття викликала б у вас така подія?

Якщо ви обираєте зелений капелюх, потрібно проявити фантазію і придумати нові сюжети.

Розкажіть, які пригоди очікували б на Хропсю, якщо б вона опинилася під капелюхом Чарівника.

Синій капелюх спонукає до підбиття підсумків і впорядкування думок.

Які факти доводять, що світ Мумі-тролів – світ щасливого безтурботного казкового дитинства?

11. Робота в групах. Завдання для першої групи. Підготуйте розповідь про пригоди Мумі-тролів із чарівним капелюхом від імені: а) Мумі-троля; б) Мумі-тата; в) Мумі-мами; г) Нюхмумрика; д) Гемуля. Чим ці історії відрізнятимуться одна від одної? **Завдання для другої групи.** Підготуйте театральну інсценізацію улюбленого епізоду (або кількох епізодів) прочитаного твору. Обґрунтуйте свій вибір. **Завдання для третьої групи.** У сучасній літературі особливої популярності здобули фанфіки – твори, що написали шанувальники книги за її мотивами та за участю головних або другорядних дійових осіб. Зазвичай фанфіки пишуть звичайні читачі для власної розваги. Цікаво, що Т. Янссон ще за життя дозволила іншим авторам писати нові казки про своїх Мумі-тролів. Нині у Фінляндії та Швеції понад десять таких письменників. Створіть власний фанфік за казкою «Капелюх Чарівника», придумавши пригоди інших мешканців Долини Мумі-тролів із чарівним предметом.

Літературний навігатор

«Капелюх Чарівника» – лише одна з казок про Мумі-тролів та їхніх друзів. Інші, не менш захопливі пригоди цих чудернацьких істот Янссон описала у творах «Маленькі тролі й велика повінь», «Комета прилітає», «Мемуари Тата Мумі-троля», «Небезпечне літо», «Зима-чарівниця», «Невидиме дитятко», «Тато і море», «Наприкінці листопада». Ви можете продовжити знайомство з веселим товариством, прочитавши, наприклад, казки «Комета прилітає» та «Зима-чарівниця».

«Комета прилітає». Долиною Мумі-тролів поширилася страшна звістка: до Землі наближається комета й невдовзі настане кінець світу. Подейкують, ніби вона має впасти саме на Долину Мумі-тролів і знищити все живе. Аби перевірити правдивість цих чуток, налякані Мумі-троль і Чмих на плоті вирушають до обсерваторії¹.

Обкладинка творів Т. Янссон («Видавництво Старого Лева»)

¹ *Обсерваторія* – наукова установа, яка веде астрономічні та географічні спостереження й дослідження.

Дорогою вони знайомляться з Нюхмумриком, який постійно мандрує, не має власної оселі й скрізь почувается як удома. Нюхмумрик залюбки приєднується до двох друзів. Не без пригод герої дістаються обсерваторії і розмовляють з астрономом, який вирахував приліт комети. Та передбачити наслідків цієї події вчений не може. Тривога в душі Мумі-троля зростає. Він хоче якомога швидше повернутися, щоб у лиху годину бути поруч із родиною. Проте зворотний шлях виявляється ще важчим.

1. Хто приніс у Долину Мумі-тролів звістку про близький кінець світу? Як сприйняли мешканці будинку Мумі-тролів цю новину?
2. Розкажіть про найцікавіші, на вашу думку, пригоди, які пережили Мумі-троль, Чмих і Нюхмумрик під час подорожі.
3. Як Мумі-троль, його родина та друзі рятувалися від комети? Які душевні якості допомогли їм пережити небезпеку?

Обкладинка творів
Т. Янссон («Видавництво Старого Лева»)

«Зима-чарівниця». Напередодні зими Мумі-тролі впадають у сплячку, яка триває аж до весни. Саме так зазвичай робив і маленький Мумі-троль. Проте одного разу посеред зими він несподівано прокинувся. Усі інші в будиночку спочивали. Мумі-троль почувався таким самотнім і невпевненим! Та невдовзі він помітив, що в помешканні господарюють таємничі істоти. До того ж скута морозом і заповнена снігом Долина видалася йому зовсім не схожою на ту, до якої він звик. Довкола відбувалися маленькі й великі дива, тож Мумі-троль хоробро вирушив назустріч пригодам.

1. Чим зимове життя в Долині та будиночку Мумі-тролів відрізнялося від того, до якого звик Мумі-троль?
2. Складіть перелік «зимових» знайомих і друзів Мумі-троля. Навпроти кожного імені запишіть стислу характеристику персонажа. Оберіть трьох героїв зі складеного переліку й розкажіть, чого вони навчили Мумі-троля.
3. Кому з нових знайомих Мумі-троль допоміг?

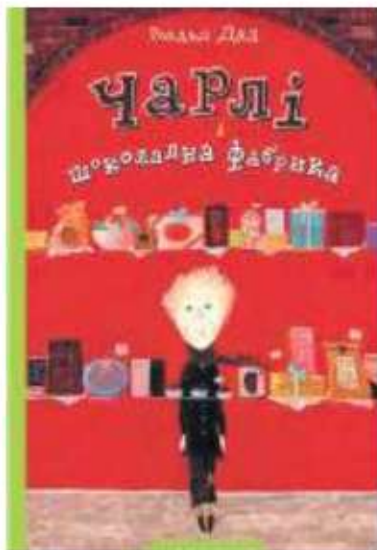
З творами британського класика дитячої літератури ХХ ст. Роальда Дала (1916–1990) українські читачі познайомилися нещодавно. А от за кордоном його книжки популярні вже близько половини століття.

Одна з найвідоміших книжок Дала – казка **«Чарлі і шоколадна фабрика»**, за сюжетом якої знято два кінофільми.

Головний герой твору – хлопчик Чарлі Бакет. Разом з батьком, мамою, двома дідусями й двома бабусями він мешкав у двох кімнатках дерев'яної хатинки на околиці великого міста. Заробітків батька, який працював на фабриці зубної пасти, вистачало лише на те, щоб родина могла сяк-так прогостувати.

Завжди напівголодний Чарлі понад усе полюблив ласувати шоколадом. Одначе така нагода випадала хлопчикові тільки раз на рік, коли в день народження йому дарували невеличку шоколадну плиточку. Чарлі примудрявся їсти її крихітними шматочками, розтягуючи задоволення на місяць. А потім знову чекав наступного свята.

Найсумнішим здавалося те, що неподалік від хатинки Бакетів була найвідоміша у світі шоколадна фабрика. Про неї та її власника, містера Віллі Вонку, якого останні десять років ніхто не бачив, розповідали неймовірні історії. Слухаючи ті оповідки, Чарлі відчайдушно мріяв потрапити на загадкову фабрику. Та її таємниці надійно оберігала зачинена брама. Аж ось Віллі Вонка дав у міській газеті оголошення, яке перевернуло життя хлопчини.

Обкладинка книжки
«Чарлі і шоколадна фабрика»
(Видавництво
«А-ба-ба-га-ла-ма-га»)

1. Як жила родина Чарлі? Чи була вона дружною? Доведіть свою думку подробицями з тексту.
2. Якими змальовували Віллі Вонку та його фабрику розповіді, які Чарлі чув удома?
3. Що цікавого хлопець побачив на фабриці? Як він сприймав те, що йому там показували?
4. Чому саме Чарлі отримав особливий приз від Віллі Вонки? Доведіть свою думку.

Обкладинка книжки
із серії казок про
Суботика
(Видавництво
«Теза»)

Ще один популярний автор книжок для дітей – німецький письменник Пауль Маар (народився в 1937 р.). Особливо цікава серія казок Маара про Суботика – фантастичну істоту, яка щосуботи навідується до самотнього пана Пляшкера й наповнює його одноманітне життя яскравими пригодами. У Суботика дивна зовнішність. Він невисокий на зріст, має руде волосся, маленький хоботок, що скидається на п'ятачок, а його шкіра вкрита синіми «цятками бажань». Кожна з тих цяткок може виконати будь-яке бажання, але, здійснивши його, зникає.

У книжці «**Що не день, то субота**» йдеться про те, як сором'язливий і боязкий пан Пляшкер познайомився із Суботиком. Маленький бешкетник пе-

ревернув догори дригом звичне життя свого приятеля, навчив його мріяти. Суботик навіть подарував панові Пляшкеру чарівну машину для здійснення бажань. Про пригоди пана Пляшкера автор розповів у книжці «**Машина для здійснення бажань, або Суботик повертається в суботу**».

1. Як і для чого пан Пляшкер використовував сині цятки Суботика? Чи мав він рацію, витрачаючи їх на кожную забаванку? Обґрунтуйте свою думку конкретними прикладами з тексту й власними міркуваннями.
2. Чого навчають пана Пляшкера пригоди, які він переживає завдяки машині бажань?
3. Назвіть риси характеру Суботика. Що споріднює його з відомими вам казковими героями? А чим цей персонаж від них відрізняється?

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Продовження пригод улюблених героїв

Після гучного успіху казки «Капелюх Чарівника» Туве Янссон отримала пропозицію створити серію ко-

міксів¹ про Мумі-тролів. Після кількох років натхненної праці величезні наклади її коміксів розійшлися світом. Однак Янссон дедалі гостріше відчувала втому й нестачу часу для літературної творчості. Тоді роботу над проектом узяв на себе один з її братів.

Звісно, про пригоди знаменитих персонажів Янссон найліпше дізнаватися з її книжок. А втім, «Мумі-комікси» – важлива частина казкового Мумі-світу, який, крім літературних творів, охоплює присвячені Мумі-тематичі парки, музеї, екранізації, іграшки, різноманітні сувеніри та численні зображення.

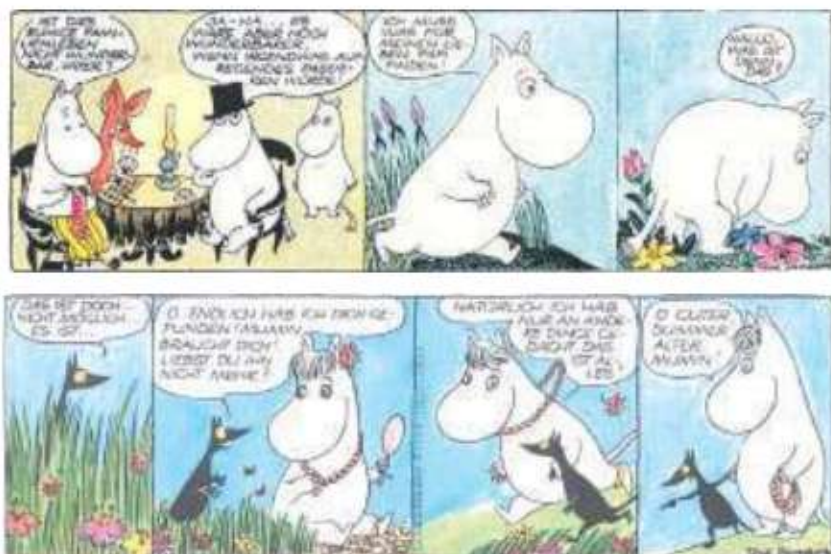

Т. Пістіль.
Пам'ятник Мумі-тролю в Тампере
(Фінляндія)

1. Розгляньте комікси Т. Янссон. Порівняйте їх з малюнками письменниці, уміщеними на с. 209–222. Поясніть, чим комікси відрізняються від ілюстрацій.

2. Подумайте, до якої казкової історії ви хотіли б створити комікс. Усно опишіть кілька сторінок свого уявного коміксу або намалюйте їх.

Т. Янссон. Комікси до пригод Мумі-тролів

¹ *Комікс* – серія малюнків, які супроводжуються коротким текстом і пов'язані між собою спільним сюжетом; мальопис.

Постер серіалу «Пригоди Мумі-тролів» (1990)

Книжки Туве Янссон про Мумі-тролів часто ставали джерелом для мультиплікації. У 1990 році побачили світ «Пригоди Мумі-тролів» (режисери Хіросі Сайто, Масаюкі Кодзіма) – японсько-голландський серіал, створений в мультиплікаційній техніці аніме. Ця техніка вирізняється характерною манерою відтворення персон

нажив і фонів. Фільм викликав справжній бум Мумі-тролів у Японії і надзвичайний інтерес японців до Фінляндії.

1. Скориставшись QR-кодом, перегляньте серію 2 аніме «Пригоди Мумі-тролів» – «Капельюх Чарівника».
2. Чи відрізняється зовнішність Мумі-тролів у мультфільмі від того, що ми бачимо на ілюстраціях і в коміксах Т. Янссон?
3. Які відмінності від літературного варіанту казки ви помітили?

Перша кольорова екранізація «Пригод Тома Соєра» з'явилася в 1938 р. в США (режисери Норман Тауроґ, Джордж К'юкор). У ній збережено найважливіші епізоди повісті й вдало відтворено картини повсякденного життя Америки часів Марка Твена. Водночас у фільмі є певні відхилення від сюжету, які підкреслюють напруження окремих сцен або додають нових комічних подробиць. Наприклад, в обличчя головного героя поціляють білилом, помідорами або тортом. Такі деталі – типові для кінокомедій 30-х років ХХ ст., але надто прості для гумористичного таланту Марка Твена – дещо знижують художній рівень кінострічки. І все ж вона вважається однією з найвдалих екранізацій повісті, оскільки передає дух пригод Тома Соєра.

З розвитком кіномистецтва режисери знову й знову зверталися до твору американського письменника: у 1973 р. фільм «Том Соєр» зняв режисер Дон Тейлор (США), у 1995-му вийшло на екрани кіно Пітера Г'юїтта «Том і Гек», а в 2011-му екранізацію здійснила режисерка Герміна Гунтге-

бурт (Німеччина). У кіноверсіях книжки майстерно передано атмосферу безтурботного дитинства. Водночас юні герої цих кінофільмів не лише зазнають різноманітних пригод, а й навчаються дружити, співчувати, бути відданими та мужніми.

Кадр із кінофільму
«Том Соєр»
(режисер
Д. Тейлор,
1973 р.)

Кадр із кінофільму
«Том і Гек»
(режисер
П. Г'юїтт,
1995 р.)

Кадр із кінофільму
«Том Соєр»
(режисерка
Г. Гунтгебурт,
2011 р.)

1. Перегляньте одну з кінострічок про Тома Соєра й висловіть свою думку щодо неї.
2. Які епізоди книжки про Тома Соєра ви обов'язково обрали б для власної екранізації?

Творче повторення та узагальнення

1. Хто такий Том Соєр? Визначте головні риси його характеру та обґрунтуйте їх прикладами з твору.
2. Назвіть письменницю, яка вигадала Долину Мумі-тролів.
3. Яких героїв називають головними, а яких – другорядними? Наведіть відповідні приклади.
4. Яку чарівну силу мав капелюх, що знайшли Мумі-троль та його друзі в казці «Капелюх Чарівника»?
5. Завдяки чому Мумі-тролю та його друзям вдається долати труднощі й небезпеки? Обґрунтуйте відповідь прикладами з прочитаних уривків твору.
6. **Подискутуйте!** Які правила життя в Долині Мумі-тролів ви хотіли б перенести до власної родини? Чому?
7. Чи можна вважати казкову Долину Мумі-тролів щасливою країною?
8. Які цінності дитинства та дорослого життя утверджуються в книжках «Пригоди Тома Соєра» та «Капелюх Чарівника»? Які із цих цінностей важливі для вас?

9. Робота в групах. Завдання для першої групи. Підготуйте «Літературний путівник» до казки «Капелюх Чарівника». Укажіть у ньому країни, у яких відбувається казкова дія, найважливіших персонажів і найцікавіші, на ваш погляд, епізоди. **Завдання для другої групи. Пофантазуйте!** Як, на вашу думку, складеться доля Тома й Гека в майбутньому? Придумайте власні версії їхнього дорослого життя.

10. Мандруємо інтернетом. Знайдіть в інтернеті цікаві відомості про одного з авторів книжок, запропонованих для самостійного читання: Т. Янссон, Р. Дала або П. Маара (на вибір) – і підготуйте мультимедійну презентацію про його творчість.

11. Напишіть невеличкий твір на тему «З якими літературними героями я хочу товаришувати?». Поясніть, чому ви обрали саме цього персонажа.

ПІДСУМКИ РОКУ: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

От і добіг кінця навчальний рік. Упродовж нього ви відкрили для себе чимало нових творів, ознайомилися із цікавими фактами із життя письменників, навчилися уважніше читати й глибше розуміти художню літературу. Тепер настав час переконатися в тому, що знання, яких ви набули, насправді ґрунтовні. А перевірити їх ви зможете, опрацювавши запропоновані підсумкові запитання і завдання.

Теоретична розминка

1. Дайте визначення понять «світова література», «зарубіжна література» та «національна література».
2. Чому важливо читати художні твори? Дайте розгорнуту відповідь.
3. Розкрийте зміст понять «тема», «ідея», «сюжет».
4. Що означають вислови «читати твір у перекладі» та «читати твір в оригіналі»?
5. Чим відрізняються одне від одного:
 - прислів'я та приказка;
 - народна та літературна казки;
 - казка та повість;
 - віршований і прозовий твори?
6. Поясніть, що таке фольклор. Назвіть відомі вам фольклорні твори.
7. Розкрийте зміст понять «ритм» і «рима» у віршованому творі. Проілюструйте відповідь прикладами.
8. Дайте визначення понять «портрет» і «пейзаж». Доповніть відповідь прикладами з вивчених творів.

ХУДОЖНІ ТВОРИ ТА ЇХНІ АВТОРИ

1. Яку книгу називають Книгою книг?
2. Назвіть твори, у яких зображено таких героїв:
 - Хлопчик-зірка;
 - Яцусь;
 - Герда;
 - Лобо;
 - жук, який потрапив під злив;
 - пані Метелиця;
 - Мумі-троль.

3. Назвіть імена письменників:

... Андерсен, ... Вайлд, ... Сетон-Томпсон, ... Янссон.

4. Установіть відповідність між твором та автором.

А «Про коника та цвіркуна»	1 Г. К. Андерсен
Б «Снігова королева»	2 Марк Твен
В «Пригоди Тома Соєра»	3 Перец Маркіш
Г «Врожай»	4 Дж. Кітс

5. Представниками яких країн є письменники Андерсен, Вайлд, Марк Твен, Квітко?

6. Хто з авторів, твори яких ви вивчали, писав під псевдонімом?

Сторінками вивчених художніх творів

1. Які моральні закони утверджуються в Біблії? (На матеріалі біблійних оповідей).

2. Яку зірку називають різдвяною?

3. Хто такий добрий самарянин?

4. Які типи фольклорних казок ви знаєте? Доповніть відповідь прикладами народних казок.

5. Назвіть головних персонажів прочитаних фольклорних казок. Які властивості людської вдачі в них утілено? Чого навчають сучасного читача вчинки цих героїв?

6. Наведіть приклади чарівних перетворень, зображених у казках різних народів. Які чарівні сили (предмети, істоти) беруть у них участь?

7. Назвіть зарубіжних авторів літературних казок XIX–XX ст. Чим, на вашу думку, можна пояснити популярність літературних казок? На яку тему ви написали б літературну казку?

8. Який зміст укладав Е. Сетон-Томпсон у вислів «правдиво змальовувати життя тварин»?

9. Назвіть вірші про природу. Які теми життя природи та людини в них розкрито?

10. Хто з поетів майстерно зображував «дрібниці» природного життя?

11. У яких творах утверджується цінність співчуття до тих, хто потрапив у скрутне становище? Як персонажі проявляють це співчуття?

12. Які з героїв прочитаних за програмою літературних творів вам найбільше сподобалися? Чому?

13. Створіть мультфільм або аудіокнигу за одним з програмових творів.

14. Робота в парах. Намалюйте героя одного з творів зарубіжної літератури, які ви вивчали в п'ятому класі. Обміняйтеся малюнками з товаришем. Кожен з вас має впізнати персонажа й назвати твір, у якому його зображено.

15. Які з вивчених протягом року творів зарубіжної літератури ви порадили б прочитати друзям? Складіть перелік таких творів і дайте їм стисло характеристику, пояснивши, чим саме вони вам сподобалися.

16. Напишіть стислий відгук про ваш улюблений програмований твір зарубіжної літератури.

Автор – творець художнього тексту. У творі він утілює власне світосприйняття, виражає ставлення до зображуваних персонажів і подій.

Антитеза – різке протиставлення героїв, ситуацій, характерів, душевних або природних станів тощо.

Внутрішній світ героя – його переживання, почуття, думки, мрії, сподівання, уявлення тощо.

Гіпербола – художній прийом, що ґрунтується на перебільшенні певних властивостей зображуваного предмета чи явища.

Гумор – зображення смішного в життєвих явищах, людських характерах, учинках, стосунках. У гуморі сміх завжди доброзичливий, зовнішнє кепкування поєднується з внутрішньою симпатією до висміюваного.

Друкований текст – текст, відтворений засобами друку на папері.

Епітет – яскраве образне означення, що підкреслює певну рису зображуваного й надає йому емоційного забарвлення. Постійні епітети – це розповсюджені означення, які «закріплено» за зображуваними предметами. Постійні епітети характерні для фольклору, наприклад «чорноброва дівчина», «чарівне яйце», «червона калина», «брехлива коза», «сизий орел» тощо).

Загадка – інакомовний опис одного предмета за допомогою опису іншого на основі їхньої подібності, яка і є підказкою для правильної відповіді.

Зарубіжна література – сукупність національних літератур, що розвиваються поза межами певної країни й написані мовами, відмінними від мови її національної літератури.

Ідея – основна думка художнього твору.

Літературна (авторська) казка – авторський художній твір з вигаданим сюжетом, у якому наявні чарівні, фантастичні елементи. Літературні казки тісно пов'язані з народними й мають з ними чимало спільного. Проте, на відміну від фольклорних, їх створюють конкретні письменники, вони існують в одному незмінному варіанті, якого до публікації не було в усній народній творчості, і мають низку особливостей.

Літературний герой (літературний персонаж) – дійова особа художнього твору. Літературний герой характеризується через зовнішність, душевні якості, учинки й взаємини з іншими персонажами. Літературними героями можуть бути не лише люди, а й тварини, фантастичні істоти, рослини чи речі.

Літературознавство – наука, яка вивчає художню літературу.

Мандрівні казкові сюжети – усталені сюжети, які повторюються в казках різних народів, децю змінюючись залежно від місцевих умов.

Метафора – образний вислів, який уживається в переносному значенні й ґрунтується на уподібненні одного предмета чи явища іншому. Метафору також можна схарактеризувати як приховане порівняння, у якому упущено притаманні порівнянню слова «як», «мов», «немов», «наче», «ніби», «неначе» тощо.

Народна (фольклорна) казка – усний оповідний художній твір, у якому зображуються вигадані чарівні, пригодницькі або побутові події. В основу казкової оповіді покладено вигадку, яка розважає і захоплює, але водночас має повчально-виховний характер. Характерна риса казки – перемога добра над злом.

Народна (фольклорна) пісня – один з найдавніших різновидів усної народної творчості, у якому поєднано елементи словесного й музичного мистецтва. Народні пісні відображають побут, традиції, звичаї, важливі події з історії народу, а також його духовний світ.

Національна література – сукупність літературних творів певного народу, створених його рідною мовою. Наприклад, національна література французького народу – французька література, австрійського – австрійська, чеського – чеська тощо.

Обрамлення – прийом, за якого твір уміщено в розповідь, немов у рамку, яка не має безпосереднього зв'язку з його сюжетом.

Оповідання – невеликий за обсягом прозовий твір, у якому зазвичай описано один епізод із життя героя.

Оригінал – авторський твір.

Пейзаж – опис природи в художньому творі.

Пейзажна лірика – віршовані твори, присвячені зображенню природи. Зазвичай такі вірші увиразнюють ставлення автора до природи або його внутрішній світ, що відображається в картинах природи.

Переклад – відтворення тексту іншою мовою.

Повість – прозовий твір, який має більший, ніж оповідання, обсяг. У повісті зазвичай змальовано низку подій із життя головного героя й детально зображено пов'язаних з ним другорядних персонажів.

Порівняння – відкрите уподібнення одного предмета чи явища іншому, яке виражається за допомогою слів «мов», «немов», «неначе», «ніби» тощо.

Портрет – опис зовнішності героя художнього твору.

Пригодницька література – твори із захопливим сюжетом про різноманітні пригоди, мандрівки, відкриття та складні випробовування, через які проходять герої. Характерна особливість такої літератури – швидкий і несподіваний розвиток подій.

Приказка – образний вислів, який дає яскраву оцінку певному явищу. Приказка побудована як незакінчена думка, що містить натяк на висновок.

Прислів'я – стислий влучний народний вислів повчального змісту, побудований як завершене судження.

Рима – співзвучність закінчень віршових рядків.

Ритм – упорядковане чергування наголошених і ненаголошених складів у віршовому рядку.

Роман – великий за обсягом прозовий твір, у якому на тлі суспільних подій зображено значну частину життя головного героя або його долю загалом. У романі діє багато персонажів, і не всі вони пов'язані з головним героєм.

Світова література – сукупність творів художньої літератури всіх країн світу від давнини до наших днів.

Сюжет – послідовність подій у художньому творі.

Тема – те, про що йдеться в художньому творі.

Фантастика – різновид художньої літератури, у якому зображуються незвичайні, неправдоподібні явища і створюється вигаданий, нереальний, сповнений чудес світ.

Фольклор – усна народна творчість.

Навчальне видання

ВОЛОЩУК Євгенія Валентинівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Відповідальна за випуск *Наталія Заблоцька*

Редактор *Марина Ковінько*

Обкладинка *Олени Мамаєвої*

Художній редактор *Олена Мамаєва*

Комп'ютерна верстка *Лариси Кулагіної*

Коректор *Олена Симонова*

У підручнику використано малюнки та фото з відкритих джерел інтернету: vecteezy.com,
depositphotos.com як ілюстрації у виданні навчального характеру відповідно до законодавства
України про авторське право і суміжні права

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. __. Обл.-вид. арк. __.
Тираж __ пр. Вид. № __.
Зам. №

Видавництво «Генеза», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.